

”להציל עשוק מיד עושקו”: לדמותו של דיין בישראל – על פועלו ההלכתי והשיפוטי של הרב שלמה דיכובסקי

מאת

אביעד הכהן

לכבוד הדיין הרב שלמה דיכובסקי יצ”ו
דיין ומוכיח, ויודע ועד

- א. **אקדמות מילין**
- ב. **תנאי הכשירות של דיינים בדיני ישראל**
- ג. **תנאי הכשירות וסגולות הדיינים בדיני מדינת ישראל**
- ד. **ואלה תולדות**
- ה. **”ויקם משה וישיען”**
- ו. **”בוצין בוצין – מקטפיה ידע” – ראשית עשייתו של הרב דיכובסקי בבית הדין הרבני**
- ז. **רחמנא – ליבא בעי**
- ח. **אומץ לב ויצירתיות במשפט**
 - 1. **מציאת פתרונות יצירתיים למסורבות גט**
 - 2. **הרחבת השימוש בסנקציות נגד סרבני גט**
 - 3. **”גט מותנה” וניתוק התלות שבין מתן הגט לחלוקת הרכוש**
 - 4. **הרחבת סמכותו האוניברסלית של בית הדין הרבני**
- ט. **החלת עקרונות משפט כלליים בבתי הדין הרבניים**
 - 1. **החלת עקרונות יסוד חוקתיים בבית הדין הרבני**
 - 2. **סמכות בית הדין הרבני לפסול חקיקה ראשית וחקיקת משנה**
 - 3. **הצרת זכות הגישה לערכאות**
 - 4. **החלת ”חזקת השיתוף” וחלוקה שוויונית של נכסי בני הזוג בבתי הדין הרבניים**
 - 5. **פסיקת ריבית והצמדה בבית הדין הרבני**
- י. **הגבלת סכום החיוב בכתובה**
- יא. **אי-ביטול גיור למפרע**
- יב. **הכרה בנישואין אזרחיים כ”נישואי בני נח”**

- יג. הרחבת סמכויות בתי הדין הרבניים ושיכון המתח בינם לבין בתי המשפט האזרחיים
 יד. "וידועים לשבטיכם"
 טו. רוחב דעת
 טז. נגד עינוי הדין
 יז. דיין כבעל דין
 יח. בשפה ברורה ובנעימה
 יט. תוכחה מלב אוהב
 כ. אחרית דבר

א. אקדמות מילין

אין צריך לומר שבתי דינים שבישראל בכלל ובתי דינים שבמדינת ישראל הפועלים גם מכוח חוק המדינה בפרט אין להם לא דמות "סנהדרין" ולא גופה.¹ ואף על פי כן משבאים דיינים לישוב בהם ולדון את ישראל, ראוי הוא שיהא בהם ולו מקצת מידות ושבחים שמגו חכמים בחכמי הסנהדרין. הרב שלמה דיכובסקי, שלשמו ולכבודו מוקדש כרך זה, הוא מן הדיינים המיוחדים שישבו על מדין בבית הדין הרבני במדינת ישראל. הרבה דיינים טובים, חכמים ונבונים, מופלגים בחכמת התורה, יודעי דת ודין, עמדו להם לישראל ולמדינת ישראל. אך בדור האחרון, ואפשר שבתולדות מערכת הדיינות של מדינת ישראל כולה לדורותיה, לא היה עוד דייין כרב דיכובסקי, שפסיקתו והשפעתו נודעו בשערים, גם מחוץ לבתי הדין ובתי מדרשות. חיפוש קל במאגרי המידע של פסקי בית המשפט העליון ושל כל שאר ערכאות המשפט יגלה שהרב דיכובסקי, פסיקותיו וכתביו מצוטטים – ובשיעור ניכר – הרבה יותר מאלה של

1 על מעמדם ההלכתי של בתי הדין הרבניים במדינת ישראל ראו גם את מאמריו הקלאסיים של הרב שלמה דיכובסקי "סמכות בתי הדין הרבניים בראי פסיקת בתי הדין" דיני ישראל יג-יא, ט (התשמ"א-התשמ"ג); "בתי דין רבניים-ממלכתיים: בעיותיהם והישגיהם" דיני ישראל יג-יד, ז (התשמ"ט); והשוו הרב שמחה מירון "מעמדם של בתי הדין הרבניים בישראל על פי ההלכה" תורה שבעל פה כב, צד (התשמ"א); אשר מעוז מדיניות ההתערבות של בתי המשפט האזרחיים בשיפוט הרבני והשפעתה על דיני המשפחה בישראל (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב – הפקולטה למשפטים, 1985); אשר מעוז "הרבנות ובתי הדין – בין פטיש החוק לסדן ההלכה" שנתון המשפט העברי טז-יז 289 (התש"ן).

כל דיין אחר.² דומה שלא נטעה אם נאמר שכזה הוא המצב גם בכתיבה המשפטית המחקרית.

למותר לומר שלצד הדורשים זאת לשבח יש חוגים מסוימים שידרשו זאת דווקא לגנאי, אך את העובדות אין להכחיש. האם "רושם" זה נוצר על דרך המקרה? או שמא אכן יש ייחודיות מהותית בדרכו של הרב דיכובסקי? האם ה"כמות" – מספר השנים הרב שישב הרב דיכובסקי בדין או מספרם הגדול של פסקי הדין והמאמרים שיצאו מתחת ידיו – היא שגרמה, או שמא ה"איכות"?

בדברים הבאים אנו מבקשים להעלות קווים לדרכו של הרב דיכובסקי בתורה ובפסיקה.

ב. תנאי הכשירות של דיינים בישראל

"רבי יוסי אומר: אדם נידון בכל יום, שנאמר (איוב ז 18) ותפקדנו לבקרים [לרגעים תבחננו]. רבי נתן אומר: אדם נידון בכל שעה, שנאמר (איוב, שם) "לרגעים תבחננו".³ לפי גישות אלה, אדם – ושמא כל אדם, לאו דווקא אדם מישראל⁴ – נידון בכל יום, בכל עת ובכל שעה.

2 כדי לשבר את האוון, נציין ששמו של הרב דיכובסקי מאוזכר יותר מאלף (!) פעמים במאגרי פסקי הדין למיניהם (כידוע, גם מאגרים אלה אינם כוללים את פסקי הדין אך בשל היקפם העצום ניתן לראות בהם יותר ממדגם "מייצג" בעלמא), ומאות פעמים בספרות המשפטית המחקרית (לשם השוואה בעלמא, שמו של הגר"ש אלישיב מופיע רק כ-150 פעמים במאגרי פסקי הדין ובכמה עשרות בודדות של אזכורים בספרות המשפטית; שמו של הרב עובדיה יוסף מופיע רק כ-300 פעמים במאגרים (למעט פסקי דין שבהם הוא מופיע כ"בעל דין"), וכ-125 אזכורים בספרות המשפטית; ושמו של הרב י"ב ז'ולטי מאוזכר כמה עשרות פעמים במאגר פסקי הדין ופחות מ-20 פעם בספרות המשפטית). אין צריך לומר שלא כל האזכורים שווים, בהיקפם ובתוכנם, ואין להסתפק כלל במנייתם אלא יש לבחנם בחינה איכותנית ומהותית ולא רק מספרית. ועדיין יש בנתונים כדי ללמדנו על בולטותה הניכרת של משנת הרב דיכובסקי לעומת אלה של דיינים אחרים.

3 בבלי, ראש השנה טז, ע"א. וראו הרב יעקב ישראל סטל "תשובה בענין הדין לרבינו יצחק אלפסי?" המעייין מט, ב 39 (2008).

4 השימוש במונח "אדם" קובע ברכה לעצמו. הגם שלעתים דרשו חכמים: "אדם" – למעט מי שאינו בן ברית, ועוד הוסיפו ואמרו (יבמות סא, ע"א) בשם רבי ר' שמעון בר יוחאי (ויש כמובן משמעות לשם התנא, לזמנו ולמקומו על תוכן המימרה): "קברי עובדי כוכבים אינן מטמאין באהל, שנאמר: 'ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם' (יחזקאל לד 31) אתם קרויין אדם ואין העובדי כוכבים קרויין אדם", וראו תוספות, שם. מכל מקום, השימוש במונח זה, "אדם", טעון עיון ופירוש בכל מקום ומקום, ואין כאן מקום להאריך. מימרות המתייחסות ל"אדם" פזורות הן במקרא הן בכל מרחבי ספרות חז"ל, ולרוב הן מתייחסות ל"כל מין האדם" ולא רק לישראל. ראו לדוגמה בראשית ח 21: "כי יצר לב האדם רע מנעריו", שנתפרש על ידי חכמים

וידוע הוא, או למצער עליו לדעת, לפני מי הוא עומד. לפני דיין האמת, שאין לפניו לא עוולה ולא כזב, לא חנופה ולא משוא פנים, לא צביעות ולא גלגול עיניים, לא פלפול סרק ולא דברים בטלים, לא "נטילת ידיים" ולא מיקח שוחד. והוא דיין, ומוכיח, ויודע, ועד. ומכיוון שחייב אדם לידבק במידות קונו, ראוי לו לדיין שייבדק ויידבק במידות אלה, ובכל שאר המעלות הטובות שמנו חכמים בדיינים מישראל.
וכך הורנו הנשר הגדול, רבנו משה ברבי מימון:

אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים,⁵
מופלאין בחכמת התורה, בעלי דעה מרובה, יודעים קצת משאר חכמות,⁶
כגון רפואות וחשבון ותקופות ומזלות ואיצטגנינות ודרכי המעוננים
והקוסמים והמכשפים והבלי עבודה זרה וכיוצא באלו כדי שיהיו יודעים
לדון אותם.⁷

כך בסנהדרי גדולה, וכך בכל בית דין של ישראל (משנה תורה, סנהדרין, פרק ב, הלכות ז-
ז):

בית דין של שלושה, אף על פי שאין מדקדיקין בהן בכל אלו הדברים, צריך
שיהיה בכל אחד מהן שבעה דברים. ואלו הן: חכמה, ויראה, וענווה, ושנאת
ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להן, ובעלי שם טוב.

וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה: הרי הוא אומר "אנשים חכמים
ונבונים" (דברים א, יג), הרי בעלי חכמה אמור. "וידועים לשבטיכם" (שם),

כמכוון לכל אדם (ראו אביעד הכהן "אקדמות מילין" לספרו של חיים שיין באר שחת –
המקורות ההיסטוריים של השחיתות הישראלית ט (2015)). וראו קהלת ז 29: "לבד ראה זה
מצאתי אשר עשה האלוקים את האדם ישר והמה בקשו חשבנות רבים"; סוכה נב, ע"א-ע"ב:
"אמר רבי יצחק: יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום"; ועוד כהנה וכהנה.

ההדגשות כאן ובכל מקום אחר במאמר הן שלי אלא אם נאמר אחרת.
5
6 יושם אל לב שהרמב"ם דייק וכתב "יודעין קצת משאר החכמות". לשון המעטה זו אפשר
שהיא באה "להזהיר" את הדיין שלא יעסוק כל ימיו בלימוד "הרבה" משאר החכמות, ויהא זה
ביטול תורה ובריחה מתפקידו העיקרי, להגות בחכמת התורה, ואפשר שאף חבוי כאן לקח
גדול: מכיוון ש"שאר חכמות" אינן מעיקר חכמת הדיין, עליו לדעת שאין יודע אלא "מקצתן",
ולא ידמה בלבו שאף בהן עולה מעלתו על מעלת שאר מומחים, וצריך שידע "קצת" כדי
ש"ידע לשאול" ולהציב בפני המומחים ב"שאר חכמות" המתייצבים לפניו שאלות ראיות,
שבהיעדר כל ידיעה בתחום עיסוקם, תימנע ממנו האפשרות לשאלם.
7 משנה תורה, סנהדרין, פרק ב, הלכה א.

אלו שרוח הבריות נוחה מהם; ובמה יהיו אהובים לבריות, בזמן שיהיו בעלי עין טובה, ונפש שפלה, וחרבתן טובה, ומשאן ודיבורן בנחת עם הבריות.

ולהלן הוא אומר "אנשי חיל" (שמות יח 21; שמות יח 25), אלו שהן גיבורים במצוות ומדקדקים על עצמן וכובשין את יצרן, עד שלא יהיה להן שם גנאי ולא שם רע, ויהיה פרקן נאה.

ובכלל "אנשי חיל" שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו, כעניין שנאמר "ויקם משה ויושיען" (שמות ב 17). ומה משה רבנו "עניו" (במדבר יב 3), אף כל דיין צריך להיות עניו.

"יראי אלוהים" (שמות יח 21), כמשמעו. "שונאי בצע" (שם), אפילו ממון שלהם אינן נבהלין עליו, ולא רודפין לקבץ הממון: שכל מי שהוא "נבהל להון... חסר יבואנו" (משלי כח 22).

"אנשי אמת" (שמות יח 21) – שיהיו רודפין אחר הצדק מחמת עצמן בדעתן, אוהבין את האמת ושונאין את החמס, ובורחין מכל מיני העוול.

צא ולמד כמה מידות טובות מנו חכמים בדיינים, ומיהו זה ואיזה הוא שימלאנו לכו לומר שעומד הוא בכולן?

ג. תנאי הכשירות וסגולות הדיינים בדיני מדינת ישראל

בבואו "לתרגם" הלכה זו שבדברי הרמב"ם ללשון הדין במדינת ישראל, מבחין הדין הישראלי בין תנאי כשירות, שהם מעין תנאי סף מקדמיים, לבין מידות וסגולות ה"ראויות" לדיין אך אינן ל"עיוכבא" – אין בהן כדי לעכב את מינויו.

אשר לכשירות ותנאיה, למרבה הפלא – ובשונה משופטים בערכאה האזרחית – אלה אינם מנויים בחוק הראשי שעניינו בדיינים אלא רק בהוראה קצרצרה בחוק הרבנות הראשית לישראל, שרב בה הסתום על הגלוי.⁸

8 ראו ס' 4(2) לחוק הרבנות הראשית לישראל, התש"ם-1980, המסמיך את מועצת הרבנות הראשית לישראל ליתן "כשירות לדיין לכהן כדיין לפי חוק הדיינים", וכן אביעד הכהן "הרבנות הראשית לישראל: היבטים משפטיים" הרבנות הראשית לישראל: שבעים שנה לייסודה, תרפ"א-תנש"א: סמכותה, פעולותיה, תולדותיה 159 (איתמר ורהפטיג ושמואל כ"ץ עורכים, 2002). יושם אל לב שבשונה מסעיפים 2-4 לחוק בתי המשפט [נוסח משולב], התשמ"ד-1984, שבו נקבעו – בחקיקה ראשית – כמה תנאי כשירות (דוגמת תואר אקדמי,

חוק הדיינים, התשט"ו-1955 מסתפק בסעיפים 3-3א שבו בקביעה פורמלית-טכנית: "3. מי שהוסמך לכך על ידי מועצת הרבנות הראשית תוך שנתיים לפני המינוי כשיר להתמנות דייין. תנאי ההסמכה וסדריה ייקבעו בתקנות שיתקין השר בהסכמת מועצת הרבנות הראשית". סעיף 3א מוסיף סייג, ולפיו לא יתמנה דייין מי שאינו אזרח ישראלי". סעיף 4 קובע ש"הרבנים הראשיים לישראל יהיו דיינים בתוקף תפקידם".⁹ בדומה לשופטים, קובע סעיף 5 לחוק הדיינים שהדיינים יתמנו לתפקידם בידי נשיא המדינה "לפי הצעת הוועדה לבחירת דיינים שתובא לפני הנשיא על ידי השר". סעיף 6 קובע את מעמדה והרכבה של הוועדה לבחירת דיינים שבראשה עומד שר המשפטים. כאמור, חוק הדיינים קובע שדיין חייב לקבל תחילה "הסמכה" מידי מועצת הרבנות הראשית לישראל. ואכן, סעיף 2(4) לחוק הרבנות הראשית לישראל, התש"ס-1980 קובע שבין שאר תפקידיה מוסמכת מועצת הרבנות הראשית לישראל להעניק "מתן כשירות לדיין",¹⁰ אך אינו מפרט מהם התנאים לה. סעיף 1 בתקנות הדיינים (תנאי הסמכה וסדריה), התשט"ו-1955, קובע לאמור:

1. לא יוסמך אדם להיות כשיר להתמנות כדיין בבית דין רבני אזורי אלא אם נתמלאו בו תנאים אלה:

הסמכה לעריכת דין, ניסיון בן כמה שנים), חוק הדיינים אינו מונה תנאים כאלה, לבד מהיות המועמד אזרח ישראלי, והותיר את קביעת התנאים למחוקק המשנה שקבעם בתקנות שיוזכרו מיד בסמוך. ניתן לתהות אם לא הגיעה העת לקבוע גם את תנאי הכשירות של הדיינים בחקיקה ראשית.

9 דבר זה עשוי להביא למצב שבו רב ראשי לישראל שאין לו כשירות לדיינות ומעולם לא ישב בבית דין יתמנה אוטומטית מיד עם מינויו כרב ראשי, לכהן כדיין בבית הדין הגדול לערעורים ואף יכהן כנשיאו (!) וכבר היו דברים מעולם, לא פעם ולא פעמיים. הרקע לכך הוא הזיקה ההיסטורית בין הרבנות לבין בתי הדין, והרצון לשמרה לפחות ככל שמדובר ברבנים הראשיים. בתחילת הדרך היו רבני היישובים דיינים, ומועצת הרבנות הראשית שימשה בית הדין הגדול לערעורים. ראו בהרחבה: אליאב שוחטמן "הרבנות הראשית ובתי הדין הרבניים" הרבנות הראשית לישראל: שבעים שנה לייסודה, תרפ"א-תנש"א: סמכותה, פעולותיה, תולדותיה 229 (איתמר ורהפטיג ושמואל כ"ץ עורכים, 2002). ניסיונות לשנות מצב זה לא צלחו עד כה. ראו בג"ץ 3870/03 ורקר נ' היועץ המשפטי לממשלה (פורסם בנבו, 4.6.2003). לעניין זה השוו את ההסדר שנוהג באשר לרב עיר שיש בה בית דין אזורי שסעיף 8(ד) לחוק הדיינים קובע כי יהיה "ראש אבות בתי הדין" בעירם, אך זאת רק בתנאי שהרב הנבחר "שימש כדיין לפחות שנתיים".

10 לסמכות זו ולשאר סמכויות הרבנות הראשית, ראו בהרחבה הכהן "הרבנות הראשית לישראל: היבטים משפטיים", לעיל ה"ש 8, בעמ' 192-193.

- (1) הוא הוסמך לרבנות (יורה יורה ידין ידין) על ידי רב מומחה¹¹ או מוסד תורני שמועצת הרבנות הראשית (להלן – המועצה) מכירה בהסמכתם כמספיקה;
- (2) מלאו לו שלושים שנה;¹²
- (3) הוא נשוי או היה נשוי;¹³
- (4) אורח חייו ואופיו הולמים את מעמדו של דיין בישראל;
- (5) עמד בבחינות הנערכות מטעם המועצה או באותן הבחינות שלא נפטר מהן – אם המועצה פטרנו ממקצתן.¹⁴

- 11 כדרך החוק בעניינות אחרים (השוו, לדוגמה, לס' 4 לחוק השבות, התש"י-1950: "יהודי – מי שנולד לאם יהודיה"; הגדרת "רכב" בס' 1 לחוק פיצויים לנפגעי תאונות דרכים, התשל"ה-1975: "רכב" – רכב המונע בכוח מכני"; הגדרת "עובד המדינה" בס' 1 לחוק שירות המדינה (גימלאות) [נוסח משולב], התש"ל-1970; הגדרת "עבירות משמעת" בס' 17 לחוק שירות המדינה (משמעת), התשכ"ג-1963: "מעשה או התנהגות באופן שפוגע במשמעת שירות המדינה", ועוד כהנה וכהנה) יש כאן הגדרה טלאולוגית, *idem per idem*, מונח ה"מגדיר את עצמו": "מיהו 'רב' – מי שהוסמך לרבנות על ידי 'רב מומחה', אך מיהו 'רב מומחה'?" למחוקק המשנה הפתרוני. ראו גם דברי השופט מישאל חשין בדנ"פ 1397/03 מדינת ישראל נ' שבס, פ"ד נט(4) 385 (2004). לניסיונו העקר של המשפט להגדיר זהות ראו גם אביעד הכהן "מיהו אשכנזי? מיהו ספרדי? מיהו חרדי? הלכה, משפט ובית המשפט כמשקפי זהות ומכונניה" זהות יהודית 127 (אשר מעוז ואביעד הכהן עורכים, התשע"ד).
- 12 תנאי זה יוצר לכאורה הפליה מטעמים שבגיל. לסוגיה זו ראו בהרחבה אביעד הכהן "עד מאה ועשרים!?" – זקנה כיום דין ופרישה כפוייה של נושאי משרות שיפוטיות" פרשת השבוע 44 (פרשת וילך, התשס"א) (=פרשיות ומשפטים 432 (התשע"א) (להלן: פרשיות ומשפטים)), והמקורות שנוכרו שם. סוגיית הפרישה הכפויה עומדת כיום לדיון בבג"ץ בהרכב מורחב של תשעה שופטים, אך טרם ניתנה בה החלטה: בג"ץ 9134/12 גביש נ' הכנסת.
- 13 דרישה זו ייחודית לבית דין רבני, והיא מעלה שאלות חוקתיות נכבדות. ההיגיון שמאחוריה הוא שמכיוון שבית הדין עוסק רוב זמנו בדיני משפחה, אין זה הגיוני שימונה לתפקיד מי שאינו נשוי או שלא היה נשוי. אכן, ניתן להרהר אחר תנאי זה (כך לדוגמה לא נקבע תנאי דומה כתנאי למינוי של שופט בית משפט לענייני משפחה. ראו סעיף 2(ג) לחוק בית המשפט לענייני משפחה המסתפק בקביעה הזאת: "כשיר להתמנות לשופט בית משפט לענייני משפחה מי שהינו בעל ידע וניסיון מקצועי בתחום זה". גם בדברי חוק מקבילים, כגון ס' 2 לחוק הקאדים, התשכ"א-1961, וס' 9 לחוק בתי הדין הדרוזיים, התשכ"ה-1965, לא נזכר "תנאי הנישואין" כתנאי כשירות למינוי קאדי בבית הדין השרעי או בבית הדין הדרוזי). יתר על כן: בחוקים אחרים "מעמדו האישי" של אדם הוא קריטריון שאסור להתחשב בו בקבלה לעבודה (ראו לדוגמה ס' 2 לחוק שוויון ההזדמנויות בעבודה, התשמ"ח-1988).
- 14 התקנות אינן מונות מהו מספר הבחינות הדרוש, וממילא אי אפשר לדעת גם מהי "מקצתן". תקנה 12 מונה את גדר הסמכות והשיקולים לפטור פלוני מבחינות, כולן (לכאורה, בניגוד לתקנה 1(5) הנ"ל!) או מקצתן, ועיקרם: "מבקש הידוע כגדול בתורה מפורסם". בשל עתירה שהגיש הח"מ בהקשר זה הפסיקה לפי שעה מועצת הרבנות להעניק "פטור" דומה מבחינות

לעומת התנאים המנויים בתקנות כתנאי כשירות, שהם פורמליים למדי, וגדריהם ("אורח חייו ואופיו הולם מעמדו של דיין בישראל") אינם ברורים כל צורכם, כללי מינוי דינים (סדרי העבודה של הוועדה לבחירת דינים), התשנ"ח-1997, מפרטים בכלל 16, את התכונות העיקריות הנבדקות והנשקלות באשר למועמד לדינות ואשר עליהן מתבקשת גם תגובת מחווי הדעת בפני הוועדה. וכך קובעים הכללים:

- (1) ידע, מיומנות ובקיאות בהלכות חושן משפט, אבן העזר והלכות גרות, יסודיות בהכנת החומר הנדרש;
- (2) כושר הבעה וניסוח בכתב ובעל פה;
- (3) יעילות וכושר ביצוע, לרבות כושר ארגון וניהול, סדר בעבודה, דייקנות, כולל עמידה בלוח זמנים, חריצות, גישה עניינית ותכליתית לעבודה, יעילות והספק בעבודה;
- (4) סמכותיות וכושר לנהל דיון, כושר החלטה והכרעה, יישוב הדעת, הבחנה בין עיקר לבין טפל, התחשבות בכל הנתונים והיכולת להגיע להחלטות נכונות;
- (5) מזג שיפוטי, המתבטא בין היתר בסבלנות, בסובלנות, בפתירות ובאופי יציב, בשקט נפשי, ביכולת עמידה בלחצים, ביכולת ליצירת קשר עם אנשים, גינוני משפט;
- (6) הוגנות, יושר אינטלקטואלי, הגינות כלפי הזולת, אמות מידה מוסריות, עצמאות בחשיבה ואי-תלות;
- (7) חכמה ותבונה;
- (8) תדמית המועמד בעיני הזולת בתחום המקצועי ובחיי היום-יום;
- (9) מוטיבציה;
- (10) השכלה כללית או משפטית, ידע בשפות, הכרת נושא הסמכויות בין ערכאות השיפוט השונות בישראל.

לקבל כשירות ל"רב עיר", שהביא לשרירות לב ולהפליה בין מועמדים שונים, ויש להניח שלבד ממקרים חריגים יונהג נוהג דומה גם באשר למועמדים לקבלת כשירות לדינות. ראו בג"ץ 8071/12 ברית נאמני תורה ועבודה נ' מועצת הרבנות הראשית לישראל (פורסם בנבו, 15.1.2014).

בחירת דיינים – מעבודות קשות שבמדינה היא. וכבר ידענו מתולדות ימי עם ישראל שלא תמיד נעשתה כדת אף לא כדין.¹⁵ ביטוי לכך ניתן כבר במקורות התנאים, ומשם נתגלגלה הלכה ונקבעה בלשון הרמב"ם:

"אמרו חכמים: שמא תאמר איש פלוני נאה – אושיבנו דיין, איש פלוני קרובי¹⁶ – אושיבנו דיין, איש פלוני יודע בכל לשון, אושיבנו דיין, ונמצא מזכה את החייב, ומחייב את הזכאי – לא מפני שהוא רשע, אלא מפני שאינו יודע: לכך נאמר 'לא תכירו פנים במשפט' (דברים א 17). ועוד אמרו חכמים: כל המעמיד להם לישראל דיין שאינו הגון, כאילו הקים מצבה, שנאמר 'ולא תקים לך מצבה אשר שנה ה' אלוהיך' (דברים טז 22), ובמקום תלמידי חכמים כאילו נטע אשרה, שנאמר 'לא תיטע לך אשרה, כל עץ אצל מזבח ה' אלוהיך אשר תעשה לך' (דברים טז 21). וכן אמרו חכמים "לא תעשון אתי אלוהי כסף ואלוהי זהב" (שמות כ 19) – אלוהי [=שופט, דיין] הבא בשביל כסף וזהב, זה הדיין שמינוהו מפני עושרו בלבד".

עיון בדרישות אלה מלמד שמידות אלה כאילו נתפרו למידותיו של הרב דיכובסקי¹⁷ כך גם דרישות שנוספו עליהן בס"ק (ב)–(ג) לאמור:

- 15 לעניין זה ראו מיכאל ויגודה "בתי הדין ומינוי הדיינים במשפט העברי" מחניים 12, 146 (התשנ"ו); שייך, לעיל ה"ש 4, ושם, גם ב"אקדמות מילין". על מינוי שעיקרו נעשה מכוח קשרים ולא כישורים, ראו עוד אביעד הכהן "כישורים ולא קשרים" פרשת השבוע 18 (פרשת כי תשא, התשע"ב) (=פרשיות ומשפטים, לעיל ה"ש 12, בעמ' 379); אביעד הכהן "אדיר במלוכה, בחור כהלכה" – כישורים וקשרים בבחירת אנשי ציבור במשפט העברי" שנתון המרכז הקהילתי איחוד שיבת ציון 37 (התש"ע).
- 16 בשונה מפירושים מקובלים, אין מדובר ב"קרוב משפחה" (relative) אלא בפייטן ה"מְקַבֵּב" – מפייט ומתחזן לפי התיבה בבית הכנסת. ראו אביעד הכהן "מתי החלו מורידין לפני התיבה?" קתדרה 64, 172 (1992) והמקורות שזכרו שם.
- 17 למרבה הצער לא תמיד כך הדבר באשר למועמדים לדיינות, שלעתים קשורים גברו על כישוריהם, ונתמנו לתפקיד לאו דווקא בשל סגולותיהם. לסוגיית דרכי המינויים לדיינים נדרש גם בג"ץ כמה פעמים. ראו לדוגמה בג"ץ 736/89 גולדשמידט נ' זבולון המר, השר לענייני תרות (פורסם בנבו, 10.9.1989); בג"ץ 2860/07 עמותת "צהר" – חלון בין עולמות" נ' הוועדה למינוי דיינים (פורסם בנבו, 8.6.2007), שבעקבותיה עצר בית משפט נכבד זה את הליך המינוי וחייב את המשיבים בהוצאות משפט; בג"ץ 8756/07 עמותת "מבוי סתום" נ' הוועדה למינוי דיינים (פורסם בנבו, 3.6.2008), עתירה שנסבה כולה על מינוי דיינים משיקולים זרים, ונדחתה; בג"ץ 8168/14 מכללת שערי משפט – הקליניקות המשפטיות נ' שרת המשפטים, יו"ר הוועדה לבחירת דיינים (פורסם בנבו, 4.12.2014), עתירה שנסבה על פסילתו של מועמד לדיין רק בשל היותו קרוב מדרגה שנייה, בן דוד, של דיין מכהן. העתירה נמחקה לאחר שעמדת העותר התקבלה בוועדה. למען הגילוי הנאות: הח"מ ייצג את העותרים בשלוש

תינתן עדיפות למועמד היושב בתוך עמו, המעורה בחיי החברה בישראל כגון¹⁸ מי ששירת בצבא הגנה לישראל או עסק בפעילות ציבורית... תינתן עדיפות למועמד שפרסם מאמרים הלכתיים או פסקי דין.

הרב דיכובסקי "יושב בתוך עמו" ומעורה היטב בחברה הישראלית. למרות הימנותו עם חכמי תורה שבדור לא הסתפק בשיבה ב"מגדל השן", ב"מרומי האולימפוס" או בהרי ירושלים ובחוצות בני ברק, אלא חי בתוך עמו וקהילתו. כהונתו כרב בשתי קהילות, ובעיר העברית הראשונה, חושפת אותו לחיי החברה הישראלית כמות שהם, על אורויה וצלליה. ומתוך כך פסקתו מעורה בהוויה הישראלית ומוסיפה נדבך חשוב לא רק ליצירה היהודית לדורותיה, זו הנמזגת כיון ישן זה דורות בקנקניו המרובים והמגוונים של המשפט העברי, אלא גם ליצירה הישראלית בת ימינו, שהיא בבחינת יין חדש בכלים חדשים. כפי שיבואר להלן, מעורבות ומעוררות זו של הרב דיכובסקי, ש"בתוך עמו הוא יושב", קיבלה ביטוי ממשי גם בלשון כתביו.

ד. ואלה תולדות

"האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו", שורר המשורר. אפשר שקורות חייו של הרב דיכובסקי יש בהם כדי ללמד משהו על מקורות הצמיחה של משנתו השיפוטית ודרכו בהלכה. ועל אף שיש המסתייגים מהתחשבות ב"חיי אדם", בתולדותיו, במוצאיו ובמבואיו, כגורם בעל השפעה על יצירתו,¹⁹ נלך בעקבות החכמים הראשונים שלא אחת ייחסו לתולדותיו של אדם השפעה על משנתו.²⁰

עתירות אחרונות אלה. על השיקולים הפוליטיים שמשפיעים על התנהלות הוועדה לבחירת דיינים, ראו באחרונה גם בג"ץ 6691/14 התנועה למדינה יהודית נ' שרת המשפטים ויו"ר הוועדה לבחירת דיינים (=אי-מינוי מנכ"ל לבתי הדין ואי-כינוס הוועדה).
 18 המילה "כגון" מבליטה את הפער שבין מערכת הדיינות למערכת השפיטה בישראל. רובם-ככולם של שופטי ישראל שירתו בצה"ל שירות מלא או בשירות לאומי אחר, ואילו מרבית הדיינים לא שירתו מלא בצה"ל, וחלקם אף לא שירתו בו כלל.
 19 לדוגמה קיצוניות, ראו פתיחת דבריו של הפילוסוף היידגר, בהרצאה שבה ביקש לבחון את משנת אריסטו: "הוא נולד. הוא עבד. הוא מת" (מובא אצל הרב דניאל אפשטיין קרוב ורחוק – על משנתו של עמנואל לוינס 7 (התשס"ה)). לדידו, כל עיסוק בתולדות חייו של הפילוסוף הגדול מיותר לחלוטין.
 20 תופעה זו בולטת אצל חז"ל. ראו לדוגמה: "ליסטים – בליסטיותה ידע". לא פעם אף מובעת ביקורת, גלויה או סמויה, על חכם שאינו מכיר אלא את תורת חברו ולא את מהלך חייו. ראו לדוגמה: בבלי, ברכות כז, ע"ב, במעשה רבן גמליאל ורבי יהושע: "כי מטא לביתה חזינהו לאשיתא דביתה דמשחרן [=כאשר הגיע לביתו ראה שכותלי ביתו – שחורים הם]. א"ל

שלא כרוב עמיתיו, הרב דיכובסקי לא גדל ב"חממות" המוגנות, מוגבהות החומה שבירושלים ובני ברק, אלא במרכז תל-אביב. משפחתו – ממיוחסות שבישראל היא. ואל יהי "ייחוס" זה קל בעיניכם, שכן מקום של כבוד נתייחד לו בעולמה של מורשת ישראל, ואף רבנו משה-הרמב"ם הוסיף וכתב בעניין זה בהקשר דנן:

ואין מעמידין בסנהדרין אלא כהנים לויים וישראלים המיוחסים הראויים להשיא לכהונה שנאמר "והתיצבו שם עמך" – בדומין לך, בחכמה ובריאה וביחס.²¹

אביו, הרב שמעיה אליעזר דיכובסקי,²² בעל "נאות דשא", יליד העיירה ואסילישיקי ליד וילנה, עלה לארץ בשנת התרצ"ד (1934) במסגרת עליית קבוצת בני ישיבת נובהרדוק.²³ הוא עלה ארצה בשנות השלושים וכיהן כרב שכונה בתל-אביב. אמו, שרה גיטל לבית בניאש,²⁴ – ילידת קלם שבליטא – עלתה ארצה בשנת התרצ"ה (1935) במסגרת "הכשרת חלוצות" של אגודת ישראל. שניהם עלו כבודדים, ללא משפחה, ונישאו בארץ. את ביתם הקימו בעיר תל-אביב, ושם גידלו את ילדיהם. בנם שלמה נולד ביום כ"ב בכסלו התרצ"ט (15.12.1938). הוא למד בבית הספר "הסתדרות החרדים"²⁵ ו"יסודי התורה"²⁶ ולאחר מכן בישיבה התיכונית "הישוב החדש"

- [=אמר לן]: מכותלי ביתך (אתה) ניכר שפחמי אתה. א"ל: אוי לו לדור שאתה פרנסו שאי אתה יודע בצערן של ת"ח במה הם מתפרנסים ובמה הם ניזונים".
- 21 משנה תורה, סנהדרין, פרק ב, הלכה ב. אין צריך לומר שטיב "ייחוס" זה שבדברי הרמב"ם מתייחס ל"כשרות נישואין", כעולה מדבריו-שלו: "הראויים להשיא לכהונה".
- 22 שמו רמוז בשם קובץ כתביו של הרב דיכובסקי: לב שומע לשלמה, להלן ה"ש" 24.
- 23 על ישיבה זו וייחודה ראו משה זילברג "נובהרדוק" באין כאחד: אסופת דברים שבהגות, בהלכה ובמשפט 140 (צבי טרלו עורך, התשמ"ב) (=ישיבות ובתי מדרשות 361 (עמנואל אטקס ושלמה טיקוצ'ינסקי עורכים, 2004)). ראו עוד שמואל בן ארצי נובהרדוק: סיפורים (2007).
- 24 בחתימת המבוא לספרו לב שומע לשלמה (2014) חתם הרב דיכובסקי: "שלמה בן הרב שמעיה אלעזר ושרה גיטל דיכובסקי" ואף חתימה לא שגורה זו, שבה הזכיר את שם אמו ולא רק את שם אביו, יש בה כדי ללמד.
- 25 בית ספר "הסתדרות חרדים" היה אחד מ"תלמודי התורה" החרדיים הראשונים בעיר תל-אביב. למעשה, הוא היה מיזוג של שני "תלמודי תורה" ותיקים יותר שייסד ר' יצחק אלברט: "כתר-תורה" ברחוב מונטיפיורי ו"תורה ודעת" ברחוב יעבץ. למרות התנגדותם של אנשי "אגודת ישראל" הירושלמים, השפה העברית נקבעה בו כשפת הלימוד במקום שפת היידיש שהייתה נהוגה בת"ת "שארית ישראל" הוותיק יותר שבו עדיין למדו ביידיש. את המיזוג יזם ר' יוסף פֶּטֶר, בעל "משק פטר" ליד גדרה ונציג החרדים בעיריית תל-אביב, דודו של מנחם אֶלֶוֹן (לימים המשנה לנשיא בית המשפט העליון) שאף למד בבית הספר; ראו אביעד הכהן "מנחם אלון: חכם המשפט וחכם המשפט" שערי משפט 9 ו 11, הערה 4 (2013). ר' יוסף פטר היה

(על שם הרב עמיאל) בתל-אביב.²⁷ לאחר ש"דילג" על שתי כיתות, סיים את לימודיו בגיל צעיר יחסית ועבר ללמוד ב"ישיבת חברון" בירושלים, שבה למד שבע שנים. לאחר מכן עבר ללמוד לימודי דיינות בכולל האברכים "שבט מיהודה" (בנשיאות הרב איסר יהודה אונטרמן והרב אפרים בורודיאנסקי) בתל-אביב.

הרב דיכובסקי הוסמך לרבנות בידי הרב איסר יהודה אונטרמן (הרב הראשי לתל-אביב, ולימים הרב הראשי לישראל); הרב יחזקאל סרנא, ראש ישיבת "כנסת ישראל" חברון; הרב חיים שמואלביץ, ראש ישיבת מיר; הרב בצלאל זולטי, חבר בית הדין הרבני הגדול ולימים

פטרוננו של בית הספר. במשך השנים נעצרה התפתחותו של "תלמוד-תורה הסתדרות החרדים", והוא הפסיק לפעול כמוסד עצמאי. בשנת התרצ"ג (1933) עבר לפיקוח רשת החינוך של "אגודת-ישראל" שיוסד גם את בית הספר "סיני" בדרום תל-אביב. בשנות הארבעים, לקראת חיסולו, עקר לרחוב מלצ'ט. עם תלמידיו נמנו רבנים וחוקרים שנועדו לימים, דוגמת ישראל תא-שמע (לימים, פרופ' לתלמוד וחתן "פרס ישראל"), ואחרים. עם צוות מוריו בראשית הדרך נמנה ההיסטוריון יעקב כ"ץ (לימים רקטור האוניברסיטה העברית בירושלים) שאף תיאר בצורה יפה. ראו במו עיני – אוטוביוגרפיה של היסטוריון 102 (1989). כפי שמציין כ"ץ, היה זה מוסד עצמאי שנשען על חוגי "בעלי בתים" שרצו לתת לילדיהם חינוך תורני למעלה ממה שניתן בבתי הספר הדתיים של זרם "המזרחי", אך המושג "חרדי" לא הייתה לו אז עדיין המשמעות של קיצוניות דתית ולא רמז למגמה אנטי-ציונית. בצד לימוד התלמוד, שהיה עיקר, נלמדו כל המקצועות הכלליים, וכדי לצאת ידי חובת הכול, האריכו את שעות הלימוד מעבר לנהוג בבתי הספר.

בת"ת "יסודי התורה" למדו רבים מבני תל-אביב, שנמנו עם משפחות "חרדיות מודרניות", דוגמת יעקב נאמן (לימים שר המשפטים), הרב אברהם יפה-שלינגר (לימים רבה של ג'נבה, מחבר שו"ת "באר שרים") והרב בן ציון פלמן (בן הרב שמואל פלמן, רב בית הכנסת "היכל מאיר"), בעל "שלמי תודה", לימים דיין ורב בבני ברק (שגם הוא, כמו הרב דיכובסקי, למד בצעירותו בבית הספר "הסתדרות חרדים"). לצד תלמוד תורה "יסודי התורה" פעל תלמוד תורה "סיני", שנוסד על ידי בני משפחות חסידיות, דוגמת הרב פנחס אליהו פרידמן, חבר הרבנות בתל-אביב. עם תלמידיו נמנו בני משפחות כמו שלמה (בן הרב יונה שטנצל), חבר הרבנות בתל-אביב ומראשי מפעל "המשנה היומית", ובין השאר לימד בו הרב יצחק ידידיה פרנקל, לימים רבה של העיר תל-אביב-יפו.

ישיבה זו הייתה אחת הישיבות ה"תיכוניות" הראשונות והוציאה מתוכה עשרות בוגרים מפורסמים, שרבים מהם שימשו בדיינות, ברבנות ותופסים עמדות מפתח בחברה הישראלית. על תולדותיה ראו מרדכי בר-לב בוגרי הישיבות התיכוניות בארץ-ישראל – בין מסורת וחיידוש (חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, 1977). עם בוגרי הישיבה נמנו בין השאר הרב גדליה נדל – מבכירי תלמידיו של החזון איש ומראשי כולל חזון איש; הדיין הרב אברהם שרמן, עמיתו של הרב דיכובסקי בבית הדין הגדול; הרב דוד לאו – הרב הראשי לישראל; הרב יגאל רוזן, ראש ישיבת "אור ישראל" בפתח תקווה ואחיו הרב ישראל רוזן, ראש מכון "צומת"; הרב ישעיהו הדרי, ראש ישיבת הכותל; הרב מרדכי גרינברג – ראש ישיבת כרם ביבנה; הרב אריה שטרן – רבה האשכנזי של ירושלים וראש מכון הלכה ברורה ובירור הלכה; השופט אלישע שינבויס, עו"ד ד"ר יעקב וינרוט, פרופ' ישראל יובל, ח"כ משה גפני וסגן השר לשעבר, ד"ר יהודה בן מאיר.

הרב הראשי לירושלים. את שירותו הצבאי עשה במסגרת סגל ההדרכה של הגדנ"ע ולימים השתלב ברבנות הצבאית.

בשנים התשכ"ה-התשכ"ט (1965-1969), כיהן הרב דיכובסקי כר"מ בשיבת ההסדר "כרם ביבנה". בשנת התשכ"ט (1969) התמנה הרב דיכובסקי לרב הקהילה של בית הכנסת המרכזי "ישורון" בלב תל-אביב ובה בעת החל לכהן כר"מ בשיבת ההסדר שליך קיבוץ "שעלבים". בשנת התשנ"ג (1993) התמנה הרב דיכובסקי לרב הקהילה של בית הכנסת המרכזי "היכל מאיר" בתל-אביב.

לצד עיסוקו ברבנות הורה הרב דיכובסקי משפט עברי במוסדות אקדמיים שונים. בשנת התשל"ב (1972) התבקש הרב דיכובסקי על ידי אוניברסיטת בר-אילן לסייע בהקמת "המכון הגבוה לתורה" (ה"כולל" שליך האוניברסיטה) ולעמוד בראשו. הרב דיכובסקי נענה לבקשה, הקים את המכון וכיהן כראש המכון בשנים התשל"ב-התשל"ו (1972-1976). במסגרת זו פעל הרב להתוויית דרכו הייחודית של המכון ולהכשרת סטודנטים לתפקידים תורניים בד בבד עם הלימודים האקדמיים באוניברסיטה. כמו כן סייע הרב בהקמת "המדרשה לנשים" שליך האוניברסיטה.

במשך יותר מעשרים שנה כיהן הרב דיכובסקי כמרצה מן החוץ בפקולטות למשפטים. בתחילה באוניברסיטת בר-אילן ולאחר מכן ובמשך שנים רבות באוניברסיטת תל-אביב. במסגרות אלו עסק הרב בפסיקת בתי דין הרבניים וביחסי הגומלין שבין בתי הדין לבתי המשפט.

גולת הכותרת של עשייתו הציבורית הייתה כהונתו בבתי הדין הרבניים. במשך 32 שנים שימש הרב דיכובסקי דיין במערכת בתי הדין הרבניים במדינת ישראל. הוא החל את דרכו כדיין בבית הדין האזורי בתל-אביב, בשנת התשל"ו (1976). בחלוף ארבע שנים בלבד, בשנת התש"ם (1980), התמנה לאב בית דין בבית הדין האזורי באשדוד. באותה עת היו בבית דין זה בעיות תפקודיות קשות, והרב דיכובסקי נקרא לטפל בשיקומו. בשנת התשמ"ה (1985) שב לבית הדין האזורי בתל-אביב, שבו שימש אב בית דין. בחלוף שלוש שנים, בשנת התשמ"ח (1988), התמנה לכהן בבית הדין הגדול לערעורים בירושלים, שבו שימש דיין ואב"ד במשך כעשרים שנה, עד פרישתו לגמלאות בשלהי שנת 2008.

בשנת 2010, עם פרישתו לגמלאות, נבחר הרב דיכובסקי על ידי הוועדה למינוי דיינים למנכ"ל בתי הדין הרבניים. אף שהבהיר כי מדובר בתפקיד זמני וכי הוא אינו מעוניין במינוי של קבע לתפקיד, בחלוף כמה חודשים הפך המינוי לקבוע והוא כיהן בו ארבע שנים עד פרישתו.

גם בתפקידו זה ניסה לקדם מהלכים שונים לפיתוח מערכת בתי הדין. בין השאר הציע להוסיף אישה לוועדת המינוי לדיינים, ובכך להביא לביטול צו ביניים שהוציא בג"ץ

בעקבות עתירה שדרשה מינוי נשים לוועדה ומנע מינוי דיינים חדשים.²⁸ בסופו של דבר תוקן חוק הדיינים, וכיום מכהנות בוועדה נשים מכוח החוק.²⁹

כד בבד עם כהונתו כדיין מילא הרב דיכובסקי תפקידים רבים נוספים במערכת בתי הדין. בין השאר עסק בהכשרת אברכים למבחני הסמכה לדיינות ועמד בראש כולל "שבט מיהודה" להכשרת דיינים. בנוסף, עשה בניהול הבחינות לדיינות במשך שנים רבות. בשנות השמונים כיהן כיו"ר הוועדה לעריכה מחדש של "תקנות הדיון" של בתי הדין, שנכנסו לתוקף בשנת התשנ"ג (1993). כמו כן היה חבר בוועדה למינוי דיינים במשך 14 שנה ומילא תפקידים שונים בוועדות מקצועיות של בתי הדין ובתי המשפט.

בתקופת כהונתו כדיין כתב הרב דיכובסקי אלפי פסקי דין, ובהם פסקי דין חדשניים נועזים ומקוריים אשר היו לאבני יסוד בפסקי הדין הרבניים של בתי הדין בישראל. רבים מהם מתווים ומנחים את פסיקתם של בתי הדין עד היום.

במשך כל שנות כהונתו כדיין עמל הרב ויגע על מנת ליתן פתרונות הלכתיים בנושאים קשים וסבוכים, להביא מזור ומרפא למצוקת קבוצות אוכלוסייה רבות בחברה הישראלית, ובהן עגונות ומסורבות גט, גרים, קטינים ודומיהם.

כפי שנראה להלן, אגב הסתייעות במשפט הישראלי קידם הרב דיכובסקי הפעלת סנקציות שונות כנגד סרבני גט, חיוב הורים במזונות ילדיהם, חיזוק מעמדה הקנייני של האישה בעת פירוק הנישואין, קביעת הסדרי ממון קודם הנישואין, קציבת סכום ההתחייבות בכתובות מוגזמות אשר גרמו לעגינות, קביעת אבהות ועוד.

דרכו של הרב לא הייתה קלה. לא אחת הייתה דעתו דעת מיעוט, אך הדבר לא מנע בעדו להמשיך ולחפש, ללא הרף, פתרונות הלכתיים למצבים סבוכים. מאמצים אלו נעשו בהקפדה כקוצו של יו"ד על כללי ההלכה.

כפי שיבואר להלן, במשך כל שנות כהונתו כדיין פעל הרב להקטנת החיכוכים שבין בתי הדין הרבניים לבתי המשפט. ניסיונו לגשר בין ערכאות השיפוט השונות התבטא הן בכתב,

28 בג"ץ 933/12 מרכז צדק לנשים נ' הוועדה למינוי דיינים, הוגש 31.1.2012 (למען הגילוי הנאות: הח"מ ייצג את העותרת בתיק זה); בג"ץ 8670/11 אמונה תנועת האישה הדתית הלאומית נ' ועדת המינויים למינוי דיינים ע"פ חוק הדיינים (פורסם בנבו, 18.6.2013). העתירה נמחקה ביום 13.6.2013 לאחר תיקון החוק שהורה על מינוי חובה של נשים לוועדה מכוח הוראות החוק.

29 ס' 6(א) לחוק הדיינים, התשט"ו-1955 הוסיף על עשרת חברי הוועדה "טוענת רבנית העובדת במקצועה שתיבחר על ידי שר המשפטים". ס' 6(א) לחוק קובע שלפחות אחד מנציגי הממשלה בוועדה, אחד מנציגי הכנסת בוועדה ואחד מנציגי לשכת עורכי הדין בוועדה יהיו נשים.

בפסקי דין ומאמרים רבים, הן במעשה – בקיום קשר שוטף עם אנשי אקדמיה ושופטים בכל הערכאות, ובמיוחד בבית המשפט העליון.³⁰ אגב כך, וכפי שיפורט להלן, אימץ הרב דיכובסקי גם עקרונות יסוד חוקתיים, גם עקרונות משפטיים מסוימים הקיימים בדין הישראלי, דוגמת הלכת השיתוף בין בני זוג, תוך שהוא סומך אותם למקורות הלכתיים.

בשנת 1994 הציע נשיא בית המשפט העליון לרב דיכובסקי לכהן כשופט בבית המשפט העליון, בראותו בו "משפטאי מובהק".³¹ לאחר שנועץ עם הרב י"ש אלישיב, החליט הרב דיכובסקי לדחות את ההצעה ולהימנע מהצגת מועמדותו.

במהלך השנים פרסם מאות מאמרים בספרים ובכתבי עת שונים וכן פסקי דין בכל הנושאים ההלכתיים והמשפטיים. מגוון הנושאים ההלכתיים בהם רחב ביותר. כמעט שאי אפשר למצוא נושא בתחומי ההלכה שלא נדרש אליו ושלא מצא בו בקעה להתגדר בה. בין השאר עסק באלה: קידושין וגירושין, נישואין אזוריים, כתובה ויחסי ממון בין בני זוג, משמורת ילדים, מזונות אישה ומזונות קטינים, רפואה והלכה, סמכויות בתי הדין הרבניים אל מול סמכויות בתי המשפט לענייני משפחה, מקוואות, גירות, שמיטה, נזיקין, חברות, יחסי שכנים, יחסי דייר וקבלן, בתי כנסת, מועדי ישראל ועוד.

מלבד הפרטים הביוגרפיים ה"יבשים", דומה שבית גידולו של הרב דיכובסקי בתל-אביב השפיע – במישרין או בעקיפין, במודע או שלא במודע – גם על דרכו בפסיקה.

כמי ש"חי בתוך עמו" ומעורב בדעת עם הבריות לא רק בחברה החרדית אלא גם בחברה הכללית, היו אוזניו קשובות היטב למצוקות ולבעיות המלוות תדיר את מערכת היחסים העדינה שבין המגזרים השונים בחברה הישראלית.

גם כשכיהן במשך שנים רבות כדיין ואב בית דין בבית הדין הרבני הגדול לערעורים בירושלים, וקבע משכנו בעיר הבירה, הקפיד להמשיך ולהרביץ תורה בתל-אביב, שממנה בא, אף שזו שינתה פניה לחלוטין, ואף ניווט את אורחות אחת – ולימים אף שתיים – מקהילותיה.

ודומה שאין מדובר רק בפרט שולי, "טכני", אלא במהות. דומה שהרב דיכובסקי ידע היטב כל העת מה רב טובו של אוויר פסגות שבירושלים, והמשך כהונתו ברבנות תל-אביב

30 הנתק האישי שקיים בין השופטים לדיינים מביא לא אחת להגברת החיכוך. קשר אישי ביניהם, למרות מחלוקות בענייני מהות, עשוי לשכך מעט את המתח בין שתי הערכאות. בעניין זה קדם לרב דיכובסקי הדיין הרב אליעזר גולדשמידט, שקיים קשרים אישיים הדוקים עם שופטי בית המשפט העליון.

31 ס' 2(3) לחוק בתי המשפט [נוסח משולב], התשמ"ד-1984. בסעיף זה נעשה שימוש פעם אחת ויחידה לצורך מינויו של הרב פרופ' שמחה אסף להרכבו הראשון של בית המשפט העליון.

בא לשם הציבור ולא לשם עצמו. כמו בפסיקתו, גם בהנהגתו ברבנות כיוון פניו נגד כל ישראל, מלאים במצוות וריקנין שבישראל כאחד, ולא שת לבו רק למעולים שבין שומרי התורה.

כפי שנראה להלן, גם לשונו – "מעורבת בדעת עם הבריות" היא. לצד "לישנא דרבנן", שהוא בקי ורגיל בה,³² משלב הרב דיכובסקי בדבריו, בעל פה ובכתב, לשונות שבהן רגילים הבריות. מתוך כך, את מאמריו ופסקי דינו קוראים לא רק יושבי בתי מדרשות אלא גם אותם שאינם מורגלים דרך כלל ב"לישנא דרבנן", ואף בפניהם נפתחים שערי תורה.

ה. "ויקם משה וישיען"

במסגרת זו אין מקום לדון בכל אחד מתנאי הכשירות שמנה הרמב"ם אף שהם ראויים לכך. ועם זאת נדגיש פרט אחד שיפה לנושא ולנושא העניין שאנו עומדין בו: חובת הדיין "להציל עשוק מיד עושקו",³³ ועשייתו של הרב דיכובסקי בשדה זה. הבאת הראיה ממשה רבנו מעניינת כשלעצמה, שהרי על דרך הכלל הרמב"ם נמנע מציון מקורותיו, ועל כך אף זכה לביקורת חריפה של מבקריו ומשיגיו.³⁴ יתר על כן: אם כבר חרג ממנהגו והביא סמך לדבריו, מה טעם הביא הרמב"ם דווקא פסוק זה כראיה?

32 בעניין זה יש להבחין בין מאמריו ופסקי דינו המוקדמים (כגון "דעת תורה בהלכה" מורשה ח 18 (התשל"ד); פסקי הדין הראשונים שכתב בראשית דרכו בבית הדין האזורי בתל-אביב (ראו לעיל, הטקסט הצמוד לה"ש 29), שעדיין כתובים ב"לישנא דרבנן" מובהקת, לבין מאמריו ופסקי דינו המאוחרים יותר, שמנוסחים בסגנון עברי "מודרני", שווה לכל נפש, שחותמו הסגנוני המיוחד של הרב דיכובסקי טבוע בהם.

33 דברי הרמב"ם במלואם הובאו לעיל בעמ' 13. לעניין זה ראו גם דברי הרא"ש – רבנו אשר (=ספרד, המאה הי"ד), בנוגע לעיקול נכסי החייב. בניגוד לדעת הגאונים, שסברו שזו "תקנה" גרידא, אומר הרא"ש: "ואני אומר דלא צריכין [=שאיננו צריכים] לתקנת רבנן, אלא דין גמור הוא [=לעקל נכסי החייב] שחייב אדם להציל עשוק מיד עושקהו בכל צד שיוכל לעשות". ראו שו"ת הרא"ש, כלל צו, סימן ד; רא"ש, בבא קמא, פרק א, סימן ה. ראו עוד אליאב שוחטמן כתפקידו המרכזי של מנהיג בישראל, ראו עוד חיים הלל בן-ששון "משנתו החברתית של ר' יוחנן לוריא" ציון כז 166, 181 והערה 81 (התשכ"ב) וכן שם, בעמ' 184: "ועתה כעוונותינו הרבים, אף שאין לנו מלך ונשיאים – ומנהיגים ופרנסים הדור במקום המלך, שהרי גם יוסף לא נמשח וקורא אותו מלך, מפני שהיה פרנס הדור ומנהיג...". ותפקיד המנהיג הוא: "להשגיח בטובת הציבור, להציל עשוק מיד עושקו ולהשגיח בחסרון זולתו".

34 ראו לדוגמה יצחק טברסקי מבוא למשנה תורה לרמב"ם (התשנ"א); מנחם אלון המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו 1005–1018 (התשמ"ח).

ושמא תאמר שהרמב"ם, כדרכו, מביא ראיה ממשה רבנו, אדון הנביאים, מה טעם להביא ראיה ממעשה זה של משה רבנו? והלא היה יכול להביא ראיה משני מעשים דומים שבהם הציל משה רבנו את אחיו: בפעם הראשונה (שמות ב 11-12) הציל איש עברי מיד מכהו ומענהו, "איש מצרי, כמו שנאמר: "ויפץ כה וכה, וירא כי אין איש, ויך את המצרי ויטמנהו בחול", מעשה שבוודאי ראוי להערכת יתר (לפחות בעיני המתבונן בפשט הכתובים על רקע מקומו וזמנו של המעשה), והיות משה רבנו נתון בעקבותיו לסכנת חיים. בפעם השנייה, למחרת היום, ראה משה "שני אנשים עברים נצים". אף כאן אין הוא נותר אדיש, נזעק לעזרת העשוק-המוכה, ואמר לו, לאותו רשע: "למה תכה רעך?" (שם, 13), מעשה שבעקבותיו היה נתון משה רבנו לסכנת הלשנה ולסכנת מוות והוכרח לברוח מפני פרעה לארץ מדין (שם, 14-15).

מה טעם מכל שלושת המעשים בחר הרמב"ם להביא ראיה דווקא ממעשה הצלתו של משה את בנות יתרו? מעשה שבזמן התרחשותו עדיין לא היה משה – "משה רבנו", מנהיג ומורה דרך, אלא איש מן השורה, וודאי שנסיבות המקרה לא נגעו לדיין בבית הדין. על אחת כמה וכמה שה"עשוקות" במקרה זה לא היו בנות ברית אלא בנותיו של יתרו, כהן עבודה זרה (!)

שמא ביקש הרמב"ם ללמדנו שאת חובת הלב הטבעית והמוסרית של כל אדם – ומקל וחומר חובה המוטלת על הדיין – להציל עשוק מיד עושקו, ויהא זה כל "עשוק", אפילו מי שאינו יהודי, ואולי דווקא להציל "עשוק" מעין זה שאינו אלא "עשוקה", אישה מושפלת, שמראש מעמדה היה נחות באותן נסיבות, המגורשת בבזו מן הבאר הידי ה"רועים" אדירי הכוח ורבי האימה?

הצלת ה"עשוק מיד עושקו" מתבטאת במשנת הרב דיכובסקי לא רק באוזן הכרויה ובלב השומע, לא רק בתוצאת פסק הדין המבקשת ותרה אחר כל מוצא אפשרי, במסגרת ההלכה, שיביא מזור לכאבו של בעל דין, אלא גם ברגישות שעולה מתוך השורות וביניהן.

ו. "בוצין בוצין – מקטפיה ידע" – ראשית עשייתו של הרב דיכובסקי בבית הדין הרבני

"בוצין בוצין – מקטפיה ידע"³⁵ דוגמה לדרכו של הרב דיכובסקי בנתיבות ההלכה והפסיקה ניתן להביא מאחד מפסקי הדין המוקדמים ביותר שיצאו מתחת ידו. פסק דין זה נכתב עוד בשבתו על מדין בראשית כהונתו בבית הדין האזורי בתל-אביב, באמצע שנות

35 ביטוי תלמודי שמקורו במסכת ברכות מח, ע"א. בתרגומו המילולי: דלעת, דלעת – מגידולה נודעת, ופירושה: טיבו של אדם ניכר מראשיתו.

השבעים.³⁶ בית הדין נדרש לעניינה של חירשת-אילמת שביקשה להתגייר. ראש ההרכב, הרב חיים גדליה צימבליסט, סבר, כמובן בהתבסס על סמך מקורות הלכתיים רבים, שאין לגיירה. אליו הצטרף הדיין השני בהרכב, הרב עמרם אזולאי. לא כן סבר הרב דיכובסקי. אף שהיה צעיר יחסית לימים, דיין זוטור בהרכב שעשה את צעדיו הראשונים בשדה הדיינות, לא נמנע מלהביע עמדה שונה. הרב דיכובסקי ביקש כל דרך לאפשר את גיורה של האישה תוך שהוא מגלה אמפתיה רבה לצערה וכאבה של המבקשת.

כבר בפסק דין מוקדם זה מתגלית גישתו המקורית והיצירתית של הרב דיכובסקי בדרכי ההלכה. הוא מבחין בין גיור יזום, על ידי בית הדין, שאינו נזקק לגייר מעצמו "חרש", לבין המקרה שבא לפניו, שבו אותה חירשת-אילמת היא שיזמה – בעזרת אדם אחר, פיקח – את הפנייה לבית הדין בבקשה להתגייר, שאז ניתן לגיירה. וכך הוא כותב: "קבלת מצוות היא נקודת התורפה בגירויות בזמן הזה, משום שבמקרים רבים אין הקבלה כנה ורצינית. וכבר עסקו האחרונים רבות ביחס לקבלת מצוות בזמן הזה.³⁷ בנידון דידן, חרשת-אילמת פטורה מן המצוות, כדין חרש שאינו שומע ואינו מדבר, על כן יש כאן גירות ללא נקיפת מצפון, הגירות המעולה ביותר – זאת בהתאם לאמור לעיל, שאין צורך בקבלת מצוות במי שאינו בר הכי". לאמור: דווקא משום שאותה חירשת-אילמת אינה "בת הכי", ניתן לגיירה (!) זאת ועוד: דעת הרוב בבית הדין הסתמכה על הכלל שבחירש-אילם אין מתקיים הכלל של "זכין לאדם", מכיוון שחירש-אילם פטור מן המצוות, וממילא גיורו לא "יזכה" אותו בהן, ואילו הרב דיכובסקי סבור ש"זכות" אינה מתבטאת רק בממד הרוחני אלא גם בממד ה"גשמי-פיזי". אגב כך מתגלית רגישותו ואנושיותו:

בנידון דידן, אין לפקפק בזכות הגמורה שיש למבקשת בגירות, שכן היא בודדה בארץ, עובדת וגרה בין יהודים. בלי ספק לא מיתדר לה [=לא נוח לה] במצבה הנוכחי. כך גם כתבה העובדת הסוציאלית: מצבה הנוכחי מקשה ומסבך את חייה. על כן יש לראות את הגירות כזכות גמורה עבודה, אשר תועיל מן התורה.³⁸

36 תיק (אזורי ת"א-יפו) 1016/לד, פד"ר י 193 (=לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' שצח).

37 בעניין זה מפנה הרב דיכובסקי לשו"ת אחיעזר, חלק ג, סימן כו.

38 על מנת להבליט את מיוחדות פסיקתו של הרב דיכובסקי די אם נשווה אותה לדברים שכתב בסוגיה זו – אגב התייחסותו לפסק דין זה – עמיתו הרב אברהם שרמן, לאחר יותר מ-30 (!) שנה, בפסק הדין הנודע בעניין ביטול גיורה של אישה (בחלוף 15 שנה ממועד גיורה בבתי הדין המיוחדים לגיור), בתיק (גדול) 5489-64-1 פלוני, פלונית ופלוניס (פורסם בנבו,

בהמשך דבריו מחזר הרב דיכובסקי אחר מקורות שמבחינים בין "חירש-אילם" בדורות עברו לבין "חירש-אילם" בימינו, שמבחינות רבות מסוגל לתפקד ככל מישורי החיים, ולכן אין להחשיבו עוד "שוטה". הוא מונה ארבעה סוגים של "חירשים-אילמים", בדרגות שונות, כשלכל סוג כזה יש דין שונה,³⁹ ומעיד: "ראוי לציין שלפני בית הדין שלנו הופיע תורגמן [=מתורגמן] אשר תירגם את דבריה של המבקשת בשפה ברורה וצחה, ולאחר מכן הוברר לנו שגם התורגמן הוא חרש-אילם מלידה, וכי הוא שולט בדיבור צח וברור בארבע שפות (!). ברור שחרש-אילם זה הוא פיקח לכל דבר".

הבחנה זו בין "חירש-אילם" בדורנו לבין זה שהיה בדורות עברו השלכותיה רבות מספור על מעמדם ההלכתי של אנשים עם מוגבלות, מבטאת אנושיות ורגישות ל"אחר" שאין להדירו מחברת בני אדם אלא להפך, יש לעשות הכול – כמובן, במסגרת גבולות ההלכה – כדי להכילו ולשלבו בחברה.⁴⁰

אכן, בסוף דבריו – ומראה כי חבריו חולקים עליו – כתב כי "אינו תוקע עצמו לדבר הלכה",⁴¹ וכי הדבר "מחייב שיקול דעת נוסף", אך רוח הדברים וסגנונם מעידים על האיש ועל שחו כבר בראשית עשייתו בבית הדין, שהלכה ונמשכה עשרות בשנים.

10.2.2008): "פעולת הגיור שתיעשה לחירשת-אילמת שלא תהיה לה כל תוצאה רוחנית לכניסה תחת כנפי השכינה ושמירת מצוות אינה שייכת כלל לפעולת הגיור של בית-הדין ואין לקרוא לזה כלל גיור, אלא רק נתינת שם חיצוני של יהודית בלי כל מהות של יהדות". כידוע, פסק דין זה זכה לביקורת חריפה בבג"ץ 5079/08 פלונית נ' הדיין הרב אברהם שרמן (פורסם בנבו, 25.4.2012) (גילוי נאות: בתיק זה ייצג הח"מ את העותרת), ובעקבות התערבותו אושר מחדש גיורה של האישה בבית הדין הרבני בתל אביב.

39 אופיינית היא הערתו של הרב דיכובסקי בתוך פסק דין של בית הדין הרבני (!): על "הסופרת האמריקאית הידועה, בעלת פרס נובל לספרות הלן קלר, שהיתה עיוורת-חרשת-אילמת, מהווה יוצא מן הכלל, מופלא ביותר, שאינו בא ללמד על הכלל". וראו להלן פרקים טו, יח לעניין רוחב דעתו.

40 על התמורה הגדולה שחלה בעניין זה בדורות אחרונים ועל האתגר הגדול שבצדה עמדתי בכמה ממאמריי. ראו אביעד הכהן "כאשר ימשש העיוור באפלה – על העיוורון והיחס לאנשים עם מוגבלות במשפט העברי" פרשת השבוע 264 (פרשת כי תבוא, התשס"ו) (=פרשיות ומשפטים, לעיל ה"ש 12, בעמ' 134); אביעד הכהן "כל איש אשר בו מום לא יקרב? – למעמדם של אנשים עם מוגבלות בעולמה של תורת ישראל" במעגלי צדק 11, 16 (2006); אביעד הכהן "'בעזרת השם' – על הלכה והכלה, והצורך בשינוי השיח ההלכתי ביחס לאנשים עם מוגבלות" דרכי התמודדות של אנשים עם מוגבלות שכלית או התפתחותית (הרב בני לאו עורך, בדפוס). וראו פסק דינו של השופט רובינשטיין בבג"ץ 10846/04 פלוני נ' שר התעשייה, המסחר והתעסוקה (פורסם בנבו, 14.10.2007).

41 "תוקע עצמו לדבר הלכה", היינו עומד על דעתו בכל מחיר. למקור ביטוי זה, שנאמר אגב דיון בהלכות גרות, ראו לדוגמה בבלי, יבמות קט, ע"ב.

בקיאותו של הרב דיכובסקי ב"דרכי החיים", במציאות הכלכלית, העסקית והחברתית ניכרת גם בפסק דין נוסף, רחב יריעה, שיצא מתחת ידו בראשית כהונתו כדיון בבית הדין האזורי בתל-אביב.⁴² מדובר בתביעה ממונית של אדם שטען לזכותו לדמי תיווך עבור עסקת ענק. התיק התגלגל מספר שנים בבית הדין בת"א, בתחילה, בהרכב בראשות הרב שמואל ברוך ורנר, ועם פרישתו הצטרף הרב דיכובסקי להרכב. בין השאר, נדונו בו שאלות מורכבות בדיני תיווך מקרקעין, הצמדה וריבית, מעמדה ההלכתי של חברת מניות, ועוד. ראשית פסק הדין נכתבה בידי ההרכב המקורי, ואילו המשכו וחתימתו נכתבו בידי הרב דיכובסקי. חילופי הדיינים מאפשרים לעמוד בנקל על השוני הבולט בין שני חלקי פסק הדין: חלקו הראשון כתוב ב"לישנא דרבנן", וקשה מאוד להבנה למי שאינו מורגל בספרות הרבנית, ואילו חלקו השני – שנכתב בידי הרב דיכובסקי – בהיר וברור: כדרכו, מציב הרב דיכובסקי תחילה את השאלות ההלכתיות-משפטיות שניצבות במוקד פסק הדין, לאחר מכן דן בהן אחת לאחת, ולסוף הוא מסכם את מסקנותיו.

גם כאן ניכר ייחודו בפסיקת הדין. על מנת להגדיר מיהו "מתווך" ואם גם מתווך שאינו מקצועי זכאי לדמי תיווך הוא פונה בין השאר ל"מנהג הסוחרים"⁴³ – והוא מנהג המדינה – שעליו הוא למד מפסק דינו של בית המשפט המחוזי בתל-אביב ומפסק דינו של בית המשפט העליון.⁴⁴ אגב כך הוא מסיק ש"קשר תיווך" יכול להיווצר גם מכללא. בדרך אופיינית הוא מבחין בין "יוצר הקשר" הראשוני בין הצדדים לעסקה לבין הגורם שהביא לחתימת העסקה, ועל סמך הניתוח האנליטי של הסוגיה מגיע למסקנות מעשיות. בהמשך פסק הדין הוא דן באריכות בסוגיית מעמדה ההלכתי של "חברה בע"מ" ואישיותה המשפטית העצמאית, סוגיה קשה שדשו בה רבים. לדעתו, הגם שמוסד מעין זה לא היה קיים בעבר, כיוון שמדובר ב"דבר שבממון", ניתן לחדשו הן מכוח "סיטומתא" – מנהג הסוחרים⁴⁵ – הן מכוח העיקרון של "דינא דמלכותא דינא".

42 תיק (אזורי ת"א-יפו) 11183/לב, פד"ר י 273 (התשל"ב) (=לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' תקז).

43 על "מנהג הסוחרים" ראו בהרחבה את חיבורו של רון ש' קליינמן דרכי קניין ומנהגי מסחר במשפט העברי: משפט, ריאליה והיסטוריה (2013).

44 לצד זה הוא פונה גם לספרות המשפטית המקצועית ומפנה לספרו של חיים הולצמן דיני תיווך בישראל (1971) שהופיע זמן קצר קודם לכן.

45 בעקבות פסקי דין שקדמו לו (ראו לדוגמה תיק (אזורי פ"ת) 70/תשט"ו, פד"ר א 281, 283 (התשט"ו); תיק (אזורי ת"א-יפו) 3519/תשי"ב 113, 116–117 (התשי"ג); ערעור (גדול) תשכ"ו/139, פד"ר ו 257, 262–265 (התשכ"ז)) ביסס הרב דיכובסקי גם בפסק דין נוסף את תוקפו ההלכתי של הרישום בטאבו על דין "סיטומתא". ראו תיק (אזורי ת"א-יפו) 7210/ל"ז, פד"ר יא 116 (=לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' עג), וחיבורו של קליינמן, לעיל ה"ש 43.

ז. רחמנא – ליבא בעי

יש ליתן את הדעת לכך שבדברים הנזכרים לעיל בהלכות סנהדרין הרמב"ם אינו דורש מהדיין שרק יהא אמיץ אלא שיהא לו "לב אמיץ להציל עשוק מיד גוזל, כעניין שנאמר ויקם משה ויושיען".

הן הקשר הדברים הן הפסוק שממנו הביא הרמב"ם לחמו מלמדים על מידת האומץ, אך "לב" – מאן דכר שמיה? מי הזכיר שמו, ומה טעם בחר הרמב"ם דווקא ב"לב אמיץ"? דומה שעיון במקורות המשפט העברי מלמד שגם כאן לא לחינם נקט הרמב"ם לשון זו. כך, לדוגמה, עיון בים הפרטים של פרשיות מלאכת המשכן ובניינו מלמד שלצד פעולת ה"עשייה", שמופיעה בהן פעמים הרבה, מופיע גורם אחד שבמבט ראשון נראה משונה במקצת: הלב.

כאשר באה תורה להגדיר את עושי המלאכה, אין היא מדגישה את הידיים שאמורות לעשות במלאכה אלא דווקא את הלב: "ואתה תדבר אל כל חכמי לב" (שמות כח 3), "וכל חכם לב בכס יבואו ויעשו" (שם, לה 10). וכך גם בעשייה הלכה למעשה: "מלא אותם [=בצלאל ואהליאב] חכמת לב" (שם, לה 35), "ויקרא משה אל בצלאל ואל אהליאב ואל כל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה בלבו אשר נשאו לבו" (שם, לו 2), "ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה את המשכן" (שם, לו 8).

מוזר ככל שיהיה, מונח זה מופיע גם באשר לחושן המשפט.

הכתוב מדגיש, וחוזר וכופל, שעל החושן להיות דווקא על הלב: "והיו על לב אהרן... ונשא אהרן את משפט בני ישראל על לבו לפני ה' תמיד" (שם, כח 30).

במבט ראשון נראה חיבור זה שבין ה"לב" ל"משפט" תמוה למדי, שהרי המשפט הוא עניין בראש ובראשונה ל"ראש", לשכל ולשיקול הדעת, להיגיון ולמוח, ולא ל"לב". ולא עוד, אלא ש"אין מרחמין בדין". המשפט חותך, גוזר ומכריע, ולכאורה אין בו מקום לרגשות.

אכן, עיון בעולמו של המשפט העברי מלמד שבניגוד לתפיסה מקובלת זו, מרובים בו המקרים שבהם על חכם ההלכה והמשפט לתת משקל רב ל"לב". לא רק ידע משפטי נחוץ אלא גם, ואולי לא פחות, תחושת צדק, רגישות ואנושיות. ולא אחת "בינת הלב", הרגישות והאנושיות משמשות גורם מכריע גם בפסיקת ההלכה.⁴⁶

46 במסגרת זו אין מקום להרחיב בעניין זה. נציין רק לכמה דוגמאות. בשו"ת דברי מלכיאל, חלק ה, סימן קמו נדרש המשיב לעניינו של שליח ציבור מהקהילה שנקבר בטעות בחלקה שבה נקברו "עניי העיר" ולא נכבדי הקהילה, וכאשר נתגלה הדבר היה מי שביקש לפנות את קברו ולהעביר עצמותיו לחלקת ה"נכבדים". דעת המשיב נוטה לדחות בקשה זו. לצד הדיון ההלכתי הוא מדבר על הפגיעה שעשויה להיגרם לעניי הקהילה מהזזת הקבר בטענה שחלקת העניים

כמובן, גישה זו צריכה להתאזן ולהיות מיושמת במסגרת של סייגים המבטיחים כי "חכמת הלב" והרגישות לסבלו של בעל דין לא תביא עמה עיוות דין. על כל אלה, דומה שלא לחינם, כאשר הציג הרמב"ם, בעקבות חז"ל, את התכונות שנדרשות מהדיין, אין הוא מונה עמן רק ידע מופלג בחכמת התורה, בחכמות חיצוניות ודעה מרובה אלא גם שורה ארוכה של מידות הלב: ענווה, אהבת הבריות, עין טובה, נפש שפלה.

מכאן שגם את התנאי שנאמר בתורה "אנשי חיל" מפרש הרמב"ם כמכוון ללב: "שיהיה להם לב אמיץ להציל עשוק מיד גוזלו כענין שנאמר 'ויקם משה ויושיען'". תכונה זו של "לב אמיץ" והבאתה במניין תכונותיו של הדיין מרמזת ויותר מכך שעל הדיין לשקול בין שיקוליו לא רק שיקולים של "משפט", הכרעה נכונה מבחינה משפטית "טכנית", אלא גם שיקולים של "לב", ובכללם צדק ומוסר, כדי שבתוצאה הסופית יהא כדי "להציל עשוק מיד עושקו".

בדומה לנורמות אחרות, השימוש בכלל זה של "להציל עשוק מיד עושקו" אינו מיוחד לנסיבות ספציפיות.

הדיין ופוסק ההלכה יכולים לעשות בו שימוש במקום שבו כללי ההכרעה הרגילים נותנים אולי מענה הולם ומגיעים לתוצאה משפטית נכונה, אך זו אינה עולה בהכרח בקנה אחד עם התוצאה ה"צודקת" הרצויה.

דוגמה יפה לשימוש ב"נשק בלתי קונבנציונלי" זה בהקשר משפטי טהור היא תשובתו של התשב"ץ, ר' שמעון בן צמח דוראן, מחכמי אלג'יר במאה הי"ד, שנשלחה לטראבלוס, היא טריפולי שבלוב.

מעשה שהיה כך היה: "ראובן הוא סגי נהור [=רב אור, סומא, עיוור] וארח לחברה עם שמעון. והיה לראובן הסגי נהור קצת מרגליות תפורים בבגדו. ושמעון היה מתחבר עמו בדרך וישן אצלו. וכשביקש ראובן המרגליות ולא מצאם הוא חושד כי שמעון גנבם לו עם היות שמעון רע מעללים. וכשתבעו ראובן, כפר [=שמעון]. מהו הדין בזה?"

"אינה מכובדת מספיק", ומוסיף: "האדם מכבד את המקום ולא המקום את האדם... והנה בזה צריך התבוננות רבה לשקול הדבר בפלס בערך האנשים הנקברים עמו והנקברים בשורת הנכבדים, והעיקר כי רחמנא לבא בעי והחכם עיניו בראשו שלא להודיע זה לאנשי העיר כי בזה יוגרם ביזיון להמתים כי כל אחד יתחיל לשקול את מעשי כל אחד מהם, ויבואו להזכיר את מגרעותיהם, וגם להמורה בזה [=פוסק ההלכה] יוגרם עגמת נפש". וראו עוד אביעד הכהן "שלא לבייש – זה כלל גדול בתורה" במעגלי צדק 12, 22 (2007) (=ובנוסח מקוצר: פרשיות ומשפטים, לעיל ה"ש 12, בעמ' 105); אביעד הכהן "זאת תורת האדם – כבוד האדם, שיקולים אנושיים ואהבת האדם בעולמה של הלכה" ספר הזיכרון ליובל היימן הי"ד (בדפוס). על רחמים בדין, ראו גם בהרחבה דורון מנשה ויחיאל קפלן "רחמים בשיפוט ובענישה" עיוני משפט לב 583 (2011).

החלת הדין הרגיל במקרה זה הייתה מחייבת את שילוחו של החשוד שמעון לחופשי, שהרי לראובן לא היו ראיות פוזיטיביות (בוודאי לא כאלה שעומדות במבחנים החמורים של דיני הראיות במשפט העברי) שיד שמעון הייתה במעל, אלא חשד בעלמא, שאין בו כידוע כדי לבסס הכרעה משפטית בדבר אשמת שמעון. למרות זאת הרשב"ץ אינו שם עינו בדין בלבד אלא "מכיר פנים" במשפט ונותן דעתו למיהותם של שני בעלי הדין הפוטנציאליים ראובן ושמעון, שהיו מעורבים במעשה, ולא־השוויון שביניהם.

האחד, שמעון, הוא איש "רע מעללים", ואילו משנהו, ראובן, הוא "סגי נהור", עיוור חסר ישע. הכרת פנים זו במשפט מביאה את הרשב"ץ לסטות מדיני הראיות ומסדרי הדין הרגילים. לפי הדין הרגיל, רק עדותם של שני עדים יש בה כדי להרשיע אדם, ואילו במקרה דנן לא היה אפילו עד אחד. לפיכך הרשב"ץ סוטה כביכול מהדין הנוהג ומחייב את החשוד, באמצעות איומים והפעלת לחץ, שיוודה כי שלח ידו במרגליות שהיו טמונות בבגדו של ראובן. בין השאר מתבסס הרשב"ץ על הכלל הגדול של "הצלת עשוק מיד עושקו" תוך חריגה מדין תורה שמחייב שני עדים כבסיס לכל הרשעה. כל זאת כדי להציל את העיוור ה"עשוק" מיד "עושקו" רע המעללים וכדי לחייב את החשוד לתת דין וחשבון על מעשיו שאפשר שיביאו להרשעתו בגנבה.

כללו של דבר: "רחמנא – לָפָא בעי". תורת חושן המשפט של המשפט העברי צריכה לא רק "ראש", אלא גם "לב". רק שילוב שניהם יבטיח תוצאה שאינה רק נכונה אלא גם צודקת. ודומה שלא לחינם קרא הרב דיכובסקי לקובץ מאמריו ופסקי דינו "לב שומע לשלמה"⁴⁷. מלבד הרמז שיש בכותרת הספר ל־32 השנים, כמניין "לב", שבהם ישב על מדין,⁴⁸ עומד הרב דיכובסקי בהקדמתו על מקומו של ה"לב" בהכרעה השיפוטית, וכך הוא כותב: "קראתי לספר בשם 'לב שומע לשלמה' על שם בקשתו של שלמה המלך לקראת כניסתו למלכות: 'ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע' (מלכים א, ג 9)". הרב דיכובסקי מעיר לתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל ולפירוש רש"י בספר מלכים שפירשו כי "לב שומע" הוא "לב סבר" – לב מבין, אבל מוסיף, בשם אביו, שניתן לראות כאן גם דרישה מהותית מהדיין, שישפוט לא רק "בראש" – לפי שכלו – אלא גם לפי נטיית הלב – הרגש. ועד לכך הוא מוצא בדברי המדרש בילקוט שמעוני⁴⁹ על הפסוק מספר איוב (כח 12) "וְהַחֲכָמָה מֵאֵין תִּמְצָא, וְאֵי זֶה מְקוֹם בִּינָה":

מלמד שהיה שלמה מחפש ואומר: היכן היא החכמה מצויה?

47 לעיל ה"ש 24. כפי שהוא כותב בהקדמתו לספר, שם הספר רומז גם על שם אביו "שמעיה", שכיהן כרב בתל-אביב.

48 ראו הקדמתו שם, בעמ' 9.

49 ילקוט שמעוני, משלי, רמז תתקכט. וראו מקבילה במדרש משלי (בובר), פרשה א, סימן א.

רבי אליעזר אומר: בראש,

ר' יהושע אומר: בלב,

ואתיא כדעתיה דר' יהושע דאמר החכמה היא בלב דכתיב 'נתתה שמחה בלבי', ואין שמחה אלא חכמה שנאמר 'חכם בני ושמח לבי'... שהלב הוא מבין דעת שנאמר 'חכם לב יקח מצות'... ואף דוד פרש עליה 'לב טהור ברא לי אלהים'.

מפני מה ניתנה חכמה בלב? לפי שכל האברים תלויים בלב.

אכן, הרב דיכובסקי מדגיש בהמשך דבריו שנטיית האדם אחר לבו, אחר הרגש, עשויה להביא לעיוות המשפט, ולכן נצטוונו "ולא תתורו אחר לבבכם ואחרי עיניכם", ועם זאת הוא מדגיש את מקום הלב במשפט, שכמאמר המדרש, "כל האיברים תלויים בו". ומכאן גם ציוויו של הרמב"ם שנודון לעיל, במידות הדיינים, שצריכים שיהא להם "לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו", ומפרש הרב דיכובסקי:

'אומץ לב' פירושו להרגיש את כאבם ומצוקתם של הצדדים, של כל אחד מהם, וכתוצאה מכך לעשות כל מאמץ להוציא דין אמת לאמתו. אומץ לב הוא לפסוק את הדין מבלי ליבוש או לירא מפני המלעיגים והמשטינים.⁵⁰

אנושיות זו בדין באה לביטוי גם בקריאתו-זעקתו של הרב דיכובסקי לעמיתו להימנע מעינוי הדין, שכידוע צרתה מרובה ועונשה גדול.

ח. אומץ לב ויצירתיות במשפט

במשנתו-פסיקתו של הרב דיכובסקי "אומץ הלב" והיצירתיות במשפט לא נותרו רק משאלת לב אלא קיבלו ביטוי ממשי.

לא אחת גילה הרב דיכובסקי יצירתיות וקיבל הכרעות אמיצות שהיה ברור לו מראש כי יקימו עליו ביקורת ולמעלה מזה.

50 חובתו של כל אדם להימנע מלעשות מעשה טוב רק מפני "המלעיגים המשטינים" נקבעה בראש דבריו של מרן בשולחן ערוך, אורח חיים סימן א סעיף א, בהגהת הרמ"א: "ולא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת השי"ת".

ואף על פי כן קיים בעצמו מצוות "לא תגורו מפני איש" והידר בה עד לחדא ולא היה ירא אף לא בוש. כך בסוגיות הרגישות של חיוב בגט וכפיית גט, גם בענייני ביטול גיור, וכך בעניינות אחרים. ולא לחינם הרחיב דברים בעניין "אומץ הלב" שנדרש מן הדיין באיגרת הפרדה שלו מבית הדין:

ענוה זו תכונה חשובה כאשר האדם אינו יושב בדין. אולם בשבתו על כסא דין, עליו להיות איש חיל במלוא מובן המילה. חז"ל אמרו שדיין צריך לראות את עצמו כאילו גיהנם פתוחה לו מתחתיו (סנהדרין ז, ע"א). לשון הרמב"ם היא "לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת לו על צווארו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו".

יש כאלו שהם ענווים וצדיקים, וכאשר שומעים שהגיהנם מתחתיהם אז הם בורחים כמטחורי קשת, כדי שלא לבוא לידי סכנה. לא לזה התכוונו חז"ל. כפי שהדיין אינו יכול לברוח מן החרב המונחת על צווארו, כך אין הוא יכול לברוח מן הגיהנם.

המשמעות הנכונה היא שדיין צריך להיות מוכן להיכנס לגיהנם ולהיפגע בחרב בגלל פסקי הדין. הוא צריך לקחת אחריות ולקחת סיכונים, גם אם יש חשש שייפול פנימה. כאשר אדם במלחמה הוא אינו יכול ללכת על בטוח... מי שהוא ירא ורך לבב, אינו יכול להיות דיין.⁵¹

ונאים הדברים למי שאמרם, וכל המוסיף עליהם – אך יגרע. תקצר היריעה מלפרט את שלל המקרים שבהם בא לביטוי אומץ לב זה. נסתפק אפוא בכמה דוגמאות, ואין הן אלא כטיפה מן הים הגדול.

1. מציאת פתרונות יצירתיים למסורבות גט

אחד הנושאים והאתגרים החשובים ביותר שעומדים על סדר יומה של ההלכה בכלל ושל מערכת השיפוט הרבני בפרט היא סוגיית ה"עגונות", נשים מעוכבות גט ומסורבות גט.⁵²

51 הרב שלמה דיכובסקי "דרך השיפוט הראויה בבתי הדין הרבניים" תחומין כח 19, 20 (התשס"ח) (=לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' 16).

52 גם כאן ההגדרה הלשונית מבטאת לא רק עניין טכני אלא מהות. על ההגדרות השונות שניתנו למונחים אלה ראו רות הלפרין-קדרי "סוד הנשים הנעלמות: על הפער בנתוני היקף בעיית מסורבות הגט בישראל" להיות אשה יהודייה כרך ה 83 (טובה כהן עורכת, 2009).

אין צריך לומר שכל דיין ראוי לשמו אינו מקל ראש, חס ושלום, בחובה ובצורך להביא מזוור לנשים מסורבות הגט. ועם זאת, וכבר מימים ימימה, רבים מהדיינים מחמירים הרבה בהלכות "גט מעושה" ובחשש ממזרות, ומתוך כך אין הם מרבים לכפות או לחייב בעלים סרבנים במתן גט.⁵³

בשבתו על מדין עשה הרב דיכובסקי לילות כימים על מנת לסייע לאותן נשים.⁵⁴ לא אחת הלך בדרך שבה הלכו חכמי ההלכה שלפניו וצירף כמה "קולות" כדי להביא להתרתן. אגב כך לא מנע עצמו גם מהתייחסות לחשש החמור של "גט מעושה" וביטא את עמדתו בעניין זה גם ב"איגרת הפרדה" שלו מבתי הדין:

תמיד אמרתי כי אדם יכול וצריך להחמיר על עצמו לאכול רק 'גלאט'. כאשר אדם יושב בדין ועוסק בחיי אחרים, הוא אינו יכול ללכת רק על 'גלאט'. פעמים רבות צריך לפסוק גם בדוחק וגם כהוראת שעה, על מנת שלא לגרום חורבן גדול יותר, כפי שגרם רבי זכריה בן אבקולס ברוב ענוותנותו.

אמרתי לא פעם ש'גט מעושה' מפחיד אותי פחות ממצב של 'לא גט'. עם גט מעושה אפשר להתמודד, ופעמים רבות הגט כשר לפחות בדיעבד. בעוד שעם מצב של 'לא-גט' אין יכולת להתמודד. כאשר אגיע לעולם האמת אולי אכנס לגיהנם בגלל גט מעושה, אבל אם אגרום לחורבן בתים רבים ולמזמזמים בגלל לא-גט, עונשי יהיה חמור בהרבה. ענווה איננה תכונה ראויה ליושב בדין!⁵⁵

53 לעניין זה ראו הנתונים שהבאתי במאמרי שבכרך זה: אביעד הכהן "אם תרצו – אין זו עגונה: תפקידם של בתי המשפט, הכנסת והיועץ המשפטי לממשלה" משפחה במשפט ו-ז 431, בטקסט הצמוד להערה 10 (2013–2014).

54 על ייחודו בעניין זה עמדתי גם במאמרי: אביעד הכהן "אם תרצו – אין זו עגונה" להיות אשה יהודייה כרך ה' 124, הערה 4 (טובה כהן עורכת, 2009). למרות האמור כאן ולהלן יש להיזהר מהכללות ולראות את מורכבות התמונה. לדוגמה, באחד מפסקי הדין שנתן בראשית כהונתו כדיין בבית הדין הגדול לערעורים היה זה דווקא הרב דיכובסקי שביקש לחייב אישה שחלתה במחלה קשה (שגרמה מום קשה לילדיה) לקבל גט בניגוד לרצונה, לעומת שני עמיתיו – הדיינים אריה הורביץ והראשון לציון הרב מרדכי אליהו – שצידדו בעמדת האישה וסברו שאין לכפותה. באותו פסק דין חידש הרב דיכובסקי חידוש גדול, שלא נתקבל על ידי עמיתיו, ולפיו טענת "בעינא חוטרא לידה ומרא לקבורה" אינה רק זכות של האישה אלא גם של האישה (!). ראו תיק (גדול) מט/423 א.ז.ק.נ' א.א.ב (פורסם בנבו, 22.5.2991).

55 דיכובסקי, לעיל ה"ש 51, בעמ' 21 (=לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' 18, ושם, סוף עמ' קצה).

הרב דיכובסקי לא חסך את שבט ביקורתו, החד כתער, גם מאותם סרבני גט רבים שעוטים את סירובם במחלצות "הלכתיות" כביכול ומתהדרים ב"צדיקותם", הגם שאינם כאלה:

מרבית הבעלים אינם אמונים על דין תורה, והם מתדיינים בכל ענייניהם רק בערכאות אזרחיות. התעטפות בחסידות ובצדקנות כאשר מדובר בחיוב כגט, עושה את התורה קרדום לחפור בו – לא מאהבת תורה אלא מניצול ההלכה לרווח אישי. גם על זה יש לומר: 'אל תהי צדיק הרבה'.⁵⁶

בדרך הילוכו באורח ההלכה נטה הרב דיכובסקי – יחסית, הרבה יותר מעמיתיו לכס הדיינות – להביא לקצם נישואין שלא צלחו וגרמו כאב וסבל לבני הזוג, ולא ניסה – כדרך רבים מעמיתיו הדיינים – לנסות ולהאריכם באמצעים מלאכותיים (לרבות שימוש עקר ושלא בתום לב שעושים בעלים רבים בטענת "שלום בית") תוך ניצול הליכי בית הדין לרעה. וכך לדוגמה התבטא בכמה מקומות: "נישואין שהגיעו לקצם, ולא משנה באשמת מי,⁵⁷ אין אנו עוסקים בהחייאת מתים ואין טעם לתת הנשמה מלאכותית לנישואין שגוועו".⁵⁸ כך כתב גם בפסק דין אחר: "נראה לי יותר כי לאחר 20 שנה של פירוד, אין מקום לדבר על שלום בית גם מבחינתה של האשה. האפשרות לחזרה לחיים משותפים מצידה, נראית לי בלתי סבירה לחלוטין ובמידה גדולה אולי גם מנוגדת לטבע האנושי".⁵⁹ שלא במפתיע עמדה זו זכתה לביקורת נוקבת של כמה מעמיתיו בבית הדין הגדול, דוגמת הרבנים שרמן ואיזירר, שכתבו כי "הגישה של 'מות הנישואין' אין מקורה בדיני תורה ולא בחז"ל אלא בחוק העמים ביחס לנישואין אזרחיים. שם אין צורך בעילת גירושין אלא די בחוסר סיכוי לשלום בית וב'מות הנישואין'".⁶⁰

56 שם. הרב דיכובסקי מרבה להשתמש בכלל "מטא-הלכתי" זה של "אל תהי צדיק הרבה" בהזדמנויות שונות. ראו לדוגמה לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' קצב, וההפניות בהערה הקודמת. על כללים מעין אלה ועל כוחם בהכרעת ההלכה ראו בהרחבה מאמרי: אביעד הכהן "שיקולים מטא-הלכתיים בפסיקת ההלכה – מתווה ראשוני" עיונים חדשים בפילוסופיה של ההלכה 279 (אביעזר רביצקי ואבינועם רוזנק עורכים, 2008).

57 לביקורת על היצמדות בתי הדין הרבניים לקטגוריה הישנה של "אשמה בגירושין" ראו פנחס שיפמן שפה אחת ודברים אחדים: עיונים במשפט, הלכה וחברה 126 (2012); ובהרחבה: אבישלום וסטרייך הזכות לגירושין – גירושין ללא אשם במסורת היהודית (2014).

58 תיק (גדול) 21-02887447 ניאגו נ' ניאגו (לא פורסם, 24.10.2002); הרב שלמה דיכובסקי "בתי הדין הרבניים ובתי המשפט האזרחיים: הרהורים על תחומי החיכוך שביניהם בענייני משפחה" מאזני משפט ד 283 (התשס"ה). וראו וסטרייך, לעיל ה"ש 57, בעמ' 86-87.

59 תיק (גדול) 7787/זו אלמוני נ' אלמונית (פורסם בנבו, 26.12.1999).

60 תיק (גדול) 1-21-059133397 מיום 25.12.07; וסטרייך, לעיל ה"ש 57, בעמ' 87. יש לתת את הדעת כי במקרה זה היה מדובר במסורב גט ולא במסורבת גט: באישה שסירבה לקבל גט מבעלה (!)

למרות זאת קיים הרב דיכובסקי פעם נוספת מצוות "לא תגורו מפני איש" ולא שינה את עמדתו. בקטע קצר שהוסיף בחיבורו "לב שומע לשלמה" על פסק דין שכתב בראשית דרכו בבית הדין,⁶¹ הרחיב דברים בעניין זה וכתב ש"מאיסות" הדדית בין בני הזוג יכולה להיות עילה לא רק לפסק דין של "מצווה לגרש" או "חיוב בגט", כפי שנהגו בתי הדין לפסוק משך שנים רבות, אלא גם עילה לכפיית גט ממש.⁶² וטעמו ונימוקו עמו:

במקום של פירוד ממושך מאד, גם אם יש לבעל אשה אחרת [=כפי שהיה בנסיבות אותו פסק דין – א"ה], דברי האשה או האיש על רצונם בשלום בית הם דברים מן השפה ולחוץ. אדם סביר אינו יכול לדגול באהבה חד סטרית כאשר בן הזוג מרוחק ממנו שנים רבות ומביע שנאה אליו. על כן סביר שסידור הגט מתמהמה מטעמים של רכוש, סידור הילדים או נקמנות... שנית, סברת רבנו ירוחם לכפיית גט ברורה: במקום שהנישואין הגיעו לקצם מבחינה מעשית ושני בני הזוג מעגנים את עצמם לדעת, יש מקום לכפות על מידת סדום בחינת 'גם לי גם לך לא יהיה'... הרי לנו שיש מקום לכפות בגט מצד כפיה על מידת סדום גם במקום שאין כל חיוב הלכתי כיוון שבין כה אין לו תועלת בנישואין. מכאן ניתן להסיק שבכל מקום שאין תועלת מעשית בנישואין, כשהיא לא רוצה בו והוא לא רוצה בה, יש מקום לכפיה מדין מידת סדום.⁶³

61 תיק (אזורי ת"א-יפו) 2944/לו, פד"ר יא 193 (התשל"ו) (=לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' קג-קיד).

62 לב שומע לשלמה, שם, כרך א, בעמ' קיב-קיד.

63 לצד הבסיס ההלכתי שב ומזכיר הרב דיכובסקי שדווקא אי-התרת הנישואין עלולה – במציאות ימינו – להכשיל את בני הזוג, להוסיף ניאוף ולהרבות ממזרים בעולם: "לצערנו, במציאות הקיימת בחיי משפחה באלו שאינם שומרי מצוות אין חלל ריק. כאשר הצדדים חיים בנפרד, לא ירחק היום שיורו היתר לעצמם וייכנסו לחיים משותפים עם בן או בת זוג, או שיהוו בבחינת 'בור ברשות הרבים' ויגרמו לאחרים שייכשלו". על חשש זה ראו לדוגמה ישעיהו ליבוביץ' יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל 190 (התשל"ה). במאמרו "זכויות נשים לאור התורה" התורה והמדינה ד, צט (התשי"ב), כתב הרב כתריאל פישל טכורש דברים נכוחים בעניין זה, אך ברצותו ל"הרחיק עדותו", תלה חשש זה רק בעמים אחרים... ראו גם אריאל רוזן-צבי דת, ליברליזם, משפחה וחברה 101 (אריאל פורת עורך, 2001). דוגמה נוספת לכך ש"החמרה" בעניין אחד יוצרת פרצה גדולה במקום אחר, ו"נמצא חומרו – קולו", היא סוגית התנאים לגיור וביטולו. החמרת יתר ב"הלכות גרים" עלולה להביא עמה פרצה חמורה בעניין "נישואי תערובת". שיקול "מאקרו" זה עמד לנגד חכמי ההלכה כבר בדורות עברו. ראו לדוגמה: ספר ריח ניחוח להרב יחייא בן הראש זצ"ל (הרב חיים אמסלם עורך, התשע"ה) והמקורות שנזכרו שם.

יושם אל לב שהרב דיכובסקי חוזר ושונה ומשלב דבריו בעניין "כפיית גט" במקרה מעין זה ואינו מסתפק רק ב"חיוב בגט" או ב"ציווי לגרש". לו היו דברים חשובים אלה נשמעים ומיושמים הלכה למעשה, יש להניח שהרבה מעוכבות גט היו משתחררות מכבלי עגינותן. אכן, כמו במקרים אחרים שבהם "בעל הדבר" מעיד על עצמו, יש לנקוט משנה זהירות בהצהרה זו. למרות דבריו הנוקבים של הרב דיכובסקי בעניין כפיית גט – ולא רק "חיוב לגרש" או "מצווה לגרש" – יש מקום לבחינה מדוקדקת ושיטתית של כלל פסיקתו על מנת להיווכח אם אמנם יישם הוא הצהרה זו הלכה למעשה.

בשל העובדה המצערת שרוב פסקי הדין של בית הדין הרבני – ופסקי הדין של הרב דיכובסקי בכללם – לא התפרסמו, לא ניתן לבחון בחינה מקיפה ושיטתית אם הרב דיכובסקי השתמש ב"כפיית גט" יותר מעמיתיו, ואם אמנם בכל מקום שבו הייתה "מאיסות" הדדית בין בני הזוג, ולא היה סיכוי של ממש לשיקום הנישואין, אכן נקט דרך זו כששאר האמצעים, כגון "מצווה לגרש" או "חיוב בגט", לא הועילו.

בחינת המצאי הקיים של פסקי דין שיצאו מתחת ידו של הרב דיכובסקי והתפרסמו – וכאמור אין הם אלא טיפה מן הים הגדול של פסיקתו לאורך השנים – מרמזת שבדומה לעמיתיו ולבד ממקרים חריגים באמת, גם הרב דיכובסקי לא מיהר להוציא מתחת ידיו פסקי דין של כפיית גט אלא נטה יותר להורות על "מצווה לגרש" או על "חיוב בגט", הא ותו לא. לדוגמה, אפילו במקרה שבו הייתה "אמתלא ברורה" למאיסותה של האישה בבעלה, לא נטה הרב דיכובסקי מדעת עמיתיו להרכב וקבע – בצוותא חדא עם עמיתיו – כי חלה על הבעל "מצווה לגרש" את אשתו במקרה זה אך לא "חיוב", ובוודאי לא "כפייה"⁶⁴. ההיזקקות לסנקציה ה"קלה" יחסית של "מצווה לגרש" וההימנעות מ"חיוב בגט" (וכל שכן מ"כפיית גט") מאפיינות את בתי הדין הרבניים וכולטות דווקא לנוכח הדברים החשובים שהביא בית הדין הרבני בפסק דין זה מדברי הרי"ד – רבי ישעיהו דטראני,⁶⁵

64 תיק (גדול) שן/264 ק.א. נ' ק.י. (פורסם בנבו, 31.12.1990), בהרכב הדיינים הרבנים מרדכי אליהו, משה טופיק ושלמה דיכובסקי. בית הדין הגדול דחה את בקשת הבעל לשלום בית וקבע ש"מצווה עליו לגרש את אשתו", לעומת בית הדין האזורי, שנמנע מלפסוק כן. אכן, מכיוון שמדובר במותב שלושה, ולא נעשתה הפרדה ברורה בין חלקו של כל אחד משלושת חבריו בפסק הדין, ולא ברור מפסק הדין מה היה חלקו של הרב דיכובסקי בתוצאה הסופית. גישתו המיוחדת של חכם גדול זה למעמד האישה ולזכויותיה טרם נתבררה כל צורכה. יש להניח שקרבחו לחוג "חסידי אשכנז" שהידרו בכבודה של האישה השפיעה גם על גישתו בעניין זה. לדוגמה הוא נמנה עם חכמי ישראל שתרנו אחר היתר לנשים ללמוד תורה. בהזדמנות אחת נדרש הרי"ד למקרה טראגי של ילדה, יתומה קטנה שנתארסה בביזנטיון בהיותה בת 4 (!) העניין כולו מתואר בשאלה שנשלחה אליו מקהילת אוטרנטו (otranto) שבדרום איטליה: "זאת בתי הענוגה בת תשעה חודשים היתה כשנפטר אביה, והנקתיה וגדלתיה עד שהיתה בת ד' שנים, וקדשתיה לזה אליה בעלה, ולא עמד עמה שנה שלמה והלך ברומאניה [=ביזנטיון]

מגדולי בעלי התוספות באיטליה בראשית המאה הי"ג, שכתב – בעקבות חכמים שקדמו לו – דברים נכוחים בעניין הגדרת "מאיס עלי" בהאי לישנא:

דכיון דבעלה מאוס בעיניה, אנוסה היא בדבר ולא מדעתה עושה כן, ואפילו אשה כשרה⁶⁶ אי אפשר להיבעל לשנאויה, לה⁶⁷ ואע"פ שאין שום מום ניכר

והניחה עגונה יותר מח' [=8 שנים] (!). "התשובה מובאת בכ"י ורשה, כח, ע"ב, וציטטו אותה שמחה אסף "לחיי המשפחה של יהודי ביזאנץ" באהלי יעקב 99 (התש"ג), ואברהם גרוסמן חסידות ומורדות: נשים יהודיות באירופה בימי הביניים 77, הערה 42 (2003). על גישת הר"ד התומכת בכפיית גט במקום "מאיסות" ניתן ללמוד גם מתשובתו הגדולה בעניין ההימנעות מכפיית יבמה לייבום (שו"ת הרי"ד, סימן נט), שבה כתב, בין השאר: "התקינו שמשתיין אותה [=את האישה] כשתובעת גירושין י"ב חדש שמה יתפייסו ואם לא יתפייסו לאחר י"ב חדש כופין את הבעל ליתן וכותב לה גט... וכזאת אנו מתנהגין היום כשלש מאות שנה ויותר ואף אתם עשו כך, וכך כתבו הרבה גאונים, וכך כתב גם רבנו יצחק זצ"ל בפרק אף על פי, וכיון שהתקינו למורדת לכופף הבעל לגרש וליתן לה נדונייתה ומנה מאתים, ואף על פי שהיתה אשתו גמורה, כל שכן שהיבמה שאינה אשתו עדיין שאם מרדה בו ואינה רוצה להתייבם שכופין את הבעל לחלוץ ואף על פי שמכח ההלכה [=התלמודית] אין כופין אותו לחלוץ, מכח תקנה זו כופין אותו לחלוץ". אף שהרי"ד סבר, כחכמים אחרים, שייבום קודם לחליצה, הוא מתנה זאת ברצון האישה, וכך הוא כותב באותה תשובה: "מה שכתבתה למה אין כופין את היבמה להתייבם, לא נכוננו הדברים האלה לומר לאיש חכם, שלא עלתה על לב אדם שנכפה את היבמה להתייבם... דאף למאן דסליק אדעתיה [=שהעלה על דעתו] דאין כופין את היבם לחלוץ... אבל שנכפה את היבמה להתייבם אם היא אומרת 'איני חפצה כן ובחליצתו' וגם 'איני חפצה בכתובתי', זה לא יתכן, שאף המורדת על בעלה גמור אין עושין לה שום כפייה לא בשוטים ולא בשמתא שתחזור ותתפייס עמו אלא שמפסידין אותה כתובתה, כל שכן היבמה שאין היבם לה בעל גמור, שלא נכפה אותה להתייבם". וראו גרוסמן, שם, בעמ' 166. בדומה לכך פסק הרי"ד שבעל המכה את אשתו חייב לפצותה בעד הנזק שגרם לה, ואם הוא רגיל לעשות כן – ניתן לכפותו לגרשה ולשלם לה דמי כתובתה, היה והאישה ביקשה זאת. ראו גרוסמן, שם, בעמ' 390. ועוד חזון למועד להרחיב דברים בסוגיה זו.

66 מונח מיוחד זה, "אשה כשרה", והשימוש בו בהקשרים שונים ובמשמעויות שונות, למן ספרות חז"ל ועד לספרות ימינו, ראוי לעיון מיוחד, ועוד חזון למועד. ראו לדוגמה ילקוט שמעוני שופטים, רמז מב: "וכי מה טיבה של יעל [=אשת חבר הקיני] שבאת תשועה גדולה על ידה? אמרו: אשה כשרה היתה ועושה רצון בעלה" (...); ומה שדרשו חכמים (ילקוט שמעוני, רות, רמז תר), על רות המואביה: "א"ר אחא כל הנושא אשה כשרה כאלו קיים כל התורה מראש ועד סוף".

67 ראו משנה תורה, אישות, פרק יד, הלכה ח: "אישה שמנעה בעלה מתשמיש המיטה היא הנקראת מורדת, ושואלין אותה: מפני מה מרדה? אם אמרה מאסתיהו ואיני יכולה להיבעל לו מדעתי, כופין אותו להוציא לשעתו לפי שאינה כשבויה שתבעל לשנאויה לה" (וראו שם, הלכה יד). וראו זרח ורהפטיג "כפיית גט להלכה ולמעשה" שנתון המשפט העברי ג-ד 153 (התשל"ו-התשל"ז).

בו, הרבה פעמים אשה מואסת בבעל וזה דומה לאדם שאין יכול לאכול מאכל השנוא לו ונתעב עליו...

ואדרבא, אם היינו יודעים בודאי שטעמה אמת, שהוא מאוס בעיניה, ולא נתנה עיניה באחר, היינו כופין הבעל להוציא, כי הך דתנן לקמן בפרק המדיר (כתובות): ואלו שכופין אותן להוציא מפני שהוא מאוס בעיניה ואין האשה יכולה לסבול שתיבעל לו...⁶⁸

בית הדין הסיק מדברים אלה ש"אין האשה צריכה להוכיח את סיבת מאיסותה, כי גם למאיסות שלא ניתנת להסבר יש דין 'מאיס עלי', וכל שבית הדין משוכנע כי אין חשש ל'עיניה נתנה באחר', וכי אין לטענתה מניעים צדדיים, יש לקבלה". יתר על כן: מדברי הרי"ד הסיק בית הדין מסקנה גם בנוגע לרמת ההוכחה של ה"מאיסות", וקבע: "אין צורך בראיה מוכחת וברורה, כי גם למאיסות שלא ניתנת להסבר יש דין 'מאיס עלי'..." בהסתמכו על "מבחן המאיסות" שקבע הרב הרצוג בתשובתו⁶⁹ ממשיך בית הדין וקובע שאין צורך במבחן אובייקטיבי של מאיסות (מאיסות בעיני "האדם הסביר") אלא די בתחושתה הסובייקטיבית של האישה כי אינה יכולה עוד לחיות עם איש זה.⁷⁰ לפיכך אין לדרוש מן

68 פסקי רי"ד, מסכת כתובות, הערות דף סג עמוד ב. על גדריה של תקנת המורדת שתיקנו גאוני בבל בשנת 651 והשתלשלותה של טענת "מאיס עלי" נכתבה ספרות ענפה ביותר. ראו לדוגמה בעלמא גרוסמן, לעיל ה"ש 65, בעמ' 433-443; אברהם גרוסמן והוא ימשול כך? האשה במשנתם של חכמי ישראל בימי הביניים 128-130 (2011), ובספרות שזוכרת שם; אלימלך וסטרייך "עלייתה ושחיקתה של עילת המורדת" שנתון המשפט העברי כא 123 (התשנ"ח-התש"ס); אלימלך וסטרייך תמורות במעמד האשה במשפט העברי (2002) ובספרות שזוכרה שם. גם רבים מפסקי הדין הרבניים עוסקים בה בהרחבה. ראו לדוגמה בעלמא, תיק (אזורי אשד') 32555/1 פלונית נ' פלוני (פורסם בנבו, 9.5.2011); תיק (אזורי י-ם) 1-21-9918 פלונית נ' אלמוני (פורסם בנבו, 11.11.2003).

69 בית הדין מביא את דברי הרב יא"ה הרצוג, שכתב בשו"ת היכל-יצחק, אבן העזר, חלק א, סימן ב: "דמאיס עלי הוא לא רק ענין של שנאה סתם אלא בחילה נפשית להיבעל לגוף זה, והוא סוד מסודות הנפש [ובזמנו גילו חכמי הרופאים מחלה הידועה בשם מחלת המגע והיינו שמסיבה שאי אפשר להתחקות על טיבה, בן אדם נפשו סולדת מלנגוע בבן אדם ידוע או בחפץ ידוע, ורבנו הרמב"ם ז"ל בחכמת אלקים אשר בו הקדים את חכמי הרפואה האחרונים בכמה דברים ואף זה בכלל]". לפי דברי הרב הרצוג, שהמבחן הוא סובייקטיבי, גם בעלת "גולגולת דקה" – אישה שמחמת היותה איסטניסית אינה יכולה לחיות עוד עם בעלה (ובלבד שדבריה כנים ולא בשל כך ש'עיניה נתנה באחר') – תוכל לדרוש גט ממנו בטענת "מאיס עלי".

70 גישה זו מנוגדת לעמדה שהביע בעל "בית שמואל" (קיצור דיני מורדת, סוף סימן עז) ומובאת בהמשך פסק הדין. לדבריו, יש צורך בראייה קבילה שקיימת מאיסות, ולא די באמירתה-תחושתה של האישה או בהתרשמותו הסובייקטיבית של בית הדין שאכן קיימת "מאיסות": "וכל זה [=שטענת 'מאיס עלי' מהווה טענה] איירי [=מדובר] כשכיררה [=האשה] טענה

האישה "הסבר" מדוע היא מואסת בבעלה: "כשם שלא ניתן להסביר מדוע פלוני סולד ממאכל מסוים בעוד שאחרים נהנים ממנו, כך לא ניתן להסביר מדוע אשה מואסת בבעלה, למרות שלא רואים בו כל פגם", ומסיק, גם בהסתמך על דברי ה"חזון איש":⁷¹ "מבואר שענין 'מאוס עלי' תלוי בראות עיני הדינים"⁷², ואם נראה להם שקיימת מאיסות אמיתית, אזי גם במקום שתובעת ממון, עומד הדין בעינו".

יתר על כן: הרכב בית הדין הגדול, שעם חבריו נמנה הרב דיכובסקי, מוסיף ומביא כחיוזק גם את דבריו הנוקבים של רבי אליהו אליפנדרי,⁷³ מחכמי טורקיה בראשית המאה הי"ח, שכתב כדברים האלה:

כאשר ניכר שכן הוא האמת ש[הבעל] שונא לה [=לאשתו], וליכא למיחש [=ואין לחשוש] שזהו מחמת ש'עיניה נתנה באחר', ויושבת עגונה למקצועות המשכן [=בירכתי ביתה]⁷⁴ זה כמה שנים, והיא יושבת בצניעות,⁷⁵ כל מי שיש לו דעת במוחו⁷⁶ ישפוט בצדק שאין זה רוע לב, כי אם גזירה מן השמים שלא עלה זוגם יפה, ואין תקוה ממנה שתשוב לבעלה עוד, וכל מגמתו של הבעל אינו אלא לעגנה בלבד לקחת נקמתו ממנה, וכיון שכן נראה לענ"ד שהדין נותן לכפות לגרש אליבא דכולי עלמא (!)

שְׁלָה, לְמָה הוּא מְאוּס לָהּ, וְאִם אֵין יְכוּלָת לְבַרֵר עַל פִּי עֵדִים, הוּי טַעְנָה שְׂאִינָה בְרוּרָה". ומסיק בית הדין הרבני: "משמע, שלא די בהתרשמות בית הדין, אלא יש צורך להוכיח בעדים כל דבריה נכונים. ברור גם שלפי זה לא תקבל טענה על מאיסות ללא סיבה הנראית לעין ושאי אפשר לבררה בעדים". אכן, בית הדין הרבני אינו נוטה אחר גישה זו.

חזון איש, אבן העזר, סימן סט, סעיף-קטן טז. 71

ראו להלן ה"ש 76, ועיקרו במצוות חכמים: "אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות" (בבא בתרא קלא, ע"א; סנהדרין ו, ע"ב; נדה כ, ע"ב, ועוד. על השימוש הנרחב בכלל זה עמדתי במקום אחר. ראו לפי שעה את תשובת הרשב"ץ שנוכרה להלן בה"ש 76, ומאמרי שנוכר שם.

רבי אליהו אליפנדרי סדר אליהו רבה בדיני עיגונא דאיתתא סימן יג (התע"ט). 73

על דרך הפסוק שנאמר במשכן, שמות כו 23: "למקצועות המשכן בירכתים". 74

וכמו שכתב לעיל, מכאן שאין לחשוש שמא "עיניה נתנה באחר" ורק מחמת כן רצונה להתגרש. 75

יש כאן רמז לעקרון ההכרעה על פי "השכל הישר", ובכגון דא נאמר: "למה לי קרא? סברה הוא!" על הסברה כאחד ממקורותיו החשובים של המשפט העברי, ראו אֶלּוֹן, לעיל ה"ש 34, בעמ' 805-830; ותשובתו הנוקבת של הרשב"ץ – רבי שמעון בן צמח דוראן, בעניין כפיית גט, בשו"ת התשב"ץ, חלק ב, סימן ח: "ומילתא דתליא בסברא – אין לו לדיין אין מה שענינו רואות". ראו גם להלן הטקסט לצמוד לה"ש 174. דנתי בתשובה חשובה זו בהרחבה במאמרי אביעד הכהן "דמעת העשוקים – לתקנתן של עגונות ומעוכבות גט בימינו" עלון שבות בוגרים כ 71 (תשס"ה).

בית הדין הרבני מסיק שאין פוסקים כדברי הרב אליפנדרי על כפייה לגרש, אך למרות כל הדברים הנכוחים שהביא בפסק דינו, בנסיבות המקרה שהיה לפניו⁷⁷ נמנעו דיני בית הדין הגדול – והרב דיכובסקי עמם – אפילו מחיוב בגט והסתפקו בציווי לגרש, שהוא (לצד "המלצה לגרש") הרף התחתון של אכיפת גט,⁷⁸ ובקביעה שלפיה "אם לפי הנסיבות נראים דבריה [=של האשה] כנים, נחשבת כאומרת 'מאוס עלי' באמתלא ברורה, אף ללא עדים". גם מקובץ פסקיו החדש "לב שומע לשלמה" אין עולה תמונה של פסיקה נרחבת בעניין "כפיית גט". ועדיין גם כאן ניכרת נטיית הרב דיכובסקי לפסוק "חיוב בגט" במקום שעמיתו נמנעו אפילו מכך. כך לדוגמה כתב במקום אחד:

חבריי עשו מאמץ (!) ... לתת פסק דין ללא מאסר וללא חיוב בגט, בכדי שחס וחלילה לא ייכנסו לתחום של גט מעושה. חושבני שעל כך נאמר: 'אל תהי צדיק הרבה'^{79, 80}.

2. הרחבת השימוש בסנקציות נגד סרבני גט

על מנת להתיר כמה שיותר נשים מכבלי עגינותן השתמש הרב דיכובסקי שימוש נרחב ומושכל ב"ארגז הכלים" – ההלכתי והמשפטי כאחד – וכל זאת כדי להרחיב את יכולתו של בית הדין הרבני להשית סנקציות על סרבני גט. לא אחת עשה כן הרב דיכובסקי גם כאשר היה הדבר מנוגד לכאורה לעקרונות חוקתיים.

77 לעתים קרובות קשה ללמוד מפסק הדין את מכלול הנסיבות העובדתיות שהיו בתיק. בפסק דינו של בית הדין האזורי (שקטע הימנו מצוטט בפסק דינו של בית הדין הגדול לערעורים) נכתב כי "נראה שבנדון דידו לא נראית טענתה [=של האשה] שקר. וזה מפני שכמה פעמים עזבה את הבית לזמן קצר מחמת קטטה וכן בפעם אחרונה שאלה רבנים חשובים שיעצו לה לעזוב את הבית...". וכן שלדברי האישה "מיד אחרי החתונה הייתה אלימות קשה מצידו [=של הבעל], התעלל בי בחיי אישות, הציק לי, רדה בי, דחף אותי, גם הפסיכולוג השתומם על אכזריותו... הבעל הכחיש את הכל, וטען שהעו"ד שלה הכין אותה לזה".

78 בכך אימץ בית הדין את דברי רבנו יונה (שיטה מקובצת, כתובות סג), שהובאו על ידי, ושלפיהם: "אף על גב דאין כופין לתת גט באומרם 'מאוס עלי', היינו כפיה בשוטים, אבל בית דין מודיעים לו שמצווה עליו לגרשה, ואם לא יגרשנה... מצוה למקריא עבריינא [=לקרותו עברייין]". על סנקציות חברתיות נוספות שניתן – וראוי – להשית על סרבן גט ראו אביעד הכהן "אם תרצו – אין זו עגונה: הטלת סנקציות על משפחתו של סרבן גט" פרשת השבוע 358 (פרשת ניצבים, התשס"ט).

79 על שימוש של הרב דיכובסקי ב"כלל" זה ראו לעיל ה"ש 56 ובטקסט הצמוד לה.
80 הרב דיכובסקי, לעיל ה"ש 51, בסוף עמ' 24 (=לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, ריש עמ' קצב).

אף שבדרך כלל – כפי שיבואר להלן – נטה הרב דיכובסקי "ליישר קו" עם פסיקת בתי המשפט וקרא לעמיתיו למצוא את "עמק השווה" שיאפשר לבית הדין לפסוק בדרך שלא תעמוד בניגוד לחוקי המדינה, כאשר הגיע הדבר למצוקתן של מסורבות הגט חרג הרב דיכובסקי ממנהגו.

ביטוי נרחב לכך ניתן בפסיקתו של הרב דיכובסקי כמו גם במאמריו. כך לדוגמה במאמרו על "דרך השיפוט הראויה בבתי הדין הרבניים"⁸¹ הוא כותב שדי בכך ש"בעל אינו אוהב את אשתו", כדי לחייבו בגט, "אף על פי שהוא ממלא את כל חובותיו כלפיה". על בסיס האמור בתלמוד הוא מסיק "ששנאה מהווה גורם הלכתי לחייב בגט, אפילו כשלא מדובר בשנאה אקטיבית". ולא עוד, אלא שלדעתו, "גם במקום של חיוב בגט בלבד, ללא פסק דין לכפייה, הטלת מאסר קצר – עד חודש ימים – אינה נחשבת לגט מעושה"⁸². כידוע, רוב עמיתיו אינם הולכים בדרך זו, וגם כאשר יש פסק דין של כפייה לגט (וכל שכן כאשר יש רק "חיוב בגט"), אין הם ממהרים להשית על הסרבן עונש מאסר. ויעידו על כך נתוני הנהלת בתי הדין.⁸³ דרכו זו לא נבעה מהקלה בערך הנישואין ו"שלום הבית", או בחשש ממזרות ו"גט מעושה", אלא מתוך רגישות לסבלן של מסורבות הגט, הכרה במציאות החיים וחשש מפני יצירת ממזרות דווקא בשל אי-היענות לפירוק קשר הנישואין.⁸⁴

ביטוי לגישתו של הרב דיכובסקי בעניין זה ניתן גם באחד מפסקי הדין המפורסמים שהוציא מתחת ידיו. פסק הדין עסק בעניינו של סרבן גט שהוצא נגדו פסק דין הכופה אותו לגרש. הסרבן ישב בכלא במשך שבע שנים (!) ועמד בסרבנותו תוך שהוא מגדיר עצמו "חרדי" ותבע כי ינתן לו אוכל בהכשר "גלאט", כשרות מהודרת, בשבתו בבית הסוהר.⁸⁵

81 הרב דיכובסקי, לעיל ה"ש 51, בעמ' 23.

82 ככל מקרה שבו סרבן הגט אינו מצייט להוראות בית הדין, גם כאשר מדובר רק ב"המלצה" או "חיוב" בגט, ניתן להטיל עליו מאסר מכוח ס' 3 לחוק בתי דין רבניים (קיום פסקי דין של גירושין), התשנ"ה-1995.

83 לעניין זה ראו הנתונים שהבאתי במאמרי שבכרך זה, כאמור לעיל ה"ש 53.

84 ביטוי לכך נתן במאמרו הנזכר לעיל ה"ש 51, בעמ' 24: "בדור הפרוץ שבימינו כולם יודעים שהשעה צריכה מאד להכרעה מהירה של נישואין כושלים. אנשים ונשים ממתנינים לגט הנכסף, ואם ההליכים נמשכים יותר מדי, עושים הם דין לעצמם".

85 תיק (גדול) 8455-64-1 פלוני נ' פלונית (פורסם בנוב, 17.9.2008). בעקבות פסק הדין אף הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק פרטית שביקשה לעגן את תוכן פסק הדין בחוק: הצעת חוק בתי דין רבניים (קיום פסקי דין של גירושין) (תיקון – הגבלות על סרבני גט במאסר כפייה), התשע"ד-2014.

הרב דיכובסקי דחה תביעתו על הסף ונקט לשון חריפה ביותר נגד האיש ומעשהו. בראש דבריו הוא מעיר שאפשר שיש לחשוב גם בימינו על השבת עונש המלקות (!) נגד סרבני גט:

בדורות קדומים, כאשר בית הדין היה מוצא שניתן על פי דין תורה לכפות על הבעל לתת גט, ניתן היה לכופף את הבעל בשוטים, עד שתצא נפשו. כמו כן ניתן היה להטיל עליו נידוי וחרם. כפיה בשוטים אינה נהוגה כיום במדינות דמוקרטיות (ואולי יש לשקול זאת מחדש לגבי מתן גט).

גם בהמשך דבריו יוצא הרב דיכובסקי נגד הבעל בדברים חריפים:

במקרה דנן, מבקש הבעל לאפשר לו לקבל אוכל בכשרות מהודרת של הברד"ץ. הבעל "הצדיק", שנהג באלימות באשתו והודה על כך, מטיל עליה כל שיקוץ אפשרי. אך על פי החומר שבתיקי בית הדין, האשה נוהגת כמנהגי הנשים היהודיות הכשרות ומחנכת ילדיה בחינוך דתי. היא אף גילתה גדלות נפש עצומה והביאה בעצמה, לא מעט פעמים, את ילדיה הקטינים לבקר את אביהם בבית האסורים, הגם שכל ישיבתו שם היא עקב העוול הנורא שהוא גורם לה...

הבעל מגלגל עיניו בטענות של "יראת שמים", אך ממרה את פי הדיינים שפוסקים על פי דין תורה.

על חזיר המפריס פרסה ואינו מעלה גרה אומרים חז"ל כי הוא נוהג להושיט טלפיו כאומר "כשר אני". אך הבעל דנן לא מסתפק בכך. הוא אומר לנו, כביכול, במידה לא מבוטלת של התנשאות: "אני לא סתם כשר, כשר למהדרין אני, ועל כן זכאי אני לקבל כשרות מהודרת של הברד"ץ".

מבחינה הלכתית נראה כי אין כנות ואין כל אמת בדרישתו. הריהו כעושה מעשה זמרי ומבקש שכר כפנחס.

מפתחות הכלא הרי נמצאים בידי של הבעל, ומיד לכשיתן גט יוכל הוא לאכול כאוות נפשו בכשרות למהדרין מן המהדרין. האם חייב הציבור לנהוג בו באופן השונה מיתר האסירים, ולדאוג לו לכשרות מהודרת?

הסגנון החריף ויוצא הדופן מבטא את כאבו וצערו של הרב דיכובסקי בצער האישה וחושף יותר מטפח באשר להשקפת עולמו ולזהירות שיש לנהוג – כמעשה חכמים הראשונים – ב"כבודן של בנות ישראל".

גישה זו באה לביטוי גם בעמדתו הנחרצת של הרב דיכובסקי שלפיה אין מקום להיענות לתביעת סרבן גט המציב אותה כתנאי מקדמי למתן הגט, שאשתו תותר על זכויותיה בנכסים – כולן או מקצתן – או תעביר את ההכרעה בעניין חלוקת הרכוש מבית המשפט האזרחי לבית הדין הרבני.

3. "גט מותנה" וניתוק התלות שבין מתן הגט לחלוקת הרכוש

כל הבקי, ולו מעט, בסוגיית סרבנות הגט יודע שאחת הבעיות המרכזיות שניצבות כמכשול בפני התרת נשים מעגינותן היא סכסוכים ממוניים. במקרים רבים מתן הגט משמש אמצעי סחטנות לתביעות ממוניות, ועל האישה "לקנות את הגט – ואת חירותה – בכסף".

על מנת לפתור סוגיה זו הציע הרב דיכובסקי לא אחת לנתק את הקשר בין מתן הגט להכרעה בשאלות הממוניות.⁸⁶ כך, לדוגמה, במקרה אחד חייב בית הדין האזרחי את הבעל בתשלום דמי הכתובה בסך חצי מיליון ש"ח וקבע בד בבד שהגט לא יסודר עד מועד תשלום חוב זה. בית הדין האזרחי הוסיף כי אם הבעל יימנע מתשלום חובו, יוכרז "סרבן גט", ויוטלו עליו צווי הגבלה.

הרב דיכובסקי ראה ב"קשר" זה – שבין הגט לממון – רעה חולה וביקש לנתקו: "הבעל אינו סרבן גט", כתב, "הוא סרבן ממון. צווי הגבלה, גם לפי ההלכה וגם לפי החוק נועדו למנוע סרבנות גט ולא סרבנות ממון. בית הדין צריך היה לקבוע סידור גט תחילה, ולאחר מכן להפעיל כל אמצעי שיעלה בדעתו לגביית הכתובה. אבל לא ניתן להשתמש בכפיית גט כמנוף לגביית כתובה".⁸⁷

על דרך זו ביקר הרב דיכובסקי בחריפות את תופעת "הגט המותנה", שהולכת ותופסת תאוצה, ואת דבקותם של יותר ויותר דיינים בגישת המהרשד"ם,⁸⁸ שהיא "דעת מיעוט" בהלכה, ולפיה ניתן להתנות את מתן הגט כתביעת ממון או כתביעות אחרות כגון תביעה למשמורת הילדים.⁸⁹ וכך הוא כותב:

אציין שהשימוש במהרשד"ם למניעת כפיית גט במקום שהבעל מתנה את הסכמתו הוא דבר שעלה רק בשנים האחרונות. נער הייתי וגם זקנתי ובכל

86 ניתוק קשר זה עמד גם במוקדן של כמה הצעות חוק שביקשו לנתק את הדיון בסידור הגט מהדיון בשאלת חלוקת הרכוש בין בני הזוג.

87 הרב דיכובסקי, לעיל ה"ש 51, בעמ' 25.

88 ראו בהרחבה: הרב דוד בס "הצבת תנאים על ידי בעל המחויב בגט" תחומין כה 149 (התשס"ה); שיפמן, לעיל ה"ש 57, בעמ' 123-133.

89 לעתים קרובות משמשת גישת המהרשד"ם גם כלי נשק בניסיון בית הדין לבטל פסיקה של בתי משפט אזרחיים ולחייב העברת כל הדיונים המשפטיים בין בני הזוג רק לבית הדין הרבני. ראו לדוגמה: תיק (גדול) 27-21-1 פלוגית נ' אלמוני (פורסם בנבו, 29.8.2004).

12 שנות ישיבתי בבית הדין האזורי ו-20 שנות ישיבתי בבית הדין הגדול – למעט עד לפני זמן קצר יחסית – לא הסתמכו גדולי הדיינים לדורותיהם על שיטה זו. כאשר הגיעו לכפייה לא התחשבו כלל בתנאים שמתנה סרבן הגט, ובוודאי הסיבה לכך היא שלא מצאו לסמוך להלכה על הדעה הזו [=של המהרשד"ם]... אדם המחויב בגו אינו יכול להתנות תנאים למתן גט כדי להיפטר מחיוב המוטל עליו על פי דין.⁹⁰

למרות דברים נכוחים אלה המציאות מלמדת שעם פרישת הרב דיכובסקי מבית הדין הולכת גישת המהרשד"ם וקונה לה יותר ויותר שביתה במערכת בתי הדין, על ההשלכות הטראגיות שנובעות מכך על גורלן של מעוכבות הגט.⁹¹

4. הרחבת סמכותו האוניברסלית של בית הדין הרבני

אחד המכשולים הניצבים תדיר לפני בית הדין הרבני בבואו למצוא מזור למעוכבות גט הוא שאלת הסמכות. מעיקר הדין, וכך במיוחד לעת חקיקת חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג-1953, סמכות בית הדין חלה רק כאשר מדובר ב"יהודים בישראל אזרחי המדינה ותושביה".⁹² לימים, בשנת התשס"ה-2005, הוסף לחוק סעיף 4 שמקנה לבית הדין סמכות בין-לאומית (אוניברסלית) בתביעה לגירושין.

אכן, לפני הרב דיכובסקי באו גם קודם התיקון לחוק מקרי עגינות קשים, שבהם לא נכנסו הצדדים ב"דרך המלך" תחת כנפי סמכות בית הדין הרבני, והיה חשש ממשי שאם תינתן לאחד מהם – בדרך כלל הבעל – האפשרות לצאת את גבולות הארץ, תיוותר האישה ב"עגינותה" לעולמי עד.

90 הרב דיכובסקי, לעיל ה"ש 51, בעמ' 26-27 (=לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' קצד-קצו).

91 לעניין זה ראו בהרחבה עמיחי רדזינר "מעגנת את עצמה": על התניית מתן הגט ועל חרשנות הלכתית "ספר אלון (אריה אדרעי, דוד גליקסברג, אביעד הכהן וברכיהו ליפשיץ עורכים, צפוי להתפרסם 2015); Amihai Radzyner, *Problematic Halakha: Creative Halakhic Rulings in Israeli Rabbinical Courts*, 20 JEWISH L. ANN. 103 (2013).

92 ס' 1 לחוק. על סוגית הסמכות, ראו מאמריו של מנשה שאוה "תנאי הסמכות של בית הדין הרבני בעניני נישואין וגירושין" הפרקליט לב 39 (1978); מנשה שאוה "על משמעות 'בישראל' שבחוק שיפוט בתי הדין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953" הפרקליט לד 251 (1982). על דרכי חקיקתו של החוק, ראו בהרחבה: אביעד הכהן "נישואין כדת משה (ומדינת) ישראל: חוק שיפוט בתי דין רבניים" צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל 40 (דבורה הכהן ומשה ליסק עורכים, 2010).

על מנת להימנע מכך, נכנס הרב דיכובסקי לעובי הקורה, ובדרכים משפטיות שונות ומתוחכמות, לעתים תוך "עיקולי ופשוטי" – בדרך עקלתון,⁹³ הביא להחלת שיפוטו של בית הדין הרבני ומתן תוקף לצו עיכוב היציאה שניתן נגד סרבן הגט גם במקרים אלה. בכך יצר מנופי לחץ חזקים על סרבן הגט, שיציאתו מהארץ נמנעה, ופעמים הרבה הביא בדרך זו להתרת האישה מכבלי עגינותה.⁹⁴

לדוגמה, היה מקרה שבו שני הצדדים היו פליטים מתימן, נטולי אזרחות לחלוטין, שנמלטו לאנגליה בעזרת חסידי סאטמאר ושהו בה רק מכוח "אשרת מעבר" ורישיון שהייה זמני. כמנהג רבים מאנשי תימן, הבעל היה נשוי לשתי נשים, אך ברבות הימים זנח את המשיבה, אשתו השנייה, וסירב לתת לה גט. זו פנתה לבית הדין האזורי בירושלים, ניצלה הזדמנות שבה ביקר בעלה בארץ והוציאה נגדו – ביום 20.1.2003 – צו עיכוב יציאה מן הארץ בבית הדין הרבני האזורי בירושלים, שאליו הגישה גם תביעה לגירושין. במקרה זה מנוף הלחץ של צו עיכוב היציאה היה גדול במיוחד: לבד מעצם עיכוב היציאה נסתבר כי בנו של הבעל (מנישואיו לאשתו הראשונה) עמד להינשא בלונדון ביום 19.3.2003, פחות מחודשיים לאחר מכן.

הבעל, שמצא עצמו "כלוא" בישראל, מיהר לערער ולתבוע את ביטול צו עיכוב היציאה בטענה – שעל פני הדברים נראתה משכנעת למדי – ולפיה צו עיכוב היציאה ניתן בחוסר סמכות, מאחר שאין לבית הדין הרבני סמכות כלפי בני זוג שאינם אזרחי הארץ או תושביה. בראש דבריו נותן הרב דיכובסקי ביטוי לצערו על הצרת סמכות בית הדין. עם זאת אין הוא מתעלם – כפי שעושים לעתים עמיתיו – מהוראת חוק מפורשת שמגבילה את סמכות בית הדין: "אילו היה בית הדין הרבני פועל במסגרת אוניברסלית, ללא מגבלות וללא גבולות, אזי היה מקום להוציא צו עיכוב יציאה מן הארץ לבקשתה של אשה שאינה אזרחית ואינה תושבת כאן, כנגד בעל שגם הוא אינו אזרח ואינו תושב. אך מה נעשה, ובית הדין הרבני פועל במסגרת חוקית ברורה. החוק, כפי שפורש על ידי בית המשפט העליון, אינו נותן לנו סמכות, בענייני נישואין וגירושין, על פני כל יהודי העולם. בית הדין אינו יכול לתפוס אדם שהגיע לביקור בארץ, ולא לצו להתדיין כאן עם אשתו, שגם היא אינה מתגוררת בארץ ואינה אזרחית שלה".

הרב דיכובסקי נותן ביטוי לכאבה של האישה ("המשיבה אומללה למדי, וקשה למצוא לה סעד בארץ ישראל, וגם לא באנגליה") ולחוסר האונים שבו מצוי בית הדין במקרים מעין אלה, כשהוא "אנוס על פי דיבורו של המחוקק" ("החוק קבע סייגים ברורים, ואין לנו רשות

93 ראו בבלי, עבודה זרה לד, ע"ב.

94 בדרך זו צעד לרוב גם בית המשפט הגבוה לצדק. ראו לדוגמה בג"ץ 8121/11 פלוני נ' בית הדין הרבני הגדול (פורסם בנבו, 24.1.2012), שנדון בהרחבה במאמרי המופיע בכרך זה, לעיל ה"ש 53.

לחרוג מהם"). ועם זאת, וכד בכו, אין הוא אטום גם לחוסר הצדק שב"תפישת" הבעל בישראל: "המשיבה [=האישה מעוכבת הגט] נמצאת שם [=באנגליה], ומושכת בחוטים, באמצעות בא-כוח, את הדיון בעניינה. היא מעכבת את בעלה בארץ, כשהיא חופשייה להסתובב בכל מקום בעולם הגדול".

לשם מציאת פתרון יעיל גייס הרב דיכובסקי את רוחב דעתו ואת אומץ לבו כדי להביא מזור למעוכבת הגט ולשחררה מכבליה.

דומה שפסק דין זה הוא דוגמה קלאסית נוספת למקרה שבו ה"חבל" – המשפט, נימוקי פסק הדין – "הלך אחר הדלי" – אחר המטרה והתכלית שבעשיית צדק עם האישה והתרתה מכבליה. למרות הקשיים הפורמליים, הברורים לעין, גייס בית הדין את כל כישוריו ואת הכלים שבידו כדי להביא מזור לאישה.⁹⁵

הבסיס הראשון לדחיית בקשת הבעל לצאת מגבולות הארץ הוא סעיף 4 לחוק, שמקנה לבית הדין הרבני סמכות "אוניברסלית" במקרה שבו הוגשה לו תביעה למזונות. אכן, מבחינה פורמלית טהורה קיים קושי רב ב"קניית" סמכות לפי סעיף זה, שכן בעת הוצאת צו עיכוב היציאה נגד הבעל טרם הוגשה תביעת למזונות, וזו לא הוגשה אלא רק יום לאחר מכן, כשהגשתה נדמית בעליל רק לשם מטרה אחת: על מנת "לקנות סמכות". נמצא שביום הוצאת צו עיכוב היציאה לא קנה לכאורה בית הדין סמכות, וממילא נעשתה הוצאתו בחוסר סמכות (!)

בהתייחסו לכך קובע הרב דיכובסקי: "לא נסתר מעינינו כי צו עיכוב היציאה מן הארץ ניתן בטרם הוגשה תביעת המזונות. אולם בשים לב, כי התביעה למזונות הוגשה בסמוך לאחר מכן, ויום אחד בלבד לאחר הגשת תביעת הגירושין, יש לראות את הבקשה למתן הצו, ואת הצו שניתן, כסעד עזר גם לתביעת המזונות...".

גם בקשת האישה לקבלת מעמד "עולה" ורכישת אזרחות הוגשה רק לאחר שכבר הוצא צו עיכוב היציאה והתקיים דיון אחד לפחות בבית הדין הרבני. נמצא גם כאן שמבחינה פורמלית כאשר קיים בית הדין האזורי את דיונו הראשון, וכאשר הוציא מלפניו את צו עיכוב היציאה, עדיין לא הייתה האישה אזרחית ישראל ואפילו לא הגישה בקשה להתאזרחות מכוח חוק השבות. יתר על כן: מנסיבות העניין נראה בעליל כי כל הגשת הבקשה לקבלת מעמד של "עולה" לא נעשתה אלא לשם "קניית" סמכותו של בית הדין הרבני בישראל. על פני הדברים, האישה לא קיימה כל זיקה קודמת ממשית לישראל, ובעיניים ניטרליות "ציוניותה" מוטלת בספק רב.

למרות זאת ביסס הרב דיכובסקי את פסק דינו גם על בקשה זו, הגם שלא הוגשה כלל על ידי האישה אלא רק על ידי בא כוחה (!)

95 דוגמאות נוספות מופיעות בפסקי הדין שהבאתי במאמרי המופיע בכרך זה, שם.

במהלך אופייני, שבמידה רבה נשען על מתודות והלכות של המשפט הכללי, קבע הרב דיכובסקי כי ניתן לראות בהגשת הבקשה על ידי מיופה הכוח של האישה מעין "נוכחות קונסטרוקטיבית" של האישה עצמה בישראל, ולחלופין ניתן לראות בעצם נוכחותה של האישה בישראל – גם אם זו הייתה רק לאחר הגשת התביעה אך בה בעת שהיא עדיין תלויה ועומדת – משום קיום דרישת נוכחות המבקשת בישראל, המקנה סמכות לבית הדין הרבני. נוסף על שני אלה ביסס הרב דיכובסקי את פסק דינו גם על התייצבות הבעל לדיון שבפניו, שהיא כשלעצמה הייתה יכולה להקנות לבית הדין סמכות.⁹⁶

יתר על כן: הרב דיכובסקי מסתמך גם על הליכי חקיקה, ראשוניים ביותר, שהתקיימו בכנסת, ודנו באישור הצעת החוק להרחבת סמכותו הבין-לאומית של בית הדין הרבני בקריאה ראשונה (!) הליכים אלה הובילו לבסוף, בחלוף עוד שנתיים וחצי (!) לאחר מתן פסק דינו של הרב דיכובסקי, לתיקון סעיף 4א לחוק ולהחלת "סמכות בין-לאומית" אוניברסלית⁹⁷ במקרים מסוימים בתביעה לגירושין.

הגם שהתיקון לחוק היה רק בחיתוליו החקיקתיים, ניצל הרב דיכובסקי את בקיאותו המשפטית, וקבע בפסק דין אופייני:

יש לראות בעצם קבלת הצעת החוק בקריאה ראשונה, כהבעת רצונו של המחוקק להגמיש את תנאי הסמכות של בית הדין הרבני לדון בענייני התרת נישואין של יהודים בישראל. משכך, אין מניעה לפרשנות מחודשת של תנאי סעיף 1 לחוק שיפוט בתי רבניים, כבר עתה, באופן שימנע עגינות מנשים יהודיות שקשרו את גורלן במדינת ישראל.⁹⁸

זאת ועוד: התחקות אחר לוח הזמנים של ההליכים המשפטיים בתיק זה ממחישה את החשיבות שבמניעת עינוי דין, שעליה התריע הרב דיכובסקי פעמים רבות (ראו להלן). האשה הגישה את בקשתה בבית הדין הרבני למתן צו עיכוב יציאה נגד הבעל, ביום 15.1.2003. יום לאחר מכן, ביום חמישי בשבוע, 16.1.2003, הגישה האשה גם תביעת מזונות.

96 ראו תקנה יט(2) לתקנות הדיון בבתי הדין הרבניים, התשנ"ג.

97 יצוין כי גם על פי התיקון לחוק ספק הוא אם הבעל היה "נלכד" בסמכות בית הדין הרבני בישראל. על מנת להחיל את סמכות בית הדין הרבני, דורש ס' 4א לחוק אחת מאלה: שמקום מושבו של הנתבע – במקרה זה הבעל – יהיה בישראל; ששני בני הזוג יהיו אזרחים ישראלים, או ש"מקום מושב" התובע (במקרה זה, האישה) יהיה בישראל, שהתובע יהיה אזרח ישראל, או שהתובע הוא אזרח ישראלי והתגורר בה במשך שנה לפחות במהלך השנתיים שקדמו להגשת תביעתו. על פני הדברים, אף לא אחת משש חלופות אלה התקיימה במקרה שלפנינו!

98 תיק (גדול) 4485/סג כ.צ. נ' כ.ח. (פורסם בנבו, 2.3.2003).

בית הדין האזורי קיים שני דיונים מהירים בתיק בימים שני וחמישי בשבוע שלאחר מכן, 20.1.2003 ו-23.1.2003, והותיר את הצו על כנו. העותר פנה בערעור לבית הדין הרבני הגדול בסמוך לאחר מכן, והרב דיכובסקי נתן את פסק דינו המנומק ובנוי לתלפיות ביום 2.3.2003, שבועיים לפני מועד חתונת בנו של המערער. דומה שידע כי מועד זה יהיה מנוף לחץ גדול על המערער כדי שישחרר את אשתו מכבלי עגינותה וייתן בידה גט. גם בג"ץ נרתם למשימה במהירות הראויה וקיים את הדיון ביום 16.3.2003, יום לפני מועד נישואי בנו של העותר. בקיום הליכים אלה ביעילות מרבית גם מנעה עינוי דין וגם יצרה לחץ על הבעל לתת גט לאשתו.

שילוב אומץ הלב, חתירה ללא פשרות ל"הצלת עשוקה מיד עושקה", בקיאות ברזי המשפט הישראלי לצד תבונה וחכמת "ראיית הנולד" אפשרו לרב דיכובסקי במקרה זה ודומיו להביא לתוצאה המקווה ולהתרת האישה מכבלי עגינותה.

"איזהו חכם? הרואה את הנולד". מכיוון שהרב דיכובסקי שיער כי הבעל יגיש עתירה לבג"ץ לביטול פסק הדין, "הקדים תרופה למכה" ושיגר בחתימת פסק דינו מעין בקשה-משאלה לבג"ץ, תוך "זריעת" זרעים "חוקתיים" שישבו את לבו, הגם שהעתירה שנדונה בבית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ טרם באה לעולם:

נראה לנו, שבית המשפט העליון של מדינת ישראל, בעידן חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו,⁹⁹ ובעידן "הכפר הגלובלי", לא יאטום אוזניו מפני מצוקתה של אשה עלובה וגלמודה,¹⁰⁰ אשר אינה יכולה למצוא מזור משפטי לסכסוך

99 כפי שצוין להלן, אזכור חוק-היסוד אינו מקרי. יש בו מעין "הרמה להנחתה", וקריאה לבג"ץ לממש את זכות האישה לחירות למעשה ולא רק להלכה.

100 "הטון עושה את המוזיקה". הרטוריקה, רגשית-בעליל, שבה משתמש הרב דיכובסקי מאפיינת את דרכם של רבים מחכמי ישראל בענייני עגונות. רבים מהם מרבים לדבר על מצוקתה של האשה ה"עלובה" וה"אומללה", ש"צועקת", "מייילת" ואינה נענית (יסוד לכך משמש כבר התנ"ך, שכאשר הוא מדבר בצעקת היחיד ה"אנונימי" (להבדיל מצעקת הרבים, כגון "צעקת בני ישראל", או צעקת המנהיג כגון זעקתם של משה ומרדכי)), הוא מייחס אותה פעמים הרבה לאשה. ראו לדוגמה הפסוק שנאמר באנוסה, דברים כב 16: "צעקה הנערה המארשה ואין מושיע לה" (וראו אביעד הכהן "ארור מכה רעהו בסתר" – אונס ומפתה ועבירת אינוס במרמה" פרשת השבוע 381 (פרשת כי תבוא, התש"ע) (=פרשיות ומשפטים, לעיל ה"ש 12, בעמ' 349); צעקת האשה אל אלישע, מלכים ב, ד 1: "ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע לאמר..."; ושם מלכים ב, ח 3-5: "ותצא לצעוק אל המלך... והנה האשה אשר החיה את בנה צועקת אל המלך", והשוו ירמיה מט 3: "צעקנה בנות רבה", ו"צעקתה האנונימית של סדום – הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה" (בראשית יח 21) שחז"ל (בראשית רבה מט) דרשו אותה, ולא בכדי, כנגד "צעקתה" של נערה דווקא. וראו עוד: שו"ת שבות יעקב, חלק א, סימן קיג: "אשה אחת צעקה במר נפשה ומייללת בקולה על בעלה שהיכה אותה איזה פעמים... ויהי היום ואין איש מאנשי הבית בבית (ראו בראשית לט 11), רק הבעל ואשתו ומשרתו, ויכה

לסכסוך הגירושין שלה בארץ מגורי בעלה, דבר אשר הופך אותה לעגונה, הלכה למעשה.

כאמור, הבעל הוא פליט, אינו נתין של כל מדינה שהיא, וממילא אינו כפוף אל מרות של מדינה כלשהי. לא ניתן להחיל לגביו את ההיגיון העומד בבסיס עקרון הסמכות הטריטוריאלית, אשר לפיה לא ראוי להפעיל בענייני סטטוס את סמכות המדינה המארחת, כאשר הנתבע כפוף לחוקי מדינת אזרחותו או תושבותו.

ככל שדרוש שינוי פרשני להוראות סעיף 1 לחוק, נראה לנו שזהו המקרה הראוי לעשות כן. לא בשמים היא, ואף אין צורך בשינויי חקיקה. כל שדרוש הוא, עדכון הפרשנות של בית המשפט העליון לסעיף האמור. לדעתנו, ראוי לפרש זאת באופן, שדי בכך שהתובע הינו אזרח ישראל או תושב בה, והנתבע הינו יהודי הנמצא בישראל בעת הגשת התביעה, בכדי להקנות לבית הדין הרבני סמכות לודן בתביעת הגירושין.¹⁰¹

בית המשפט הגבוה לצדק "הרים את הכפפה". עתירה שהגיש הבעל לבית המשפט הגבוה לצדק,¹⁰² נדחתה על ידי השופט אהרן ברק¹⁰³ (שאליו הצטרפו השופטים ריבלין ולוי) בפסק דין קצרצר, בן פחות משני עמודים.¹⁰⁴

האיש את אשתו מכת אכזריות, והיא צעקה ואין מושיע לה" (והשווה שו"ת שבות יעקב, חלק ג, סימנים עח-עט). חכמי ההלכה נוקטים מונחים אלה לא כתיאור של גנאי ח"ו אלא לשם הדגשת כאבה ומצבה האומלל של האשה המשוועת לעזרת בית הדין.

101 תיק (גדול) 4485/סג, לעיל ה"ש 98.

102 פרסום שמות המתדיינים בבג"ץ, מכוח עקרון פומביות הדיון, מצביע על הפער שבין שמירת "צנעת הפרט" בבית הדין הרבני ובבית המשפט לענייני משפחה, לבין הפגיעה בה בהליכי ערעור בבג"ץ. תופעה זו קיימת גם בהליכים רבים אחרים, ורק לעתים נדירות – בעיקר כאשר מדובר בקטינים – נשמר בבג"ץ חסיונם של שמות הצדדים. לעניין זה ראו תומר מוסקוביץ "ההגנה על הפרטיות בפרסומי בתי המשפט – האם ראוי לפרסם שמות בפסקי-דין?" משפטים יח 431 (התשמ"ט).

103 קווי ההקבלה והדמיון בין השופט ברק לבין הדיין הרב דיכובסקי "מזמינים" השוואה. לא רק בשל הזמן הרב שבו ישבו על כס השיפוט (ברק – 28 שנה, הרב דיכובסקי – 32 שנה), והחותם הרב שהטביעו על המערכות שבהן כיהנו, אלא גם בשל יחסי הידידות ביניהם. הרב דיכובסקי בלט בקרב עשרות השופטים והמשפטים שהוזמנו לטקס פרישתו של הנשיא ברק מכהונתו, והשופט ברק היה אחד הדוברים המרכזיים בכינוס שנערך במרכז האקדמי "שערי משפט" לכבוד הרב דיכובסקי עם פרישתו. ליחסי גומלין אלה יש לא פעם "עקבות" – בעיקר סמויות – בפסיקתם של השניים. ראו לדוגמה את פסק הדין בעניין "בני נח" שיוזכר להלן בה"ש 153. השניים מצטטים לא פעם איש את דברי רעהו (בתדירות רבה יותר, כמובן, יחסית, משאר

נקל לשער שלו היה מדובר בדיין שהיה מתריס תדיר נגד סמכות בג"ץ וחורג תדיר מסמכותו "לשם שמים" ו"לשם הפגנת עצמאותו של בית הדין הרבני", אפשר שבג"ץ היה מגיע למסקנה שונה לחלוטין, מתערב בפסק הדין ומכריז על בטלותו בהיעדר סמכות, כפי שעשה במקרים אחרים. לו רצו, יכלו שופטי בג"ץ בנקל לעמוד על "קוצו של יו"ד" פורמליסטי ומהותי, שהיה מביא, קרוב לוודאי, לשלילת סמכות בית הדין הרבני ולביטול צו עיכוב היציאה שהוציא נגד הבעל.¹⁰⁵

אכן, יחס הכבוד שנהג הרב דיכובסקי בהוראות החוק ובתי המשפט האזרחיים, בקיאותו במשפט הכללי, הנמקתו הראויה של פסק הדין, דבר דבור על אופניו, ו"קריאתו" הנרגשת בסוף פסק הדין באשר למצוקתה של האשה, הביאו להותרת פסק הדין של בית הדין הרבני על כנו ולא להתערבות בג"ץ בו.¹⁰⁶

השופטים והדיינים שמאזכרים דברי דיינים ושופטים אחרים בפסקי דינים) ודומה שלא לחינם מכל דייני ישראל ביקש הנשיא ברק לראות דווקא את הרב דיכובסקי יושב עמו בבית המשפט העליון. לאחר פרישתו של הרב דיכובסקי לגמלאות, הציע לו השופט ברק להיות חבר בוועדה שתגשר על נקודות החיכוך בין בתי המשפט לענייני משפחה לבין בתי הדין הרבניים, ותפתור את בעיית מרוץ הסמכויות.

104 בג"ץ 1796/03 כובאני נ' בית הדין הרבני הגדול (פורסם בנבו, 17.3.2003). פסק הדין ניתן כשבועיים ימים בלבד (!) לאחר מתן פסק דינו של הרב דיכובסקי. את בית הדין הרבני ייצג בדיון עו"ד הרב שמעון יעקבי, שבאותה עת עשה את צעדיו הראשונים בתפקיד היועץ המשפטי לשיפוט הרבני של בתי הדין הרבניים. כמו במקרים אחרים, יש להניח שגם במקרה זה, בקיאותו הרבה של הרב יעקבי בדין הישראלי, לצד דיני ההלכה, תרמה תרומה ניכרת להשגת התוצאה. ככל הנראה, למרבה הצער פסק הדין לא התיר את האישה מעגינותה. למרות צו עיכוב היציאה מהארץ שהוצא נגד הבעל, סרבן הגט, הוא הצליח לצאת מן הארץ בדרכי עורמה זמן קצר לאחר מכן. על תרומתו הרבה של עו"ד הרב יעקבי לכתובת פסקי הדין הרבניים, ראו דברי הרב דיכובסקי בפסקה שבסוף פסק הדין האחרון שכתב כדיין, פסק דינו הגדול בענייני הקדשות: תיק (גדול) 1-44-900031565-44-1 הקדש מוסאיוף שלמה (ישיבת שם) נ' הקדשות הבוכארים (פורסם בנבו, 21.1.2009). על תרומתו של הרב יעקבי לייצוג נאות של בתי הדין הרבניים בבית המשפט העליון, ראו בהרחבה את דברי השופטים ארבל ורובינשטיין בבג"ץ 6929/10 פלונית נ' בית הדין הרבני הגדול (פורסם בנבו, 20.3.2013), פסק דין שדן בעניין "הסמכות הנמשכת" של בית הדין הרבני בהרכב של שבעה שופטים. ראו עוד בג"ץ 4249/14 פלונית נ' בית הדין הגדול בירושלים (פורסם בנבו, 19.1.2015); בג"ץ 5492/14 פלונית נ' בית הדין הרבני האזורי בירושלים (פורסם בנבו, 13.11.2014); החלטת ביניים בבג"ץ 3550/11 פלוני נ' בית הדין הגדול בירושלים (פורסם בנבו, 4.3.2014).

105 כך, במיוחד משום שהוצאת הצו פוגעת פגיעה קשה בחירותו של הבעל ובחופש התנועה שלו, זכויות יסוד חוקתיות שעוגנו בחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו.

106 בחלוף שנים, במקרה דומה, התערב בג"ץ בהחלטה דומה להפליא של בית הדין הרבני, וביטל את צו עיכוב היציאה שהוציא בית הדין בנימוק של חוסר סמכות. ראו בג"ץ 6751/04 סבג נ' בית-הדין הרבני הגדול לערעורים, פ"ד נט(4) 817 (2004); בג"ץ 3855/12 פלונית נ' בית הדין הרבני הגדול. מקרים אלה נדונו בהרחבה במאמרי המופיע בכרך זה, לעיל ה"ש 53.

בכך לא תמה הסאגה. בחלוף פחות משנתיים ימים, נתן בג"ץ, ביום 29.11.2004, את פסק דינו בפרשת סבג.¹⁰⁷ פסק דין זה ביטל למעשה את ההלכה שקבע השופט ברק בפרשת כובאני הנזכרת לעיל וקבע שכאשר בני הזוג אינם "אזרחי הארץ או תושביה", אין לבית הדין הרבני סמכות לדון בעניינם.

פסק דין זה – שנמתחה עליו ביקורת לא מעטה¹⁰⁸ – איים להותיר נשים יהודיות, מסורבות גט, החיות בחו"ל, בחוסר אונים מוחלט ודן אותן ל"עגינות עולם". בעקבות פס"ד סבג, עוקר במידה רבה – עד כדי ביטול מוחלט – ה"נשק" האחרון שהיה בידי מעוכבת הגט: "כליאת" הבעל, סרבן הגט, בגבולות מדינת ישראל והתניית יציאתו הימנה במתן גט. בתיק נוסף שפסק הדין בו ניתן בבית הדין פחות מארבע שנים לאחר פרשת סבג,¹⁰⁹ שב בית הדין הרבני ודן בשאלת סמכותו של בית דין רבני לדון בתביעת מזונות של מסורבת גט, על אף שהיא ובעלה אינם אזרחי ישראל או תושביה.

פסק הדין שעליו חתום הרב דיכובסקי "עוקף" למעשה את פסק דין סבג וממשיך לדבוק בהלכת כובאני, העושה חסד עם מסורבות הגט ומאפשר להם להביא את בעלן, סרבן הגט, תחת חסות בית הדין הרבני שיכול להפעיל כלפיו סנקציות, אף ששני בני הזוג אינם "אזרחי ישראל או תושביה".

במקרה זה בני הזוג נישאו בגיברלטר "כדת משה וישראל" בשנת 1988 ועברו להתגורר באנגליה, שם גידלו את ילדיהם וקבעו את מרכז חייהם.

בני הזוג התגרשו בגירושין אזרחיים באנגליה, אך האישה עדיין נדרשה לגט בדין הדתי על מנת שתוכל להינשא מחדש. האישה פתחה בהליכי גירושין בבית הדין באנגליה, אולם הבעל סירב להופיע בפני בית הדין שם ולשחרר את האישה מעגינותה.

על פני הדברים, בנסיבות מקרה זה, נראתה הפנייה לבית הדין הרבני מחוסרת סמכות בעליל: מרכז חייהם של שני בני הזוג היה באנגליה, שבה גם גידלו את ילדיהם, והם מעולם לא היו "אזרחי ישראל או תושביה" ולא התכוונו לעלות אליה. יתר על כן: כפי שטענה באת כוחו של הבעל בבית הדין, חלפו כתשע שנים מאז נפרדו הצדדים וכשש שנים מאז פסק בית המשפט האזרחי באנגליה בעניינם של הצדדים. הגשת תביעת מזונות בחלוף תקופה זו, ועוד בישראל ולא באנגליה, מעידה בעליל כי לאישה אין עניין ממשי בתביעת המזונות, וכל מטרתה היא לכפות על המשיב מתן גט.

הגשת תביעת האישה למזונות בבית הדין הרבני בבאר שבע – במקביל לתביעת הגירושין שהגישה באנגליה – שלוותה בהוצאת צו עיכוב יציאה מהארץ נגד הבעל שבא

107 בג"ץ סבג, לעיל ה"ש 106.

108 ראו מאמרי המופיע בכרך זה, לעיל ה"ש 53 והערה 101 שם.

109 תיק (גדול) 5156-64-1 פלונית נ' פלוני (פורסם בנבו, 6.9.2008).

לביקור קצר בישראל, נראתה אפוא בעליל כהליך שנעשה בחוסר סמכות ושלא בתום לב, תוך ניצול לרעה לכאורה של הליכי בית הדין בישראל.

על פני הדברים כוונה הגשת התביעה למזונות כולה רק לשם "קניית סמכותו" של בית הדין הרבני בישראל מכוח סעיף 4 לחוק שיפוט בתי דין רבניים. לא ייפלא אפוא שבית הדין האזורי בבאר שבע קיבל את עמדת הבעל, קבע שהוא אכן נעדר סמכות לדון בתביעת האישה למזונות, שעל פני הדברים הוגשה בחוסר כנות, וביקש לבטל את צו היציאה שהוציאה האישה נגד הבעל.

לא כך סבר הרב דיכובסקי. לצד עובדות המקרה, שכאמור הצביעו לכאורה על חוסר כנותה של הגשת התביעה למזונות, הוא הכיר היטב את פסק דין סבג, שבו קבעה השופטת פרוקצ'יה, בדעת רוב, שיש לראות חוסר כנות בהגשת תביעת מזונות מעין זו, שנעשתה על ידי תושב חוץ שאינו מקיים זיקה של ממש לישראל רק לשם "קניית הסמכות", כאשר האישה למעשה מעוניינת להתגרש.

למרות זאת שב הרב דיכובסקי על עמדתו שלו בפסק דין סבג,¹¹⁰ שמקנה גם בנסיבות אלה שבהן בני הזוג אינם אזרחי ישראל או תושביה סמכות לבית הדין הרבני.¹¹¹ הוא עשה כן על בסיס פסיקה ישנה של בית המשפט העליון¹¹², ועל רקע "ההיסטוריה החקיקתית" המרתקת של סעיפי ה"סמכות" בחוק שיפוט בתי דין רבניים (לרבות הדין שהיה בכנסת בעניינם). פסק דינו של הרב דיכובסקי השיב את הגלגל לאחור, משל "לא היה פסק דין סבג בעולם ומעולם" (עתירה שבה נתקבל, ברוב דעות, נגד דעתו החולקת של

110 תיק (גדול) 1-53-1239 פלוני נ' אלמונית (פורסם בנוב, 30.6.2004).

111 אגב פסק הדין, נכללה בו גם הערה שכוונה כנגד תביעות הנוזיקין בגין סרבנות גט, שהולכות ומתרבות בבתי המשפט לענייני משפחה. וכך כותב הרב דיכובסקי בשלהי פסק דינו: "לדעתנו, במסגרת חלוקת הסמכויות הפנימית, בתוך ישראל, בין בתי הדין הרבניים לבין בתי המשפט למשפחה, אכן יש לדון בתביעת מזונות מעוכבת מחמתו להינשא ובתביעת נזיקין עקב סרבנות גט בבתי הדין הרבניים בלבד, ללא תלות בשאלה אם עניינים אלו נכרכו בפועל במפורש בתביעת הגירושין, וזאת עקב ההשלכות העשויות להיות לפסיקת בתי המשפט בנושאים אלו על כשרות הגט". סוגיה זו תלויה כיום בפני הרכב מורחב בבית המשפט העליון. ראו בג"ץ 3441/14 פלונית ומרכז צדק לנשים נ' בית הדין הרבני הגדול (גילוי נאות: הח"מ מייצג בעתירה זו, עם עו"ד ד"ר סוזן וייס, את אחד העותרים).

112 ע"א 252/61 מנהלי עזובן בול נ' בזל, פ"ד טו 2037, 2041 (1961), שם הותר השופט זילברג את שאלת סמכות בית הדין הרבני לדון בעניינם של בני זוג שאינם אזרחי המדינה או תושביה ב"צריך עיון" ובבג"ץ 135/58 קנול נ' בית הדין הרבני האזורי, תל-אביב-יפו, פ"ד יב 1622, 1623 (1958), שם קבע בית המשפט העליון, מפי השופט זילברג, שאין צורך שבעלי הדין יהיו אזרחי ישראל או תושביה לצורך סמכות בית הדין על פי ס' 4 לחוק. ראו גם בג"ץ 159/63 אילון נ' הרב ורנר, פ"ד יז 2339, 2341 (1963); בג"ץ 323/73 גולדברג נ' גולדברג, פ"ד כח(1) 563 (1974); פרשת כובאני, לעיל ה"ש 104.

השופט רובינשטיין, ערעור הבעל על פסיקת בית הדין הרבני, ונקבע שאין לבית הדין סמכות לגבי תושבי חוץ).

בקבלו את ערעור האישה, קבע הרב דיכובסקי שלבית הדין הרבני יש סמכות לדון בתביעת המזונות שלה, וממילא בכל הסעדים הנגזרים הימנה, כגון מתן צו עיכוב יציאה מהארץ (או פסיקת מזונות בשיעור גבוה) שהיה בהם כדי להיות "מנופי לחץ" יעילים על הבעל לתת לאשתו את הגט המיוחל.

מלבד המאבק – הגלוי והסמוי – שבין הערכאה האזרחית לדתית בשאלת הסמכות, יש בפסק הדין ביטוי לשימוש המושכל שעושה הרב דיכובסקי בכלים המשפטיים – לא רק ההלכתיים – על מנת להגיע לתוצאה הנראית יפה בעיניו.

על מנת לחלץ את האישה מעגינותה מאבחן הרב דיכובסקי את הלכת סבג מהמקרה שלפניו,¹¹³ תוך שהוא עומד על "ההיסטוריה החקיקתית" של סעיף 4 לחוק ומגייסו להתרת האישה. אכן, קריאת פסק הדין גם "בין השורות" מלמדת בעליל שהרב דיכובסקי עשה כל אשר לא ידו להביא מזור לאישה, וכיוון עיניו ולבו להתרת האישה מעגינותה באמצעות הפעלת אמצעי הלחץ החוקיים שנתונים לסמכות בית הדין הרבני בישראל במקרים כגון אלה.

ביטוי מפורש לחוסר האונים של האישה, מסורבת הגט, ניתן בסוף פסק דינו:

שום מדינה בעולם אינה יכולה להושיט לאשה סעד בתביעתה למזונות של 'אשה יהודיה נגד אישה יהודי' על פי הדין העברי, כאשר הם גרושים אזרחית, אלא מדינת ישראל בלבד. הפורום הנאות לדון בתביעה זו הוא, איפוא, אחד ויחיד – ישראל.

גם כאן "הטון עושה את המוזיקה". הרטוריקה אותה נוקט הרב דיכובסקי בתחילת פסק הדין אינה מותירה מקום לספק באשר למגמתו. בראשונה, הוא מפנה את שימת הלב לטענת האישה באשר לאלימות קשה שחוותה מצד הבעל בשנות נישואיהם, ולאחר מכן הוא ממשיך: "זה תשע שנים שהבעל מעגן את האישה תוך שהוא מצהיר, לדבריה, כי לא יתן לה גט עד יום מותו. ניסיונותיהם של דיניי בתי-הדין השונים בלונדון לרכך את קשי-ליבו של הבעל לא צלחו, והוא סרב – ועדיין מסרב – להופיע בפני בית-הדין ולשחרר את האישה מעגינותה". כפי שנראה להלן, גם השימוש ברטוריקה זו, המייצגת בעליל רגש כן של אמפתיה כלפי האישה, כלפי כאבה וסבלה, מאפיינ את פסיקתו של הרב דיכובסקי ומעיד על רגישותו ועל אנושיותו לסבלן של מסורבות גט, לכאבן ולצערן.

113 אגב כך אין הוא נמנע מלרמוז שבפסק דין סבג הייתה גם דעת מיעוט שביקשה להותיר את סמכות בית הדין הרבני לדון בתיק על כנה.

ט. החלת עקרונות משפט כלליים בבתי הדין הרבניים

1. החלת עקרונות יסוד חוקתיים בבית הדין הרבני

פסק דין כובאני הנזכר יכול לשמש דוגמה בולטת לבקיאותו הרבה של הרב דיכובסקי גם במשפט הכללי, לצד בקיאותו בהלכה, ולשימוש המושכל שהוא עושה בדוקטרינות משפטיות (דוגמת "נוכחות קונסטרוקטיבית") ובעקרונות יסוד חוקתיים לשם קידום תוצאה ראויה בבית הדין הרבני.

על דרך זו אימץ לעתים הרב דיכובסקי דוקטרינות משפטיות ועקרונות יסוד חוקתיים והטמיעם בפסיקת בית הדין הרבני. כמובן, כל עוד אלה לא סתרו יסודות הלכתיים.¹¹⁴ יש ליתן את הדעת לכך שבראשית הדרך, נטה הרב דיכובסקי לדחות מעליו ולו מקצת העקרונות הגלומים בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. כך, לדוגמה, סבר שחוק הגנת הפרטיות וחוק האזנת סתר הנובעים מעקרונות היסוד של צנעת הפרט אינם חלים כלל בבית הדין הרבני.¹¹⁵

למותר לומר שבגישה מצמצמת זו יש לעתים לא רק עמדה מהותית, לגופו של עניין, אלא ביטוי ל"מדיניות שיפוטית", שעיקרה מאבק על עצמאות, סמכויות, מעמד, כוח ושליטה.

אך תהא עליתה אשר תהא, לגישה המצמצמת שמוציאה את עקרונות היסוד החוקתיים (כמובן, כל עוד אינם נוגדים את ההלכה)¹¹⁶ מבתי הדין ונמנעת מהחלתם יכולות להיות השלכות הרות גורל על הדין המהותי.

114 כאשר מדובר בבית דין רבני, "אימוץ" זה קשה שבעתיים, הן מצד הדין המהותי הן מצד "האקלים החברתי" שבו פועלים בית הדין ודייניו. לעניין זה ראו דברי השופט אליקים רובינשטיין, בהקדמה לספרו של הקאדי איאד זחלאקה בתי הדין השרעיים: בין שיפוט לזהות ב (2009): "מטבען של מערכות דתיות שקשה להן לקבל את המסגרות החקיקתיות והפסיקות האזרחיות, שהן חילוניות ביסודן, והן להיפתח לרוחות חדשות ושונות בתחומים שהזמן גרמם". ראו גם "בפתח הספר", הקדמתו של השופט רובינשטיין לספרו של שוחטמן, לעיל ה"ש 33, כרך א, בעמ' טו.

115 ראו לדוגמה ערעור (גדול), פד"ר יד 321, 322-321 (התש"ן); הרב שלמה דיכובסקי "האזנות סתר" תחומין יא 299, 312 (תש"ן); הרב שלמה דיכובסקי "האזנות סתר" תורה שבעל פה לו, סט (התשנ"ד); ובהרחבה יחיאל ש' קפלן "חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו בבית הדין הרבני: איזון בין ערכים יהודיים מתנגשים וזכויות אדם מתנגשות" קרית המשפט ח 145 (התשס"ט).

116 אין צריך לומר שכאשר העיקרון החוקתי נוגד את ההלכה, חייב הדיין לפסוק רק על פי ההלכה. מעבר לעמדה ההלכתית (שמבוססת על עקרון "דברי הרב [=הקב"ה] ודברי התלמיד [=מחוקק בשר ודם] – דברי מי שומעים? – ראו לדוגמה בבלי, סנהדרין כא, ע"א ומקבילות). מסקנה זו מתחייבת גם מכוח עקרון היסוד החוקתי של "חופש הדת", גם מכוח ההוראה המפורשת שקבועה בס' 12 לחוק הדיינים הקובעת ש"אין על דיין מרות בענייני שפיטה זולת מרותו של הדין לפיו הוא דין" (והשוו ל"ס' המקביל, ס' 2 לחוק-יסוד: השפיטה).

דוגמא מצוינת לכך, שעמדה במוקד פולמוס בין שתי ערכאות השיפוט היא סוגיית "פירות העץ מורעל" – שימוש בראיות שהושגו באמצעים פסולים כגון האזנות סתר. מכוח עקרון היסוד של צנעת הפרט, שמעוגן גם בחוק היסוד ומחייב "כל רשות מרשויות השלטון", היה מקום לאסור שימוש בראיות שהושגו מכוח האזנת סתר בבית הדין הרבני. לא זו הייתה עמדת בתי הדין הרבניים בתחילה. אכן, לימים חזר בו הרב דיכובסקי מגישה זו והחל להחיל – הן במפורש הן במשתמע – את עקרונות היסוד החוקתיים גם בפסיקתו שלו.¹¹⁷ בחכמתו הרבה, הבין הרב דיכובסקי כי מעבר להחלת עקרונות חוקתיים, שהם נכונים כשלעצמם ועולים בקנה אחד עם תורת ישראל, ניתן להפוך את חוקי היסוד מנוף להרחבת סמכויותיהם של בתי הדין הרבניים (!) תוך שימוש בגישה הרווחת בחברה החרדית של "גזילת החניית" מיד התוקף ושימוש בה להגנת המותקף.¹¹⁸ את הרחבת סמכויותיו של בית הדין הרבני בהפעלת סנקציות רבות יותר על סרבני גט, עיגן הרב דיכובסקי, בין השאר, בחובה שמעוגנת גם בחוק היסוד, ולפיה יש להבטיח ככל שניתן את "כבודה" ואת "חירותה" של האישה.¹¹⁹

2. סמכות בית הדין הרבני לפסול חקיקה ראשית וחקיקת משנה

ביטוי מופלא לשימוש ב"חניית" המשפט האזרחי לשם הרחבת סמכויות בית הדין הרבני מצוי באחד מפסקי הדין שבהם נדרש הרב דיכובסקי לסמכות בית הדין הרבני (!) לפסול חוק – בין חקיקה ראשית ובין חקיקת משנה. הנשיא ברק הציב סימן שאלה בעניין זה, ולעומתו, עמדתו של הרב דיכובסקי ברורה ונחרצת. אגב שימוש בספרות המשפטית הכללית הוא מגיע למסקנה שסמכות בית דין רבני בפסילת חוק אינה שונה מסמכות כל בית משפט אזרחי אחר. וכך הוא כותב:

בית הדין הרבני הינו חלק מכלל המערכת השיפוטית בישראל, וככזה הוא רשאי ואף חייב לפרש דברי חקיקה אזרחיים, ככל שהדבר נדרש לצורך הכרעה בסכסוך שבפניו. "פרשנותו של חוק מתבצעת בכל בית-משפט ובכל

117 ראו בהרחבה יחיאל ש' קפלן "מגמה חדשה בנוגע לקיום פסקי-דין של גירושין: שיקולי מדיניות לאור המשפט העברי וחוקי היסוד" מחקרי משפט כא 609, 657, הערה 153 (2005).

118 גישה זו מבוססת על הנאמר בספר דברי הימים א, יא 23: "ויגזול את-החניית מיד המצרי, ויהרגו בחנייתו". המותקף נוטל את "כלי הנשק" של התוקף ומשתמש בה לצרכיו שלו.

119 ראו לדוגמה את פסק הדין בתיק (גדול) 1-64-8455, לעיל ה"ש 85 ובטקסט הצמוד לה, בעניין מניעת סרבן גט מקבלת אוכל בכשרות מהודרת ושינה על מיטה, שגם בו עושה הרב דיכובסקי שימוש בחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו.

בית-דין" (הנשיא שמגר, בג"ץ 1000/92 חוה בבלי נ' בית הדין הרבני הגדול מח (2) 221, 254). על פי המצב החוקתי הקיים כיום, בית משפט העוסק בפרשנות דברי חקיקה במסגרת סכסוך המתברר בפניו, מוסמך להצהיר על בטלות הוראת חוק עקב היותה נוגדת לחוק יסוד. הוא מוסמך להצהיר כי הוראת חקיקת משנה בטלה עקב היותה נוגדת לחוק ראשי. אותה סמכות עצמה מצויה בידי בית הדין הרבני. וראו עוד: בג"ץ 1113/99 עדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל נ' השר לענייני דתות נד (2) 164; בג"ץ 1438/98 התנועה המסורתית נ' השר לענייני דתות נג (5) 337; בג"ץ 6055/95 שגיא צמח נ' שר הביטחון נג (5) 241...]

נבהיר עוד את עמדתנו. בית הדין הרבני לא הוסמך, בדרך של סמכות ישירה וראשונית, בחוק של מדינת ישראל, לבטל דבר חקיקה. בכך לא נשתנה בית הדין מיתר הערכאות המקבילות. גם בית משפט מחוזי, בית משפט שלום או בית דין לעבודה, לא הוסמכו בחוק לעשות כן.

בית המשפט העליון קבע בדרך של פרשנות שהוא עצמו מוסמך לבטל דבר חקיקה, אך אין הוראת חוק מפורשת המסמיכה אותו לכך... יחד עם זאת, "בית הדין הדתי הוא חלק אינטגרלי של מערכת השיפוט בישראל" (בג"ץ 1000/92 שם, 248). לכל הערכאות – לרבות בית הדין הרבני – קיימת סמכות נגררת לדון בתוקפו של דבר חקיקה כאשר הדבר נדרש לצורך הכרעה בעניין הנמצא בפניו בגדר סמכותו...¹²⁰

כך, באמצעות שימוש בפסקי הדין של בית המשפט העליון, ובתאוריות חוקתיות, ביקש הרב דיכובסקי להרחיב את מוטת כנפיו וסמכותו של בית הדין הרבני. הוא קבע כי תיקון תקנות סדר הדין האזרחי בנוגע להגשת "בקשה ליישוב סכסוך" בבית המשפט לענייני משפחה הותקנו בחוסר סמכות ולא נועדו אלא להצר את סמכות בית הדין הרבני, ודינן להיבטל.¹²¹

3. הצרת זכות הגישה לערכאות

אגב שימוש בהשכלתו ה"משפטית" הכללית נמנע הרב דיכובסקי מפגיעה שלא לצורך בזכות הגישה של בעל דין לפנות לערכאות משפט. לא מעט מעמיתיו הדיינים ביקשו – ועדיין מבקשים – למנוע, כמעט "בכל מחיר" – פניית בעל דין לבית משפט אזרחי.

120 תיק (גדול) 1-21-4280 פלוגית נ' פלוני (לא פורסם, 30.4.2007).

121 זאת, מכוח ס' 25 לחוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995 הקובע כי לא יהיה דבר בחוק זה שיביא לצמצום סמכויות בתי הדין הדתיים.

לשם כך, לא אחת הדיינים מציבים (בדרך כלל כלפי האישה) תנאי שלפיו המשך הדיון בבית הדין ומתן הגט מותנה בביטול כל התביעות התלויות ועומדות בבית המשפט האזרחי, או בחתימה על התחייבות להימנע מלפנות לערכאה האזרחית כתנאי למתן הגט.¹²² במקרים קיצוניים אף רמזו הדיינים שאי-העברת כל הדיונים, גם בענייני הרכוש, לבית הדין הרבני תגרום שהגט יהיה פסול לאחר נתינתו, בהיותו "גט מוטעה".¹²³ למותר לומר שכאשר חשש הרב דיכובסקי שיש בעיה הלכתית בפנייה לערכאה האזרחית – כגון חשש ל"גט מעושה" – עמד בפרץ והצטרף לחבריו הדיינים. אך במקרים אחרים, כאשר ה"איסור" שהוטל על בעל הדין לא נבע משיקול הלכתי טהור אלא יותר ממאבק לשמו על סמכויות, נטה הרב דיכובסקי לגישה שונה וכתב, כדרכו, דברים נחרצים בעניין זה:

בתי הדין הרבניים נמצאים במאבק מתמיד על סמכויותיהם. אינני חושב שאילוץ הצד החלש להעביר את הדיונים לבית דין רבני, שאם לא כן לא יקבל גט, היא דרך ראויה... בית דין רבני שמשמש בכוח שניתן לו לפי חוקי המדינה... על מנת לכפות צד זה או אחר שלא להתדיין בערכאה אזרחית חוקית, גורם לכריתת הענף שעליו אנו יושבים ולערעור סמכותו של בית הדין הרבני גם בנושאים של איסור והיתר.¹²⁴

- 122 תופעה זו נפוצה במיוחד בשנים האחרונות במסגרת "מלחמת המאסף" שמנהל בית הדין הרבני נגד הגשת תביעות נזיקין בידי מעוככות גט בבית המשפט לענייני משפחה. ראו לדוגמה: תיק (גדול) 7041-21-1 פלונית נ' פלוני (פורסם בנבו, 11.3.2008), ובהרחבה במאמרו של עמיחי רדזינר "לא המדרש עיקר אלא המעשה": על סידור גטין לאחר תביעות נזיקין ועל מדיניות הפרסום של הפסיקה הרבנית" משפטים מה 5 (2015). על עצם התופעה של תביעות נזיקין נגד סרבני גט, ראו בהרחבה יחיאל קפלן ורונון פרי "על אחריותם בנזיקין של סרבני גט" עיוני משפט כח 773 (2005), ותגובתה של יפעת ביטון "עניינים נשיים, ניתוח פמיניסטי והפער המסוכן שביניהם – מענה ליחיאל קפלן ורונון פרי" עיוני משפט כח 871 (2005); ובמאמרו הרבים של בנימין שמואלי בסוגיה זו: "הדור הבא של תביעות נזיקין בגין סרבנות גט כדי להשיג את הגט ו"כלל האחריות" של קלברוי ומלמד", משפטים מא 153 (2011); בנימין שמואלי "תביעת נזיקין בין בני זוג – התדיינות או חסינות?", מחקרי משפט כז 139 (2011); בנימין שמואלי "פיצוי נזיקי למסורבות גט" המשפט יב 285 (2007).
- 123 לעניין זה ראו בהרחבה עמיחי רדזינר "מלבוב לתל-אביב: פסיקות גט מוטעה בשל הפרת הסכם הגירושין בבתי הדין הרבניים" משפטים לט 155 (2009). על התנגדותו החריפה של הרב דיכובסקי לשימוש בעילת "גט מוטעה" ראו במאמרו לעיל ה"ש 51, בעמ' 25.
- 124 תיק (גדול) 022106561-21-1 (לא פורסם, 9.9.1999). מצוטט על ידי שיפמן, לעיל ה"ש 57, בעמ' 130 הערה 34.

ביטוי לעמדה זו נתן הרב דיכובסקי גם בעניין אחר, שבו ביקר בחריפות רבה פסק דין של בית הדין האזורי, שביקש לבטל גט, למעלה משנה לאחר שניתן. עילת הביטול הייתה פניית האישה לבית המשפט בנוגע לחינוך הילדים, שעמדה בניגוד לסעיף בהסכם הגירושין שהגישו הצדדים לבית הדין הרבני קודם מתן הגט.¹²⁵ הרב דיכובסקי ראה בכך ניסיון "להחזיק את הגט כבן ערובה", וביקר את החלטת בית הדין האזורי במלים חריפות:

הופתענו והשתוממנו על פסק הדין הנ"ל. כיצד ניתן להטיל ספק בכשרות הגט, שנה ורבע לאחר שניתן? בכל בתי הדין בישראל – בארץ ישראל ובכל העולם – קיים סדר ביטול מודעות והפרת נדרים ושבועות בכדי למנוע כל צל של נדנוד ספק בדיבור כלשהוא נגד הגט. בסיום סידור הגט מוכרו כי יש חרם שלא להוציא לעז על הגט, וכיצד יכול בית הדין בכבודו ובעצמו להוציא לעז על גט שניתן?

כאמור, גם ביקורת חריפה זו מבטאת את אומץ לבו של הרב דיכובסקי, אך למרבה הצער לא תמיד נשמעו דבריו בין עמיתיו הדינים. תופעות פסולות בתכלית, העומדות בניגוד ל"דרך המלך" בהלכה,¹²⁶ שביקש הרב דיכובסקי לשרש ולהעביר מן העולם, עדיין קונות להן שביתה אצל חלק מהדיינים.

4. החלת "חזקת השיתוף" וחלוקה שוויונית של נכסי בני הזוג בבתי הדין הרבניים

נושא נוסף שבו באה לביטוי גישתו הייחודית של הרב דיכובסקי הוא חלוקת הרכוש השוויונית בין בני זוג גם בבתי הדין הרבניים. נושא זה נדון הרבה בפסיקה, וימי הדיון בו כשנות דור.

כמו בסוגיות רבות אחרות בענייני "דת ומדינה" בכלל, ומערכת היחסים הרגישה שבין בית הדין הרבני ובתי המשפט האזרחיים בפרט, לצד המחלוקת המהותית בדבר החלת החזקה בבית הדין ניצבת גם שאלת עצמאותו של בית הדין הרבני. עד כדי כך, שלעתים נמנעו בתי הדין מהחלת "חזקת השיתוף" גם כאשר שני בני הזוג הסכימו לחלוקה שוויונית, ובלבד שבית הדין לא יחלק את הנכסים לפי הנהוג בערכאה האזרחית (!).¹²⁷

125 תיק (גדול) 1-21-56006448 (לא פורסם, 28.5.1997). מובא אצל שיפמן, לעיל ה"ש 57, בעמ' 136 הערה 50.

126 ראו גם שאלתו הרטורית, בדבר הספק שהציע לעמיתיו הדיינים, "האם כולנו מדברים בשם אותה הלכה?". תיק 1-21-22106561, לעיל ה"ש 124, אצל שיפמן, לעיל ה"ש 57, בעמ' 136.

127 לעניין זה ראו גם בג"ץ 609/92 בעהם נ' בית הדין הרבני הגדול לערעורים, פ"ד מז(3) 288 (1993) והמקורות שזכרו שם.

גישה זו נדחתה בבית המשפט העליון בפסק דין בבלי¹²⁸ המפורסם, שקבע שבכל מקרה גם בתי הדין הרבניים חייבים להחיל את "חזקת השיתוף" בבואם לחלק רכוש של בני זוג. פסיקה זו עוררה ביקורת חריפה מכיוונים שונים, ויצרה – פעם נוספת – מתח מיותר בין שתי מערכות השיפוט, הדתית והאזרחית.

נאמן לשיטתו ביקש הרב דיכובסקי גם להתאים את פסיקת בתי הדין למציאות השוררת בימינו, גם לנסות ו"לעשות שלום" בין שתי ערכאות השיפוט בסוגיה זו.

מסיבה זו הציע הרב דיכובסקי להחיל את "הלכת השיתוף" גם בבתי הדין הרבניים.¹²⁹ לשיטתו, הלכה זו אינה יוצרת "יש מאין" אלא יש בה הרחבה של "אומדנא שבדעת בני אדם" המוכרת היטב בהלכה היהודית. על מנת לבסס עמדה זו הוא מביא תימוכין לה מכמה שדות במשפט העברי. בין השאר הוא עומד על נוסחו המקובל של כתב ה"תנאים" שמקובל בקרב האוכלוסייה הדתית, ובו נאמר כי שני בני הזוג "ישלטו בנכסיהם שווה בשווה, ואל יבריחו ואל יעלימו לא זה מזו ולא זו מזה כי אם ידורו באהבה ובחיבה".

על מאמרו המקורי שנדפס בכרך יח של כתב העת תחומין, הוסיף הרב דיכובסקי קטע גדול וחשוב שהופיע בכרך שלאחר מכן, כרך יט, כתגובה לדברי הרב שרמן, ושולב כעת – כחלק אינטגרלי – בנוסח המאמר שנדפס ב"לב שומע לשלמה", קובץ מאמריו של הרב דיכובסקי.¹³⁰

בנוסח ה"מלא" מבסס הרב דיכובסקי את עמדתו בין השאר על הכרתה מקרוב של המציאות הישראלית "לא רק ש'הלכת השיתוף' משקפת השקפה הרווחת בימינו בכל החוגים אלא שיש בה גם תועלת לחיי משפחה תקינים, כדי שבני הזוג יחיו יחד באהבה, אחווה ורעות. על אחת כמה וכמה כשיש הסכמה בין בני הזוג לחלוקת נכסים לפי חוק זה, למה נימנע מכך?".

מסיבה זו לא קיבל הרב דיכובסקי את דעת הרוב בבית הדין האזורי שנמנע מלאמץ את הסכמת הצדדים לחלוקת הנכסים ביניהם לפי "חזקת השיתוף". אגב כך, הוא מעביר ביקורת חריפה אך מעודנת, על עמדת בית הדין האזורי, ורואה בה "צדקנות יתירה".

בסיס נוסף לגישתו הוא עקרון היסוד בהלכה של "תקנת הציבור". לדעתו, החלת "הלכת השיתוף" משווה בין בני הזוג, ויש בה כדי למנוע "קנאה, תחרות ומריבות" בין בני זוג, וממילא הריהי בכלל "תקנת הציבור". בעשותו כן הוא נותן דעתו להשלכות הצפויות על

128 בג"ץ 1000/92 בבלי נ' בית הדין הרבני הגדול, פ"ד מח(2) 221 (1994). ראו עוד זרח ורהפטיג "שיתוף נכסים בין בעל ואשתו" דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות כרך א 189 (התשכ"ז).

129 בג"ץ בבלי, לעיל ה"ש 128. וראו מאמרו "הלכת השיתוף" – האם דינא דמלכותא? תחומין יח 18 (התשנ"ח) (=לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' מז).

130 לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' ס.

חלוקה לא שוויונית של הרכוש: "ידוע שנושא חלוקת הרכוש והפסיקה השונה של בתי הדין הרבניים והאזרחיים מביאים לידי קנאה ושנאה ונושא זה הוא אבי אבות מרוץ הסמכויות בין מוסדות המשפט". אם לפני פסק דין בבלי היה ניתן לומר שאין קיימת "אומדנא" בדבר חלוקה שווה של הנכסים, ולהפך – קיימת מעין "מסורת" שלפיה בית הדין הרבני אינו מחלק את הנכסים בין בני הזוג חלוקה שוויונית, הרי שלאחר הלכת בבלי, סבור הרב דיכובסקי שנוצרה מעין "אומדנא" באשר לרכוש, שיחולק בדרך כלל בשווה, ולפיכך לגישתו אין כל מגיעה שבתי הדין הרבניים יסכימו לכך. אגב כך הוא מוסיף שהדברים נכונים שבעתיים באשר ל"הסדר איזון המשאבים" שחל על זוגות שנישאו לאחר חקיקת חוק יחסי ממון בין בני זוג, התשל"ג-1973, שכן "על חוקי הכנסת יש מקום להחיל יותר את הכלל דינא דמלכותא".

הרב דיכובסקי אינו נרתע מכך שאימוץ גישתו יביא לשינוי בפסיקה הנהוגה בבתי הדין הרבניים. הוא סבור ש"שליטת בני הזוג בנכסים עשויה להשתנות מתקופה לתקופה",¹³¹ ואין היא "הלכה למשה מסיני". להפך: בהיותו ער לכך ש"שטר התנאים" – הקובע "שליטה" משותפת בנכסים, "שווה בשווה" – הוא סבור ש"אין לראות כמוקצה מחמת איסור את ההשקפה הרווחת בין בני דורנו לשיתוף נכסים בחיי המשפחה... השיתוף אינו נטע זר בכרם בית ישראל... למעשה, הנוהג הוא, גם במשפחות חרדיות – כולל משפחותיהם של גדולי תורה – לראות את האשה כשווה לבעל ברכוש המשפחה". והוא מוסיף ומעיד עדות מכלי ראשון: "ישבתי באלפי תיקי ירושה מהם תיקים של המשפחות החרדיות ביותר, ולא מצאתי אפילו מקרה אחד שבו נדרשה האשה לוותר על חלקה בעיזבון בעלה לטובת היורשים לפי דין תורה, למעט זיווג שני או פטירת הבעל זמן קצר לאחר הנישואין... אינני מבין מדוע יש להתקומם נגד שיתוף נכסים בחיי הבעל, ולהסכים לכך אחרי מותו?"¹³² בתגובתו לדברי עמיתו, הדיין הרב שרמן,¹³³ שלפיה "הלכת השיתוף" היא אומדנא הנסמכת על "חוקות הגויים" (!), מוסיף הרב דיכובסקי הערה נוקבת:

אני סבור שעניין השיתוף [=בנכסים, שווה בשווה] מקובל גם אצל שלומי אמוני ישראל, כולל בבתיהם של דיינים מורי הוראה. כל אחדש מאתנו – ואני אומר זאת מתוך ידיעה ברורה – רואה את אשתו כשותפה מלאה לרכושו, ולא יעלה על דעתו לומר לה "שלי – שלי, ושלך-שלי".

131 ככותרת הפרק בספרו לב שומע לשלמה, שם, בעמ' סה.

132 שם, בעמ' סז.

133 תגובה שהופיעה לראשונה במאמרו של הרב אברהם שרמן "הלכת השיתוף – אינה מעוגנת בדיני ישראל" תחומין יט 205, 217 (התשנ"ט).

הדברים אמורים ביתר שאת וביתר עוז בחוגים חרדיים שבהם האשה עובדת לפרנסת המשפחה והבעל יושב ולומד. דווקא שם ראוי שיאמר הבעל לאשתו "שלי ושלכם – שלך הוא", ובוודאי שלא יעלה על דעתו לראות את רכוש המשפחה כשייך לו בלבד... לכן, אין כאן עניין לחוקות הגויים אלא עניין למנהג המדינה בכל אתר ואתר.

על כגון דא ניתן לומר – על משקל האמור בלשון חכמים¹³⁴: "כמה רבי שלמה איכא בבי דינא ובעלמא דהלכתא"? איפה ישנם עוד דיינים כמו הרב דיכובסקי שאומרים וכותבים דברים כה נוקבים, בלי לגור מפני איש? אכן, בדרך אופיינית להליכתו בדרך אבולוציונית ולא רבולוציונית, והימנעותו הזהירה מהטמעת "חידושים" בדרך מהירה מדי, עמדה חריגה זו שלא הייתה מקובלת על עמיתיו, דייני בית הדין הרבני, שהובאה על ידיו בתחילה רק כ"הצעה לחכמי התורה לעיון ולשיקול דעת נוסף".¹³⁵ לימים הטמיע אותה, בזהירות המתבקשת, גם בפסק דין שכתב.¹³⁶ והוא חותם:

נער הייתי ועדיין לא זקנתי, ומתוך אלפי תיקי ירושה שבהם דנתי לא היה גם תיק אחד שחילקנו את העיזבון בין הבנים בלבד לפי דין תורה... מדובר גם בתיקי ירושה של משפחות חרדיות ומדקדקות בקלה כבחמורה, כולל משפחות של גדולי תורה. בכל אותם צווי ירושה, שהם לכאורה בניגוד להלכה, ביצענו בהסכמת הצדדים הקנאות מתאימות על מנת לחלק את העיזבון לפי ההלכה, מדיני הקניינים גם אם לא מדיני הירושה... הלכת השיתוף מקובלת בבתי המשפט זה עידן ועידנים.

גם אם נחליט שהיא בניגוד לדין תורה – הדבר טעון עיון ובירור הלכתי מקיף – הרי בהסכמת הצדדים אין שום בעיה הלכתית כפי שאין שום בעיה הלכתית בהסכמות של ירושה, כאמור לעיל.

הימנעות בית הדין הרבני מלדון בכך היא צדקנות מיותרת ומזיקה. אין לשכוח את ההשלכות המסוכנות העלולות לצמוח מכך למעמד בתי הדין הרבניים ומהפקעת ענייני הממון והרכוש מסמכותם, ודי לחכימא ברמיזא.

134 ראו בבלי, פסחים סח, ע"ב: "כמה יוסף איכא בשוקא".

135 ראו מאמרו בתחומין, לעיל ה"ש 129, בעמ' 30.

136 תיק (גדול) 1-21-34923 (לא פורסם, 1997).

כצפוי, עמדת הרב דיכובסקי עוררה ביקורת, לעתים נוקבת, בין עמיתיו הדיינים. בניגוד לתקוותו, גם לא כל ה"חכמים" נרמזו באשר לסכנה הרובצת לפתח בית הדין אם יתמיד בסירובו לדחות את החלטת "חזקת השיתוף".

ביטוי לעמדה החולקת ניתן במאמר תגובה שכתב עמיתו בבית הדין הרבני הגדול, הרב שרמן, תחת הכותרת (ששמה מדבר בעדה): "הלכת השיתוף – אינה מעוגנת בדיני ישראל".¹³⁷ במאמר זה כותב הרב שרמן ש"אין לקבל את הצעתו ומסקנותיו [=של הרב דיכובסקי] על פי משפטי התורה וההלכה". לעניין ה"אומדנא" שעליה סמך הרב דיכובסקי את דבריו, שמכוחה טען כי בני הזוג שנישאו סמכו מן הסתם על ההסדר שקבוע בחוק המדינה לעניין חלוקתם השווה של הנכסים, הוסיף הרב שרמן: "גם אם בני הזוג נישאו במדינה שאזרחיה כפופים לחוקים אלו [=חזקת השיתוף] יצירת הפסיקה וחוק יחסי ממוון ומוכרחים לקיימם בכפיית המדינה ומערכת המשפט, אסור יהיה לדון כמותם בכך".¹³⁸

יתר על כן: הרב שרמן חולק על דברי הרב דיכובסקי, הרואה בהימנעות בית הדין האזורי מלדון על פי "הלכת השיתוף" "צדקנות מיותרת ומזיקה" וסובר ש"כך היא ההלכה ואין לזוז ממנה". לא זו אף זו: לדעת הרב שרמן, צדדים שמסכימים כי בית הדין יחלק נכסיהם לפי "הלכת השיתוף" עוברים, לא פחות, על איסור תורה לפנות לערכאות,¹³⁹ ו"לא מצאנו כל מקור או אסמכתא לקביעתו של הר"ש דיכובסקי". לדעת הרב שרמן, "בית דין שיקבל על עצמו, אפילו בהסכמת הצדדים, לדון על פי הלכת השיתוף, קיבל על עצמו לדון בניגוד למשפטי התורה ולהלכה. הצדדים, אסור להם לקבל זאת על עצמם, ולבית הדין אסור לקבל זאת על עצמו". ולא נחה דעתו עד שהביא את דברי בעל שו"ת "שבות יעקב" שכתב שכל דיין המקבל את הסכמת הצדדים לדונם על פי חוק אזרחי – "לאו דיינא" הוא, היינו: אינו יכול להיחשב כחפצא של דיין (!)¹⁴⁰

אכן, למרות דברים נוקבים וחריפים אלה, בחלוף השנים הוברר כי עמדת הרב דיכובסקי נתקבלה יותר ויותר גם על דעת בתי הדין. המציאות מלמדת שכוחה של "הלכת השיתוף", שחלה רק על זוגות שנישאו עד שנת 1973, מועד חקיקת חוק יחסי ממוון בין בני זוג, הולך ותש.¹⁴¹ אך כפי ששיער הרב דיכובסקי, בתי הדין הרבניים החלו להורות, יותר ויותר, על

137 לעיל ה"ש 133.

138 שם, בעמ' 211.

139 שם, בעמ' 212.

140 שם, בעמ' 213.

141 ועדיין, "חזקת השיתוף" מוחלת על זוגות שנישאו בנישואין אזרחיים גם לאחר חקיקת חוק יחסי ממוון, שכן חוק זה תקף רק לזוגות שנשואים בנישואין דתיים.

חלוקה שוויונית של הנכסים בין בני הזוג, אם מכוח "חזקת השיתוף", שהולכת ונעלמת, ואם מכוח חוק יחסי ממון והסדר "איזון המשאבים"¹⁴². בין כך ובין כך, חלוקה שוויונית זו, שנדמתה – בקרב מבקריו של הרב דיכובסקי – "לחוקות הגויים", שיש להישמר ולהתרחק מהן, הלכה ונהייתה נפוצה יותר ויותר, הלכה למעשה, בבתי הדין הרבניים.¹⁴³ יתר על כן: בחלק מן המקרים הצטרף גם הרב שרמן לעמדת הרב דיכובסקי שהחילה את "הלכת השיתוף"¹⁴⁴.

5. פסיקת ריבית והצמדה בבית הדין הרבני

גישתו של הרב דיכובסקי להימנע מעימות מיותר, שלא לצורך, עם בתי המשפט האזרחיים באה לביטוי גם בהחלת דיני פסיקת ריבית והצמדה בבית הדין הרבני. גם כאן לא נרתע מהבעת דעתו, שנותרה דעת מיעוט, ועמד כנגד חבריו להרכב. בית הדין נדרש לענייניו של בעל שתבע להחיל את דיני ההצמדה והריבית האזרחיים גם על תביעתו בבית הדין הרבני. הדיינים שרמן ובר שלום סברו כי עצם העברת הדיון לבית הדין הרבני מאפשרת לבית הדין הרבני להתעלם מהוראות הדין האזרחי ולהכריע בעניין פיצויי ההצמדה רק לפי דין תורה. לעומתם, סבר הרב דיכובסקי, בדעת מיעוט, כי העברת הסמכות לבית הדין הרבני לדון בתיק עדיין אינה מקנה לו סמכות לדון לפי דין תורה גם בעניין פיצויי ההצמדה והריבית, בהיעדר הסכמה ספציפית לכך. לדעתו, על בית הדין הרבני לדון בעניין חלוקת הרכוש לפי הוראות חוק יחסי ממון בין בני זוג.

כאמור, עמדת הרב דיכובסקי נותרה במיעוט, ותביעת הבעל לפסוק לזכותו פיצויי הצמדה וריבית מכוח הדין האזרחי נדחתה. גם עתירה שהגיש הבעל לבג"ץ נדחתה, מכוח העמדה המסורתית, שהביע אותה השופט רובינשטיין (בהסכמת השופטים ביניש ופוגלמן), ולפיה "באופן טבעי כפופים בתי הדין הרבניים לאיסורים הקבועים בדין הדתי. בית משפט

142 הרב דיכובסקי עצמו החיל את הלכת השיתוף, ובעקבותיו הלכו גם אחרים.

143 ביטוי לכך ניתן גם בדברי השופט אליקים רובינשטיין בבג"ץ 5416/09 פלוני נ' פלוני, פ"ד סג(3) 484, פס"י (2010): "שופטי בית משפט זה יכולים להעיד כי בתי הדין מחילים את הוראות חוק יחסי ממון. במובן זה, וכאן אולי הלכנו כברת דרך מאז פרשת בבלי, בתי הדין אינם מתנגדים עקרונית להחלת חוק יחסי ממון. הדבר מתיישב עם תפיסות ההגיונות שבחברת ימינו".

144 ראו לדוגמה: תיק (גדול) 1-24-2201 פלוני נ' פלוני (פורסם בנוב, 22.3.2004). פסק הדין התקבל בהסכמת כל דייני בית הדין הרבני הגדול שהיו בהרכב, הדיינים שלמה דיכובסקי, עזרא בר שלום ואברהם שרמן.

זה לא יורה להם כיצד לפסוק בשאלות תורניות מובהקות או שיש להן השלכות באיסורי תורה – שאינם במומחיותו".¹⁴⁵

י. הגבלת סכום החיוב בכתובה

הרב דיכובסקי ביקר גם את תופעת הסכומים המופרזים שנכתבים בכתובות, ומימושם הלכה למעשה במקרה של גירושין. ביטוי לכך ניתן באחד מפסקי הדין שבהם נדרש האיש לשלם לגרושתו סך של מיליון שקלים שנכתב בכתובה. בית הדין האזורי שדן בנושא סבר שאין מדובר בסכום מוגזם, ולכן על הבעל לקיים התחייבותו.

לא כך סבר הרב דיכובסקי. הוא ביטל את החיוב המוגזם, ואגב כך קרא לתיקון גדול בנושא, בהעירו, כמו בעניינות אחרים, על הפער הגדול שבין התאוריה למציאות: "בעיית הכתובות המוגזמות מתעוררת לא לראשונה בבתי הדין. במקרים רבים, ובפרט בעדות מסוימות, נהגו לנקוב בכתובה סכומי עתק, לפי גימטריות או צירופי מספרים, ובהגיע עת פקודה עומד הבעל בפני חיוב אדיר הרבה מעבר לכל מושג. הדברים בלטו במיוחד בכתובות לפי נוסח יהדות ספרד, שבהן הודה החתן שקבל את כל הסכום הנ"ל עד פרוטה אחרונה, דבר שכמובן לא היה ולא נברא. אמנם מבחינת ההלכה יש כאן הודאה וקנין אודיתא, ואפשר לחייבו בכך, אבל לא פעם עמד החתן בבית דינו וזעק שהחתימוהו כמעט בכפיה על התחייבות מוגזמת לכבוד הכלה ומשפחתה ועל הודאה שקבל את הסכום עד פרוטה אחרונה, למרות שכולם ידעו שלא קבל מאומה, ולא בא לידו דבר".¹⁴⁶

כמו בסוגיית חלוקת הממון בין בני הזוג, ביסס הרב דיכובסקי גם עמדה זו הן על מציאות החיים, הן על פסיקת בתי המשפט האזרחיים, וגם כאן ניכרת בקיאותו בפסיקתם: "עניין תוספת כתובה, אינו מוגבל בעקרון. יכול אדם להתחייב גם סכום אסטרונומי במסגרת תוספת, והחיוב יהיה לגיטימי, אם נעשה לפי כללי ההתחייבות. אלא שצריך להביא בחשבון את הלחץ שבו נמצא החתן דקות לפני כניסתו לחופה ואת הרצון להרשים את הנוכחים, וכן את משפחת הכלה הדוחקת בחתן ובמשפחתו, בכדי להסיק שמדובר יותר בהתחייבות של כבוד. לא פעם שמעתי אומרים לחתן: 'מה מפריע לך להתחייב, הרי מדובר בכבוד בלבד'. צריך להביא בחשבון שבימינו יש טעם נוסף להגבלת הכתובות. ידוע לכל, שרכוש הצדדים

145 בג"ץ 7078/05 פלוני נ' בית הדין הרבני הגדול לערעורים (פורסם בנבו, 6.2.2008). על התערבות בג"ץ בסוגיות הלכתיות, ראו בהרחבה אביעד הכהן "בג"ץ או בד"צ? – מעורבות שיפוטית בסוגיות הלכתיות: מגבלותיה, היקפה ותוצאותיה" משפט ועסקים יד 395 (ספר היובל לכבוד אמנון רובינשטיין, 2012).

146 תיק (גדול) 1-24-1687 פלוני נ' פלונית (פורסם בנבו, 2.9.2007). הרב בוארון הצטרף לפסק דינו של הרב דיכובסקי נגד דעתו החולקת של הרב בר שלום.

מתחלק בשווה לפי חוק יחסי ממון בין בני זוג או לפי הלכת השיתוף. דבר זה נעשה לפי פסיקת בתי המשפט, מבלי לשים לב לזכאות ההלכתית של כל אחד מן הצדדים ומבלי להתחשב בפסיקת בתי הדין. בג"ץ מוכן ומזומן לאכופף חלוקה שוויונית, גם אם בית דין רבני סבור אחרת. חלוקת הרכוש כוללת גם זכויות עתידיות, כגון זכויות סוציאליות וזכויות פנסיה, וגם מוניטין שרכש אדם בתקופת נישואיו. קשה מאוד להניח שחתן סביר יסכים ללקות בכפליים או בשלושה, גם לחלק את נכסיו לפי החוק האזרחי ולפי פסיקת בתי המשפט, וגם לשלם כתובה בסכום עתק. התוצאה היא, שהוא יוותר במקרים רבים גם ללא כותנתו לעורו. לכן, כתובה החורגת מן האמור לעיל, נכנסת לא פעם בהגדרת כתובה מוגזמת". על כל אלה הוסיף טעם שלישי, הנטוע הן בעולם המעשה הן ברצון להימנע מפגיעה שלא כדין באיש, שתביא למאסרו ולשלילת חירותו בלא תוחלת של ממש: "מן המסמכים שהוגשו לנו עולה בבירור, שהסיכוי כי המערער ישלם את הסכום הנ"ל שואף לאפס. המערער שקוע בבוץ כספי ואפשרויותיו מצומצמות למדי. אין טעם לפסוק לחומרא ולחייבו בסכום עתק שרק יוביל אותו לבית הסוהר, ולא יועיל למשיבה [=האישה]. קרוב לודאי, שאילו היה יודע המערער שההתחייבות בכתובה תעמוד לו לרועץ ותאלץ אותו לפשוט את כותנתו וגם להיכנס למאסר, לא היה מתחייב".

יא. אי-ביטול גיור למפרע

אחד מפסקי הדין החשובים בהלכות גיור שהוציא מתחת ידיו הרב דיכובסקי נוגע לסוגיית "ביטול גיור" שלימים עמדה במוקדו של פולמוס ציבורי גדול, שהגיע עד לבית המשפט הגבוה לצדק.¹⁴⁷

במקרה שנדון לפני הרב דיכובסקי בשבתו כדיין בבית הדין הרבני הגדול,¹⁴⁸ ביקש בית הדין האזורי לבטל את גיורה של אם שהוחזקה כיהודייה במשך כ-30 (!) שנה. בית הדין האזורי שפסל את גיורה הסתמך על דברי האם שלפיהם בשעת קבלת המצוות שלה, בעת הגיור, התכוונה להיות "מסורתית" בלבד.

בבטלו את פסק הדין של בית הדין האזורי,¹⁴⁹ שב וניתח הרב דיכובסקי את יסודות הליך הגיור ואת מקומו של הליך קבלת המצוות במסגרתו, אחת הסוגיות הראשונות שעסק בהן

147 בג"ץ 5079/08, לעיל ה"ש 38.

148 לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' סז-שצז.

149 כדרכו, נוהר הרב דיכובסקי מלהסיק מפסק דין זה מסקנה גורפת. בהערה שהוסיף לאחרונה לפסק דין זה בחיבורו לב שומע לשלמה (שם, כרך א, בעמ' סז), מדגיש הרב דיכובסקי כי "פסק הדין שכתבתי נוגע למקרה הספציפי... יש בפסק הדין קביעת עקרונות בנושא, אולם אין בו משום קביעה גורפת לכל המקרים בהם מתעוררים ספקות ביחס לתקפות הגיור, וכל מקרה ומקרה יש לבדוק ולהכריע לגופו". ראו גם דבריו שם, בעמ' שצא, שצז. זהירותו של הרב

בישבו על מדין.¹⁵⁰ בפסק דינו שב על עמדתו משכבר הימים שלפיה קבלת מצוות אינה חלק ממעשה הגרות אלא רק "תנאי סף" שמונע מבית הדין להיזקק לגיורו של אדם שאינו מוכן לקבל עליו עול מצוות. בדרך הילוכו משלח הרב דיכובסקי חץ, חד כתער:

נשווה לנגד עינינו: נשות שלמה ושמשון התגיירו בפני בית דין לא מוסמך, בית דין של הדיוטות. היה להן מניע ברור להינשא למלך ולמנהיג העם. הן עבדו עבודה זרה אחר גיורן... ברור שיש כאן אומדנא גדולה שלא התכוונו מלכתחילה לשמור מצוות...

בטוחני שאם היה בא עניינן בפני בית דין רבני בימינו, ואולי גם בפני, היינו פוסלים את הגיור למפרע ועושים את ילדיהן גויים גמורים. הן הרי עשו את הדבר החמור ביותר: עבדו עבודה זרה ובנו לה במות...

ואף על פי כן לא ניתן היה לפגוע בגיורן ולהוציאן מכלל ישראל, ואסור אפילו להעלות על הדעת שאינן נחשבות כחלק מעם ישראל.

מסקנתו ברורה וחד-משמעית: בהיעדר הוכחה ברורה שברגע הטבילה לשם הגיור – ומדובר בדקה או בשניות בודדות – לא הייתה קבלת מצוות, אין לפסול את הגיור, גם אם לאחר מכן חזר בו המתגייר. וכך הוא חותם: "כיצד יכול בית הדין האזורי שלא היה [=נוכח] בעת הגיור, וכעבור כ-30 שנה (!!) לקבוע בביטחון שברגע הגיור לא הייתה קבלת מצוות כראוי?"

בהמשך דבריו יוצא הרב דיכובסקי נגד הניסיון להטיל דופי בבתי הדין המיוחדים לגיור:

בית הדין האזורי [=שפסל את הגיור בחלוף כ-30 שנה], ובעקבותיו עמיתו שליט"א [=הדיין הרב שרמן], עיפרו בעפר את בית הדין המגייר, כבית דין שאינו מוסמך, קלי דעת וכו'. ...

להווי ידוע כי בית הדין הנ"ל [=הרכב מיוחד של בית הדין שעסק בגיור] ביצע את הגיורים עשרות בשנים בכל ההרכבים של בתי הדין בתל אביב

דיכובסקי לבל יגלו פנים "ליברליות" במשנתו באה לביטוי גם בהקשרים אחרים. ראו לדוגמה דברים שכתב בפתח מאמרו על "האינטרנט בהלכה", שם, בעמ' תקמ, הערה 1: "אין בדיון זה משום מתן הכשר לשימוש פסול וטמא במכשיר האינטרנט. לא כאן המקום לדון במידת הצורך להרחיק ולנדות מכשיר שבלחיצת כפתור יכול הוא לעבור מביתו רב-עזר ורב-תועלת לנושאים חיוביים והכרחיים אל הפיכתו למקור הרס וחורבן. הדיון כאן הוא הלכתי בלבד... ובהנחה שמדובר באינטרנט כשר". וראו להלן ה"ש 152.

150 ראו לעיל, הטקסט הצמוד לה"ש 36.

בהם ישבו גדולי הדיינים גדולי תורה ומופלגים ביראה... כיצד ניתן לפסול ואולי גם לבזות בית דין שעליו סמכו גדולי עולם?

לצד הדגשתו, החוזרת ונשנית, על "ההשקפה הברורה שיש להקפיד על קבלת מצוות" כתנאי להליך הגיור, וש"יש להימנע מקבלת גרים שאינם מקבלים מצוות כראוי או שאין לנו ביטחון גמור בנכונותם לקבל מצוות", כותב הרב דיכובסקי: "מכאן ועד לפסילה של גיור שכבר נעשה, ושבמשך 30 שנה הוחזקו כיהודים, רחוקה הדרך... אני מתקשה לקבל את ההשקפה שיש לחטט במשפחתו של גר עד לאלף דור. דבר זה אינו מתיישב עם ציווי התורה 'ואהבתם את הגר', ואינו מתיישב עם החזקה שנוצרה במשך השנים".

תקוותו של הרב דיכובסקי שעמיתו להרכב הרב שרמן יקבל את עמדת הרוב בהרכב בית הדין הגדול (הרב בר שלום הצטרף לדעתו של הרב דיכובסקי) נכזבה. בחלוף זמן קצר אישר הרב שרמן – עם שני עמיתיו להרכב אחר של בית הדין הרבני הגדול – פסק דין נוסף שניתן על ידי דייני אחד בבית הדין האזורי באשדוד. אגב כך הוטל דופי באלפי מתגיירים ובני משפחותיהם, נעשתה פגיעה חמורה בכבודם של דיינים ורבנים, ונוצרה סערת רוחות ציבורית ששככה רק לאחר שבג"ץ התערב בעניין ובית הדין הרבני בתל-אביב אישר את כשירות הגיורים.¹⁵¹

חתימת דבריו של הרב דיכובסקי בסיום פרק זה מעידה פעם נוספת על הדרך המיוחדת והייחודית שכבש לו בעולמה של הלכה: "מצווה גדולה לקרב את הגר לאחר גיורו בכדי שלא ייפול מאיגרא רמא, כפי שנאמר 'ואהבתם את הגר'".¹⁵² ואידך, אך פירושה הוא, נצא ונלמד.

ב. הכרה בנישואין אזרחיים כ"נישואי בני נח"

נקודת ציון מרכזית נוספת בפסיקתו של הרב דיכובסקי היא פסק הדין בעניין נישואי "בני נח".¹⁵³ בשל הדיון הרחב בפסק דין זה בהקשרים שונים,¹⁵⁴ לא נאריך בו כאן, ונסתפק, בקצירת האומר, בהפניית שימת הלב לכמה נקודות עקרוניות שבהן עוסק מאמרנו.

151 בג"ץ 5079/08, לעיל ה"ש 38.

152 לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' שצז. עם זאת, גם כאן אין לטעות ולסבור שבכל מקום ינקוט הרב דיכובסקי שיטת "כוחא דהיתרא". כך למשל הוא פרסם רק לאחרונה מאמר התומך בהמשך המנהג של טבילת גרות בפני שלושה דיינים: הרב שלמה דיכובסקי "טבילת גיורת בפני בית דין" תחומין לה 199 (התשע"ה). זאת, בשונה מעמדות הלכתיות שסבורות כי ניתן להקל בדבר. לעניין זה ראו בהרחבה: מיכל טיקוצ'ינסקי "והאשה מטבלת את האשה" – טבילת אשה לגרות בפני בית דין" אקדמות כא 65 (התשס"ח) והמקורות שזכרו שם. וראו לעיל ה"ש 149.

153 תיק (גדול) 4276/03 ח' ש' נ' ח' י' (פורסם בנבו, 11.11.2003). פסק הדין אומץ בבג"ץ, שהשתמש בו לצורך הקביעה שלפיה בית הדין הרבני מוסמך להתיר נישואין אזרחיים של שני

עניינו של פסק הדין בבני זוג יהודים, אזרחי המדינה ותושביה, שהיו יכולים להינשא כדת משה וישראל אך העדיפו להינשא בנישואים אזרחיים בקפריסין, ועם שובם לארץ נרשמו במרשם האוכלוסין כנישואים. בהמשך קיימו בארץ "טקס קידושין פרטי", בניהולו של רב רפורמי. עם השנים עלו נישואיהם על שרטון, והם החלו בהליכי פירוד. בשלב מסוים פנה הבעל לבית הדין הרבני האזורי, והאחרון קבע בפסק דין הצהרתי כי הצדדים אינם נשואים זה לזה "כדת משה וישראל". במענה לשאלות הבהרה קבע בית הדין האזורי כי בני הזוג פנויים להינשא לאחריהם ללא צורך בגט.

האישה ערערה לבית הדין הרבני הגדול בטענה שכדי להביא את הנישואין האזרחיים לכלל סיום נדרש אקט שיפוטי, ואין די בקביעה כי בני הזוג אינם נשואים כדת משה וישראל כדי להתיר את קשר הנישואין האזרחיים. בית הדין הגדול קיבל את ערעור האישה וקבע כי בית הדין האזורי היה יכול להוסיף שורה אחת בפסק דינו ולציין בה כי הוא מתיר את הנישואין, ודי היה בכך כדי לעשות את הצדדים לפנויים.

לעניינו, פסק דין זה חשוב מכמה בחינות.

במישור הפרוצדורלי ובמערכת יחסי הגומלין שבין שתי הערכאות, האזרחית והרבנית, נענה הרב דיכובסקי לבקשת בג"ץ – בהליך נדיר כשלעצמו של כתיבת "פסק דין משלים"¹⁵⁵, הליך שמקור תוקפו, ההלכת¹⁵⁶ והחוקי אינו ברור כל צורכו. אין זה דבר שכיח שלאחר שבית הדין – או בית המשפט – "מניח את עטו", חותם פסק דין ומודיע תוכנו לצדדים, ולאחר ש"קם ממקומו", הוא נזקק בשנית לכתיבת "פסק דין משלים"¹⁵⁷. וודאי

בני זוג יהודים. ראו בג"ץ 2232/03 פלונית נ' בית הדין הרבני האזורי ת"א יפו, פ"ד סא(3) 496 (2006).

154 ראו לדוגמה בכרך זה מאמריהם של וסטרייך (להלן ה"ש 160) ורדזינר (להלן ה"ש 159) ובמקורות שנזכרו שם.

155 על "נדירות" הליך זה מעיר הרב דיכובסקי עצמו בפתח פסק דינו ה"משלים".

156 כפי שכתב שוחטמן, לעיל ה"ש 33, כרך ב, בעמ' 1172, "לפי שיטת המשפט העברי, אין בית הדין מוסמך לא להוסיף ולא לגרוע מתוכנו של פסק הדין לאחר שזה ניתן. בוודאי שאין חברי בית הדין רשאים לחזור בהם ממה שנקבע בפסק הדין שעליו הם חתומים, ודינם כעדים שאינם יכולים לחזור בהם מעדותם". וראו שם בהרחבה, בעמ' 1172–1183 בנוגע ל"סתירת הדין" במעמד שני הצדדים, ועל פי הכללים שנקבעו לעניין זה בהלכה, שלכאורה לא נתקיימו בעניינו. הגם שנהוג לעשות דברים הרבה "בעזרת השם", במקרה דנן הכתרת "פסק הדין" המשלים בכותרת "הבהרה" אינה נותנת מענה אמתי לסוגיה זו, שכן המהות קובעת ולא השם.

157 תקנה קכט לתקנות הדיון בבתי הדין הרבניים בישראל, התשנ"ג, מאפשרת קיומו של "דיון מחדש" ועל "פסק דין חדש", וגם זאת רק בתנאי שנתגלו "טענות חדשות או ראיות חדשות שלא היו ידועות לו [=לבית הדין] בדיון הקודם" – ועל פני הדברים לא היו כאלה בעניינו – ומכל מקום אין הן מדברות כלל ב"פסק דין משלים". תופעה זו ידועה גם במקרים אחרים, אם כי נדירים למדי. כך למשל היה בפסק דינו של דיין בית הדין הרבני האזורי באשדוד בעניין ביטולי הגיור. לאחר שסיים מלאכתו, פסק הדין נכתב ונחתם, והדיין "קם ממקומו", ובלא

וודאי שאין זה שכיח שבית הדין הרבני יעשה כן בעקבות בקשת הערכאה האזרחית, במקרה זה בג"ץ, כי "יבהיר" את עמדתו.

היענות חריגה זו – שבאה כתגובה לבקשת השופט ברק בעת הדיון בבג"ץ – ממחישה את דרכו של הרב דיכובסקי בנתיבות הפסיקה, דרך שמעדיפה לצמצם ככל שניתן את תחומי החיכוך בין שתי ערכאות השיפוט ו"לעשות שלום" ביניהן, בשונה מיחסי הגומלין המתוחים שמאפיינים יחסי גומלין אלה בהקשרים רבים אחרים.¹⁵⁸

במישור המהותי יש בו ביטוי נוסף למאבקו ההולך ונמשך של הרב דיכובסקי, עשרות בשנים, לבצר את מעמד בית הדין הרבני ולהרחיב את סמכויותיו.

כך, אם נקבל את דעתו של עמיחי רדזינר,¹⁵⁹ שפסק דינו של הרב דיכובסקי אינו מבטא כלל ועיקר שינוי מהותי ביחסם של ההלכה ובתי הדין הרבניים לסוגיה המהותית של נישואין אזרחיים ומעמדם ההלכתי, אלא "רטוריקה" בלבד.

שימוש בכלים רטוריים ועטיית מחלצות מעין-הלכתיות, והכול לישם הרחבת סמכותו של בית הדין הרבני, יש בה עניין כשלעצמה, והיא משתלבת היטב במגמתו של הרב דיכובסקי לבסס ככל שניתן את מעמדו של בית הדין הרבני ולבצר אותו מפני המבקשים לנגוס בסמכויותיו.

במקום לקבוע, בדומה לחכמי הלכה אחרים, שהנישואין – ו"נישואין אזרחיים" המה – אינם תקפים מבחינה הלכתית והרי הם "כעפרא דארעא", וממילא אין צורך ב"התרתם" על ידי בית הדין הרבני, קבע הרב דיכובסקי כי יש לנישואין אזרחיים אלה תוקף הלכתי מסוים כשל "נישואי בני נח" אף שלשם התרתם אין צורך בגט. מכיוון שמדובר ביהודים – ענייני ה"נישואין" שלהם, ו"נישואי בני נח" בכלל זה – זקוקים הם לבית הדין הרבני לשם התרתם.

שהודיע מראש כי כוונתו "להשלים" את פסק הדין ולנמק את הצורך בכך, הוציא דיין בית הדין, כ"דן יחיד" – לא ברור מכוח איזו סמכות – כמה "החלטות משלימות" שנשלחו לצדדים בפקס וכללו אמירות קשות ביותר נגד בתי הדין לגיור והעומדים בראשם. ראו בג"ץ 5079/08, לעיל ה"ש 38. על "פסק דין" משלים בערכאות אזרחיות ראו לדוגמה: בג"ץ 1265/11 הועד הציבורי נגד עינויים בישראל נ' היועץ המשפטי לממשלה (פורסם בנבו, 12.11.2012); בג"ץ 10455/02 אמיר נ' לשכת עורכי-דין, פ"ד נז(2) 729 (2003). אכן, בשני המקרים האחרונים הודיע בית המשפט מראש שייתן "פסק דין משלים" וממילא טרם "סיים מלאכתו". לא כן במקרה של פסק הדין בעניין ביטולי הגיורים ובעניין "בני נח" דגן שבהם בית הדין סיים מלאכתו, חתם על פסק הדין, "קם ממקומו" ורק בעקבות פניית בית הדין הרבני הגדול שב וכתב "פסק דין משלים".

158 יש בה שיקוף נוסף למערכת היחסים המיוחדת בין הנשיא ברק לרב דיכובסקי. ראו לעיל ה"ש 103.

159 במאמרו המופיע בכרך זה: עמיחי רדזינר "אכן, רטוריקה בלבד: תגובה למאמרו של אבישלום וסטרייך" משפחה במשפט ו-ז 579 (2013–2014).

חשיבות יתרה יש לפסק דין זה, מקל וחומר, אם נקבל את עמדתו של אבישלום וסטרייך¹⁶⁰ שלפיה יש שינוי מהותי – ולא רטורי בלבד – בהכרה ההלכתית שנתן הרב דיכובסקי, ולו בדרך עקיפה, לתקפותם של "נישואין אזרחיים". כפי שמציין וסטרייך, למרות חלחולה האטי של גישה זו למערכת בתי הדין, לעמדה זו יכולות להיות בוודאי השלכות רבות חשיבות ומשמעות, במישור החברתי והמשפטי כאחד.

זאת ועוד: כפי שציין וסטרייך, מלבד שאלת מעמדם ההלכתי של נישואין אזרחיים, הרב דיכובסקי נותן בפסק דינו – בנסיבותיו המיוחדות של המקרה שלפניו – גושפנקה מעין "הלכתית" לאפשרות פירוקם של הנישואין גם "ללא אשמה" (בשונה מהעמדה הרווחת בהלכה היהודית¹⁶¹ שלפיה רק קיומה של "עילת גירושין" המוכרת בדין היהודי עשויה לשמש מצע לפירוק קשר הנישואין) ומאמץ אל חיקו דוקטרינות אזרחיות בסוגיות חלוקת הרכוש וחובת המזונות שבנישואין אזרחיים.

אכן, מדובר במקרה מיוחד של נישואין אזרחיים, שלא כדת משה וישראל, שאין להקיש מהם על מקרים אחרים של נישואין כדת משה וישראל. ועדיין, אימוץ, ולו חלקי או נקודתי של דוקטרינת "גירושין ללא אשם" היא בוודאי מהלך רב חשיבות.

יג. הרחבת סמכויות בתי הדין הרבניים ושיכוך המתח בינם לבין בתי המשפט האזרחיים

פסק הדין בעניין "בני נח" מבליט פעם נוספת את דרכו של הרב דיכובסקי בנתיבות ההלכה והמשפט. כל ימיו עשה הרב דיכובסקי לביצור מעמדם של בתי הדין הרבניים ולחיזוק כוחם.¹⁶² כך בדברים שכתב, הן במאמרו הן בפסקי דין, וכך בדברים שנשא תדיר על פה.

160 מאמרו המופיע בכרך זה: אבישלום וסטרייך "רטוריקה ומהות ירדו כרוכין זה בזה? על שאלת ההכרה ההלכתית בנישואין אזרחיים ומשמעותה בעקבות פרשת 'בני נח' " משפחה במשפט ו-1 543 (2013–2014).

161 לנושא זה ראו בהרחבה וסטרייך, לעיל ה"ש 57.

162 בתי הדין הרבניים הממלכתיים סופגים ביקורת חריפה הן מ"בית" הן מ"חוץ". מ"בית" זוכים בתי הדין לא אחת לביקורת חריפה מעמיתיהם, חכמי ההלכה, שחלק מהם סבורים שפעולתם מכוח החוק החילוני וכפיפותם לביקורת בג"ץ, שאף מתערב לעתים בפסיקותיהם, מערערת במידה רבה את תוקפם ההלכתי של פסקי הדין שלהם. בעניין זה ראו בהרחבה עמיחי רדזינר "בין בג"ץ לבד"ץ: למשמעות הדיון במשפט הפרטי בבית הדין הרשמי" (לא פורסם). מ"חוץ" זוכים בתי הדין לביקורת חריפה מגורמים שונים, הסבורים שאין מקום במדינה דמוקרטית לקיום בתי דין ב"חסות המדינה", ובוודאי לא לכפיית מי שאינו רוצה בכך להתדיין בפניהם (להבדיל מבתי דין וולונטריים ופרטיים).

למרות זאת, ואולי דווקא משום כך, לא נמנע מלבקר את עמיתיו שביקשו לא אחת "לאחוז בקרנות מזבח בית הדין" בכל כוחם ולמנוע העברת דיון בנושא מסוים לבתי המשפט האזרחיים. בהכירו היטב את "החוט הדק" שעליו מהלכת כל העת מערכת היחסים העדינה והשברירית בין בתי המשפט ובתי הדין, הבין הרב דיכובסקי כי גישה "אימפריאליסטית" מעין זו יש בה כדי לערער את מעמדו של בית הדין בעיני המחוקק החילוני, ובמקרים קיצוניים אף להביא לכריתת הענף שעליו יושב בית הדין.¹⁶³ לא ייפלא אפוא כי בדברי פרדתו מבית הדין נתן ביטוי גם לנושא חשוב זה: "כל השנים הובלתי מאבק ביחס לסמכויות בית הדין ולא עשיתי זאת בהתלהמות ובצעקנות. השתמשתי בנשק המשפטי שהשתמשו בו בתי המשפט¹⁶⁴ וברוך ה' נחלתי הצלחות לא מעטות. פסקי דין מתלהמים לא רק שמחטיאים את המטרה אלא גורמים לא פעם לעקירה רבתי של סמכויות. לפעמים גם כדאי שלא להיכנס לעימות עם בית המשפט בתיק אחד כדי שלא לגרום חורבן גדול יותר בדברים רבים ועקרוניים".¹⁶⁵

יד. "וידועים לשבטיכם"

בבואו למנות את תכונות הדיין וסגולותיו מפרש הרמב"ם:

"וידועים לשבטיכם" (שם), אלו שרוח הבריות נוחה מהם; ובמה יהיו אהובים לבריות, בזמן שיהיו בעלי עין טובה, ונפש שפלה, וחברתן טובה, ומשאן ודיבורן בנחת עם הבריות.

ודוק: "וידוע לשבטו" לא נאמר אלא ל"שבטיכם" – לכלל השבטים. המעיין באורח חייו של הרב דיכובסקי ידע כי לא הגביל עצמו רק ל"שבט" אחד. מחד גיסא היה בן בית בבתי המדרש הנודעים לשם ולתהילה ובביתם של גדולי חכמי התורה,¹⁶⁶ ומאידך גיסא נכנס ויצא בשערי הפקולטות ובתי הספר למשפטים, שם הורה שנים רבות, וכן בפורומים שונים של לשכת עורכי הדין.

163 ראו לעיל הטקסט הצמוד לה"ש 30.

164 יש כאן יותר מרמיזה למקרים הרבים שבהם ביקש הרב דיכובסקי לעגן את סמכותו של בית הדין דווקא מתוך עיון בהוראות החוק האזרחי.

165 הרב דיכובסקי, לעיל ה"ש 51, בעמ' 21–22.

166 ויעידו על כך ה"הסכמות" שמופיעות בחתימת ספרו לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24.

אשר על כן הניסיון – הרווח כל כך – "לתייג" שופט או "דיין" כ"מחמיר" או "מקל", "שמרן" או "אקטיביסט", לא יצלח גם במקרה זה.¹⁶⁷ כרגיל, התמונה מורכבת הרבה יותר ממה שנראה במבט ראשון.

טו. רוחב דעת

כבוא הרמב"ם למנות את תכונת הדיין בישראל, שפורטו לעיל, אין הוא מסתפק בתנאי הברור-מאליו שלפיו על הדיין להיות "חכם מופלג" בחכמת התורה. הרמב"ם מוסיף תכונה נדרשת נוספת, שלא תמיד ניתנת לה שימת הלב הדרושה, ולמגינת לב לא כל יושבי על מדין ניחנים בה: רוחב דעת.

ובלשון הזהב של הרמב"ם: "בעלי דעה מרובה, יודעים קצת משאר חכמות,¹⁶⁸ כגון רפואות וחשבון ותקופות ומזלות ואיצטגנינות ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים והבלי עבודה זרה וכיוצא באלו כדי שיהיו יודעים לדון אותם".

כפי שעולה מהנימוק שמביא הרמב"ם, "כדי שיהיו יודעים לדון אותם", לא מדובר ברשימה "סגורה", אלא בכל ידיעה ב"הוויות העולם", שתקל על הדיין לדון כהלכה ולהוציא מלפניו "דין אמת לאמתו".

167 ראו לעיל בטקסט הצמוד לה"ש 64 וכן לעיל סוף ה"ש 152 לעניין עמדת הרב דיכובסקי באשר לטבילת גיורת בפני בית הדין. להסתייגות מפני "תיוג" מעין זה ראו דברים שאמר השופט אליהו מצא, המשנה לנשיא בית המשפט העליון, וצוטטו בספר מצא 13–14 (אהרן ברק, אילה פרוקצ'יה, שרון חנס ורענן גלעדי עורכים, 2015). על הזהירות שיש לנקוט בעניין זה גם בשדה ההלכה, ולהימנע מתיוג פשטני של חכם הלכה כ"מקל" או "מחמיר", ראו לדוגמה: Aviad Hacoen, *Religious-Zionist Halakhah – Is It A Reality Or Was It A Dream?*, in RELIGIOUS ZIONISM POST DISENGAGEMENT: FUTURE DIRECTIONS 315 (Chaim I. Waxman ed., 2008); אביעד הכהן "יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת" – על יחסו של הרב עובדיה יוסף למערכת המשפט בישראל ולבני החברה הקיבוצית" פרשת השבוע 428 (פרשת וירא, התשע"ד).

168 יושם אל לב שהרמב"ם דייק וכתב "יודעין קצת משאר החכמות". לשון המעטה זו אפשר שהיא באה "להזהיר" את הדיין שלא יעסוק כל ימיו בלימוד שאר החכמות, ויהא זה ביטול תורה ובריחה מתפקידו העיקרי להגות בחכמת התורה, ואפשר שאף חבוי כאן לקח גדול: מכיוון ש"שאר חכמות" – אינן מעיקר חכמת הדיין, על הדיין לדעת שאין הוא יודע אלא "מקצתן", ולא ידמה בלבו שאף בהן עולה מעלתו על מעלת שאר מומחים, וצריך שידע "קצת" כדי ש"ידע לשאול" ולהציב בפני המומחים ב"שאר חכמות" המתייצבים לפניו שאלות ראויות, שבהיעדר כל ידיעה בתחום עיסוקם תימנע ממנו האפשרות לשאלם.

מרגלא בפיו,¹⁶⁹ מורגל היה, מו"ר מנחם אֶלון זכור לטוב, "חכם משפט וחכם במשפט",¹⁷⁰ לצטט בעניין זה את דברי הגר"א – הגאון רבי אליהו מוילנה, שכתב בפירושו לספר משלי (ו 4):

הדיינים צריכין להיות בקיין גם בטבעו של עולם בכדי שלא יהיה דין מרומה, דאם לא יהיה בקי בעניינים אף שיהיה בקי בדין תורה, לא יצא אמת לאמתו, כלומר אף על פי שיפסוק אמת לא יהיה לאמתו... ולכן צריך הדיין להיות בשניהם בקי... היינו חכם בענייני תורה ופיקח בענייני עולם.

הרב דיכובסקי חכם גדול הוא לא רק בחכמת התורה אלא גם בהוויות העולם. המעיין במסכת יצירתו יגלה ממנה ובה את רוחב דעתו גם בהוויות העולם. כך בהוויות משפט ישראל והעמים שאינו משפט התורה, וכך בתחומי דעת רבים, שונים ומגוונים. כפי שהראינו לדעת לעיל, רוחב דעת זה מתבטא גם בבקיאותו של הרב דיכובסקי במשפט הישראלי. גם בפסקי דינו, גם במאמריו, נוהג הוא לא רק לתת דעתו לעמדת ההלכה, אלא גם מבקש להשוותה לעמדת המשפט הישראלי בנדון.¹⁷¹ על דרך הכלל, הרב דיכובסקי אינו מסתפק רק בעיון בפסיקת בתי המשפט אלא מעיין גם בכתביהם של מלומדי משפט ומשתמש בהם.¹⁷² מתוך כך הוא מקיים עמם דיאלוג מתמיד. אף דבריו זוכים לעיונם – הרבה יותר מדברי דיינים אחרים. אגב עיון, ליבון ודיון זה מתחוורת השמועה ומתבררת הסוגיה והכול נמצאים נשכרים.

טז. נגד עינוי הדין

כל ימיו ניסה הרב דיכובסקי להיאבק – לא תמיד בהצלחה – נגד "עינוי הדין" בבתי הדין הרבניים. רעה חולה זו מאפיינת כידוע גם את מערכת המשפט האזרחית, ויש הטוענים

169 ראו לדוגמה: בג"ץ 1635/90 ז'רז'בסקי נ' ראש הממשלה, מר יצחק שמיר, פ"ד מה(1) 749 (1991); בג"ץ 257/89 הופמן נ' הממונה על הכותל המערבי, פ"ד מח(2) 265, פס' 23 (1994).
170 ראו לעיל ה"ש 25.

171 הדוגמאות לכך רבות מספור. ראו לדוגמה בעלמא: לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך א, בעמ' קלו (לעניין קבילות ראיות שהושגו בהאזנת סתר).

172 שם, כרך א, בעמ' נז. וראו לדוגמה בעלמא פסק הדין הנזכר לעיל ה"ש 36, שבו מצטט הרב דיכובסקי מספריהם ומאמריהם של משה זילברג, פלטיאל דייקן, בן ציון שרשבסקי, ברכיהו ליפשיץ ואריאל רוזן-צבי. כ"תמונת מראה", נידונות גם עמדותיו של הרב דיכובסקי בספרות המחקר המשפטית הרבה יותר משל אלה של דיינים אחרים. ראו לדוגמה: שיפמן, לעיל ה"ש 57, לפי המפתח בערכו של הרב דיכובסקי, ובמאמרים שונים שחיברו מנחם אֶלון, אבישלום וסטרייך, ברכיהו ליפשיץ, שחר ליפשיץ, יחיאל קפלן, עמיחי רדזינר, אריאל רוזן-צבי ואחרים.

שבמסגרתה המצב חמור אף הרבה יותר. מכל מקום, ב"איגרת הפרדה" שלו, כתב הרב דיכובסקי דברים נכוחים בעניין זה: "דיין צריך לראות את הדחיפות בהוצאת פסק דין כאילו חלילה בן משפחתו שוכב בבית החולים ולדברי הרופאים יש צורך בניתוח או טיפול רפואי דחוף, ועליו להחליט מיידית בדבר. גם אם יבקש להתייעץ עם חכמי רפואה או עם גדול בתורה, יעשה את זה בטווח של דקות, לכל היותר שעות, ולכל היותר ימים ספורים. בשום פנים לא ימתין שבועות ולא חודשים, ובוודאי לא שנים. המתדיינים שוכבים על שולחן הניתוחים ואסור באופן מוחלט לגרור את פסק הדין מעבר למינימום ההכרחי ביותר".

למען הסר ספק: עינוי הדין אינו נובע תמיד מעצלנות, חס ושלום. פעמים הרבה הוא נובע מ"יראת הוראה", ולא אחת הוא משמש אמצעי במאבק הסמכויות שבין בתי הדין לבית המשפט האזרחי. אכן, פעמים שנפשו של האחרון נקעה מכך, ותוצאות הימנעותו של בית הדין מקבלת הכרעה היו מזיקות הרבה יותר.¹⁷³

יז. דיין כבעל דין

בקטע שפורסם ב"לב שומע לשלמה" נוסף כאן קטע חשוב, שמשום מה לא נכלל בדברים שהתפרסמו בכתב העת "תחומין", וכך מוסיף הרב דיכובסקי:

נוכחתי לא פעם לדעת כי יש משמעות לפסיקה ההלכתית כאשר הדיין מרגיש את הכאב והצער של בעלי הדין.

היו מקרים שדיינים שנטו להחמיר, בעיקר בנושאים של אכיפת גט, שינו את טעמם כשמסובב הסיבות הביא אותם עצמם או בנותיהם להתדיין בפני דיינים אחרים, בפירוק המשפחה שלהם או של בנותיהם. אפשר היה לראות בעליל כיצד אותו דיין המחמיר לאחרים נטה למצוא את הצדדים להקל או לאפשר אכיפת גט בחיק האישי שלו או של קרוביו.

בהמשך מביא הרב דיכובסקי עדות מפי רופאה על חכם הלכה שהתנגד לשימוש באלחוש אפידורלי בשעת הלידה, אך כאשר בתו שלו הייתה בחדר הלידה ונאנקה מכאבים, התיר לה

173 בג"ץ 29/71 קידר נ' בית-הדין הרבני האזורי, תל-אביב-יפו, פ"ד כו(1) 608 (1972). וראו ביקורתו של שמשון אטינגר "בית המשפט העליון – תל-פיות לאסורים בנישואין?" משפטים ג 428 (התשל"ב). על הצורך במאבק נגד עינוי הדין ראו גם דבריו הנוקבים של השופט מנחם אֶלון בע"פ 188/77 ורטהיים נ' מדינת ישראל, פ"ד לב(2) 225, 238–239 (1978); בש"פ 5700/91 אבידן נ' מדינת ישראל, פ"ד מו(1) 677, 693–694 (1992).

את הדבר. ומסיימת אותה רופאה: "לא הייתה כאן צביעות חס ושלום. פשוט צריך להיכנס לעתים לנעליים של האחר ולחוש את כאבו בכדי להכריע בשאלות כה רגישות".
על דברים אלה הוסיף הרב דיכובסקי:

כך בדיוק אני רואה את הדיין. עליו לחוש את המתדיינים כאילו מדובר בבני משפחתו. עליו לחוש את הכאב ואת הסבל שעוברות נשים ושעוברים גברים. אם יחוש זאת בעצמו, אולי יגיע למסקנות אחרות!

דימוי זה של "בעל הדין" – ל"בן משפחתו" של הדיין חוזר ועולה גם בהקשרים אחרים בפסיקתו של הרב דיכובסקי, ויש לו שורשים עמוקים בהלכה.
כך לדוגמה באחת מתשובותיו המופלאות¹⁷⁴ נזקק התשב"ץ – רבי שמעון בן צמח דוראן (ספרד וצפון-אפריקה, המאה ה"ט) לעניינה של אישה שביקשה מבית הדין כי יכפה את בעלה לתת לה גט, לפי שהיה מרעיבה ומצערה הרבה עד שהיא "שונאת את החיים". אף שגדולי הדורות שלפניו החמירו בעניין זה, נענה הרשב"ץ לתביעתה. בין שאר נימוקיו הוא כותב: "ואילו הוות דידהו – לא הווי אמרי הכי", לאמור: כאשר "בעל הדין" – ובמקרה זה מעוכבת הגט – היא בתם של הדיינים, לפתע פתאום "נעלמות" כל החומרות, והדיינים הופכים כל אבן על מנת לחלצה מן המצר.
ביטוי נוקב נוסף לגישה זו מצוי באחת מתשובותיו של ר' אהרן וואלקין, בעל שו"ת "זקן אהרן", שדן בעניין הדחת שוחט ממשרתו בשל רינון שיצא עליו שהוא מתרועע עם אישה מסוימת.¹⁷⁵ בדחותו את בקשת ההדחה כותב הרב וואלקין:

והנה אם כי מכוער הדבר מאד לפני שו"ב דמתא [=השוחט המקומי], וגם אני מרחוק הנני נרעש ונפחד לשמוע כזה על משרת בקודש שנצרך להיות מצוין ביר"ש [=ביראת שמים] שכס [=חלק] אחד יותר על סתם בני אדם, אבל בכ"ז [=בכל זאת], בבואי לחתוך עליו דין תורה, את האלקים אני ירא לשפוך עליו את כל חמתי, ולירד לחייו לקפח פרנסתו דההוא גברא דתלי ביה טפלי [=של אותו אדם, שתלויים בו ילדים], וכל גופא מרתע בי [=וכל

174 שו"ת התשב"ץ, חלק ב, סימן ח. דנתי בתשובה זו בהרחבה במאמרי, לעיל ה"ש 76.

175 שו"ת זקן אהרן, מהדורא תניינא, יורה דעה, סימן ל. התשובה נכתבה לגיסו, ר' זלמן סורוצקין, בשנת התרצ"ד (1934). לדיון בה ראו בהרחבה אביעד הכהן "קופה של שרצים – הדחת איש ציבור מכהונתו בשל התנהגות שאינה הולמת" פרשת השבוע 126 (פרשת שלח, התשס"ג) (=פרשיות ומשפטים, לעיל ה"ש 12, בעמ' 386); וראו עוד לסוגיה זו פסקי דינו של השופט רובינשטיין, ע"פ 8585/05 שאלון נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 13.9.1996); עש"ם 4203/07 בוגייסקי נ' נציבות שירות המדינה (פורסם בנבו, 24.6.2007); בג"ץ 7542/05 פורטמן נ' מר מאיר שטרית, שר התחבורה (פורסם בנבו, 11.2.2007).

גופי נרתע] להיות שוחט ולשחוט אב לבנים ובעל לאשה על יסוד שמועות קלוטות כאלו, ולמדתי ק"ו [=קל וחומר] לעצמי מיניה דידיה גופא [=ממנו עצמו], השתא שו"ב ששוחט בהמות – אם ידיו מרתות [=רועדות] – שחיתתו פסולה, כ"ש [=כל שכן] אני שבאתי לשחוט נפשות אדם, ולא רק ידי אלא כל גופאי [=גופי] מרתת, היאך אוכל לשוחטו בשעה שעל פי דין תורה אין יסוד לזה, האם אפשר להתחסד יותר מהתורה עצמה, ואם התורה חסה למצוא זכות על חשוד לעריות לומר עליו שאינו חשוד לשחיטה, ואנן ניקום [=ואנו נקום] ונאסור, היתכן?

"הזדהותו" של חכם ההלכה עם כאבו וצערו של בעל הדין מביאה אותו להימנע מקבלת החלטות שיפגעו שלא לצורך באותו בעל דין, ואפשר שלא היו באות לעולם אילו היה מדמה הדיין שבן משפחתו הקרוב הוא זה שניצב לפניו.

יח. בשפה ברורה ובנעימה

מאפיין בולט נוסף שמייחד את הרב דיכובסקי הוא לשונו הבהירה והברורה, ולשון בת ימינו היא, שמוכנת גם למי שלא גדל בעולמה של תורה ואינו אמוץ על "לישנא דרבנן".
ושלא יהיה ספק קל שבקלים: הרב דיכובסקי בקי ורגיל ב"לישנא דרבנן",¹⁷⁶ ולא אחת אף עושה בה שימוש בכתביו ה"רבניים" המיועדים ליושבי בתי מדרשות.

¹⁷⁶ על ההתחבטות בשימוש ב"לישנא דרבנן" בימינו, ראו דברים שכתב מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין: "כתיבת דברי תורה בסגנון הולם הנה בדורנו בבחינת עבודה קשה שבמקדש. בתקופה שבה הייתה לשון הקודש מיועדת כמעט בלעדית לדברים שבקדושה, המחיצה בין שפת הרחוב לשפת בית המדרש הייתה ברורה, וכתיבת מילי דאורייתא בלישנא דרבנן הייתה מובנת מאליה. אך עם תחיית השפה העברית וחדירתה לכל מרחבי החיים, נוצר מצב חדש לחלוטין. בפני תלמיד חכם בן זמננו קיימת קשת רחבה של דרכי התבטאות (שהן, בחלקן, אף דרכי חשיבה), השאובות מעולמות שונים – בית המדרש, האקדמיה, הרחוב – שכולן שייכות ללשון הקודש, ברמה זו או אחרת, וכולן מעוררות בהווי שאותו תלמיד חכם מושרש בו. הבחירה בגוון מסוים או שילוב כמה גוונים להרצאה ולליבון הוויות דאביי ורבא הפכה להיות אפשרות של ממש, והיא מחייבת מודעות ותשומת לב. ישנם המתעלמים, ואפילו השואפים להתעלם, מהתפתחות הלשון, והממשיכים לכתוב חידושי תורה ב'עברית הרבנית' המקובלת. יתרונות גישה זו – בעיקר, הרצף עם מסורת הדורות והזיקה לבית היוצר של דברים שבקדושה ברורים; אך כמו כן, החסרונות. לא כל אחד מסוגל לכך, ולא כל אחד רוצה בכך. פרט לסלידה מן המליצה מורגשת אצל רבים נימה של מלאכותיות בהצבת מחיצות בין השפה שבה אני מתייחס לדברי תורה לבין זו שבה אני נעזר בכל תחום אחר. ומעבר למישור האישי, הזיקה לעבר נקנית, במידה מסוימת, על ידי נתק מסוים מההווה ומן העתיד – שכן חדירת השפה הכללית לעולמם של ספרי הלכה (רבים היו משתמשים כאן בביטוי 'הספרות התורנית', אך זה

אכן, בפסקיו ובהרבה ממאמריו – כמו גם בהרצאות על פה שהוא מרצה בפני קהל שאינו אמון על לשון זו – משתדל הרב דיכובסקי לנקוט לשון עברית בת ימינו, שתהא מובנת לכל ולא תיוותר כ"ספר החתום" בעיני רוב בני אדם.¹⁷⁷

כפי שכתבו הוגים רבים,¹⁷⁸ בחירה ברובד לשון אינה רק אמצעי טכני להעברת מסרים אלא משקפת לעתים קרובות גם מהות, תכלית ומטרה. בחירתו של הרב דיכובסקי בלשון בת ימינו, עכשווית ועדכנית, מלמדת על זהותו של הדובר, שלצד דבקו במקורות העתיקים מבקש הוא למזוג את יינם הטוב והישן של המקורות ההלכתיים לקנקנה המתחדש של המציאות החברתית, ההלכתית והמשפטית בישראל ובימינו, כאן ועכשיו.

יתר על כן: במקרים רבים, אך לא במקרה, משתמש הרב דיכובסקי¹⁷⁹ במטבעות לשון משפטיים-מקצועיים מובהקים שאינם מורגלים על לשונם של רוב עמיתיו.¹⁸⁰

בדיוק ממחיש את הבעיה שלנו. מה ידעו ה'אבני נזר' וה'בן איש חי' על 'ספרות תורנית', וכיצד היו מתייחסים לביטוי (?) היא תהליך המתעצם לנגד עינינו ופוק חזי מאי עמא דבר. ישנם, מאידך גיסא, הנסחפים – אם שלא מדעתם, ואם מרצונם – בורם המילולי הכללי, ומאמצים את העברית המודרנית על קרבה ועל כרעיה ככלי להבעת דברי תורה. גם לדרך זו יתרונות ברורים – הן הקשר לדור לדורשיו ולקוראיו, והן כמה מאפיינים של סגנון זה: בהירות, סדר, דיוק, וכו'. אך גם לכיוון זה מחיר ברור – ואפילו מסוכן. הכתיבה המסודרת, ולעתים אף 'מכופתרת'; ההתבטאות הצלולה והצרופה; המינוח המדעי והמשפטי למחצה לשליש ולרביע – כל אלה נוטים לינוק מאווירה אקדמית ולהשרותה. הם מאפיינים עולם שבו אובייקטיביות אינטלקטואלית הכרוכה בשמירת מרחק מסוים נערצת כערך עליון; ויש בהם כדי להפיג את הלהט היוקד של בית המדרש ואת חרדת הקודש של גישה לדבר ה' בדחילו ורחימו" ("אחרית דבר" מדרוך לכתובת חיבור תורני 84 (התשנ"ב)).

177 בעניין זה נזכיר אנקדוטה שסיפר לנו השופט מנחם אלון ז"ל מראשית דרכו בעולם המעשה. בשעה שביהן כמזכיר ועדת הכספים בכנסת, בראשית שנות החמישים, התעורר פעם דיון בנושא כלכלי שהיו לו שורשים במשפט העברי. אלון, שכבר אז בערה בו אש המשפט העברי, סקר בפני הנוכחים את עמדת ההלכה באותו נושא, ואגב כך הזכיר פסק דין של בית הדין הרבני שעסק בנושא. משתמה הישיבה פנה אליו חבר הוועדה, ח"כ חנן רובין איש מפ"ם, וביקש לעיין בפסק דינו של בית הדין הרבני. אלון נענה כמובן לבקשה ברצון ובשמחה והמציא לו לאלתר את פסק הדין. כעבור שבוע ניגש ח"כ רובין אל אלון, השיב לו את פסק הדין, ואמר: "תודה רבה. אני באמת מודה לך שכבדתני בקריאת פסק דין זה חשוב זה. אך שמא יכול כבודו לתרגמו ל'לשון בני אדם', לעברית?". ראו גם הכהן "מנחם אלון: חכם המשפט", לעיל ה"ש 25, בעמ' 42–43.

178 ראו לדוגמה לודוויג ויטגנשטיין מאמר לוגי-פילוסופי 11–15 (1994); שיפמן, לעיל ה"ש 57, בעמ' 15–35; הכהן, "בעזרת השם", לעיל ה"ש 40.

179 בשנים האחרונות החלו מטבעות לשון מעין אלה לחדור יותר ויותר לפסיקה הרבנית, ועם זאת אין למהר ולהסיק מכאן מסקנות. ברבים מפסקי הדין ניכרים "עקבותיו" – הברוכות מאוד לדעתנו – של היועץ המשפטי לשיפוט הרבני, עו"ד שמעון יעקובי, בקטעים אלה של פסקי הדין (להבדיל מחלקם ה"הלכתי"-תורני). השפעתו על תוכן פסקי הדין וסגנונם ניכרת יותר מבעבר, ובמקרים רבים היא מונעת התערבות של בג"ץ בפסקי דין אלה. וראו לעיל ה"ש 104.

כך, לדוגמה, הוא מדבר בפסקי הדין שלו על "נוכחות קונסטרוקטיבית" ועל דוקטרינת ה-"*ultra vires*", חריגה מסמכות; על "תנאי סף" ו"פורום נאות"; על "זיקה טריטוריאלית" ו"זיקה אוניברסלית";¹⁸¹ על "תכלית החקיקה" ועל נורמה המוחלת "דה פקטו" או "דה יורה" וכיוצא באלה. את אחד ממאמריו הכתיר בשם "מידתיות בכפיה לגט",¹⁸² ובו הוא מדבר על "כפיה שצריכה להיות פרופורציונית לתוצאה", ניסוח משפטי מובהק.¹⁸³ במאמריו השונים אף ניכרת הרחבה של השימוש בלשון "מקצועית" יותר, ובמונחים השגורים על לשון משפטיים, דוגמת קבילות ראיות, חופש הפרט, עד מדינה, אחידות נורמטיבית, פגיעה בפרטיות ועוד.

לא אחת מעיר הרב דיכובסקי, אגב הילוכו בנתיבות ההלכה, הערות "משפטיות" למהדרין. כך לדוגמה במקום אחד העיר: "בהקשר זה, יש לשים לב שפירוש המושג [=שמופיע בתקנות הדיון בבית הדין הרבני] 'חוסר סמכות מקומית' אינו תואם את הפירוש למושג זה במשפט האזרחי. אין כאן כל כוונה לעריכת הבחנה בין סמכות מקומית לסמכות בינלאומית. כידוע, תקנות הדיון מבוססות על המשפט העברי, ומשפט זה אינו מכיר בגבולות טריטוריאליים להחלת הדין העברי. הפירוש כאן, הינו כפשוטו: הטוען שאין סמכות לבית הדין שבאותו מקום, לא רק משום שלדעת הנתבע, מקום הדיון הוא בעיר אחרת בישראל, אלא גם משום שלדבריו מקום הדיון הוא בעיר אחרת מחוץ לישראל, עליו לפרט לאיזה בית דין יש סמכות מקומית בחוצה-לארץ".¹⁸⁴

במקום אחר תוהה:¹⁸⁵ "האם ההגבלות המנויות בחוק הינן בגדר 'רשימה סגורה', אם לאו"¹⁸⁶ ומדבר על "ההיסטוריה החקיקתית" של חוק שיפוט בתי דין רבניים. ובהמשכו של פסק הדין הוא כותב, אגב ציטוט מפסיקת בית המשפט העליון: "פרשנות חוק הינה דינמית. החוק הינו יצור החי בסביבתו (בג"ץ 58/68 שליט נ' שר הפנים כג (2) 477, 513). חקיקה חדשה מאירה ומדריכה את הפרשן בבואו לתור אחר המשמעות הנכונה, העדכנית, לחקיקה ותיקה", ומכאן מסקנתו: "משבא חוק בתי דין קיום פסקי דין לעולם, ובפרט שהיה

- 180 בשונה ממחקר "לשון המשפט", הישראלית והכללית, שזכה לספרות עצומה, דומני שטרם נעשה מחקר מקיף שיטתי על לשון פסקי הדין של בתי הדין הרבניים.
- 181 ראו לדוגמה תיק (גדול) 4485/סג, לעיל ה"ש 98.
- 182 הרב שלמה דיכובסקי "מידתיות בכפיה לגט" תחומין כז 300 (התשס"ז).
- 183 ראו אהרן ברק מידתיות במשפט: הפגיעה בזכות החוקתית והגבלותיה (2010). על יישום עקרון המידתיות במשפט העברי ראו אביעד הכהן "עקרון המידתיות במשפט העברי" פרשת השבוע 342 (פרשת ויקרא, התשס"ט); ובהרחבה: Aviad Hacoen, *The Principle of Proportionality and its Reflections in Israeli and Jewish Law*, JEWISH LAW ASSOCIATION STUDIES XXIII: THE FORDHAM CONFERENCE VOLUME 63 (Daniel B. Sinclair and Larry Rabinovich eds., 2012).
- 184 תיק (גדול) 4485/סג, לעיל ה"ש 98.
- 185 תיק (גדול) 1-64-8455, לעיל ה"ש 85.
- 186 על השימוש במונח זה ראו רן לוסיגמן ומיכל אהרוני שפת המשפט (ברפוס).

זה לאחר שבוטל סימן 56 לדבר המלך במועצה, שוב אין מקום לפרשנות המצמצמת של השופטים זילברג וויתקון בחוק השיפוט עצמו, כאילו סמכות האכיפה היחידה המסורה לגבי פסק דין לגירושין היא מאסר, ובתנאי שבית הדין פסק על כפיה". ניסוחים מעין אלה אינם שכיחים כלל ועיקר לא בתוכנם לא בסגנונם בפסקי הדין של שאר הדיינים, והיו יכולים בקלות למצוא את מקומם, ובאותו סגנון ממש (ואולי פחות נאה הימנו), בפסק דין של ערכאה אזרחית.

כפי שציינו לעיל, דומה שהלשון והסגנון אינם רק עניינים צורניים אלא מבטאים גם מהות. הקרבה – בלשון ובסגנון – ללשון המשפט נועדה לקרב בין הערכאות, הדתית והאזרחית, ולא להרחיק ביניהן.

באיגרת הפרדה שלו מבתי הדין ייחד הרב דיכובסקי מקום גם לנושא זה, וכתב: "לא אחת פסקי הדין ניתנים בנוסח 'טלגראפי'¹⁸⁷ ולעתים גם בעברית משובשת. שורות בודדות של חייב או פטור חורצות גורל משפחות מבלי שיש יכולת מינימאלית להבין מדוע ולמה... אם התיק מגיע לבית משפט – בעיקר לבג"ץ – בזים השופטים לפסקי דין אלו, והתוצאה ברורה".

מעיקר הדין, דומה שעל דרך הכלל אין קיימת במשפט העברי חובת הנמקה של פסקי דין.¹⁸⁸ אך גם איסור אין כאן. ויתרה מזו: כאמור לעיל, הרב דיכובסקי בתוך עמו הוא יושב ויודע היטב כי פסק דין שאינו מנומק, הריהו כ"סוד ה' ליראיו", והוא עלול להביא לאבדן אמון הציבור במערכת השיפוט הרבני, לחילול שם שמים ולמחשבה שהדיינים פוסקים "ככל העולה על רוחם" ולא מתוך מקורות ההלכה, ולהזייל את ערכם של בתי הדין בעיני ערכאות השיפוט האזרחיות. לפיכך קרא לעמיתיו הדיינים לקיים את מצוות תקנות הדין, ולמרות הפטור שקיים בהלכה לחובת ההנמקה, לעמוד על קיומה.

187 בדומה לפסקי דין רבים הניתנים בבית המשפט העליון ומכונים בעגה המשפטית "פסקי דין נְחָה" (משום שכולם מתמצים במשפט אחד: "עיינו בטעמי הערעור ונחה דעתנו שאין מקום להתערבותנו"), גם בבית הדין הרבני ניתנו אלפי פסקי דין שכולם מתמצים בשורות ספורות. במחקר שעשיתי לפני כשני עשורים, שבמסגרתו עברתי על אלפי פסקי דין של בית הדין הרבני הגדול בשנות השבעים והשמונים, הוברר לי כי כך המצב גם בבית הדין הגדול לערעורים. פרט לדיינים בודדים (שהבולט בהם היה הרב עובדיה יוסף זצ"ל) כמעט שלא נמצאו פסקי דין שיש בהם ממש. לטענת יודעי דבר, לפחות בחלק מן המקרים נכתבו נימוקים באותם תיקים, אך אלה לא צורפו לפסק הדין שנמסר לדין ופורסמו לימים בספריהם של הדיינים שישבו בדין, דוגמת חיבורו של הרב הדיין אליעזר גולדשמידט עזר משפט (התשנ"ד) ודומיו.

188 על חובת ההנמקה במשפט העברי ראו בהרחבה אליאב שוחטמן "חובת ההנמקה במשפט העברי" שנתון המשפט העברי ו-1 319 (התשל"ט-התש"ם); ובחיבורו הגדול, לעיל ה"ש 33, כרך ב, בעמ' 1129-1139. לסוגיה זו התייחס גם השופט אליקים רובינשטיין; ראו רע"א 8996/04 שכתר נ' נציגות הבית המשותף, פ"ד נט(5) 17 (2004). ראו עוד רועי שויקה "ארדה נא ואראה" – על חובת ההנמקה" פרשת השבוע 334 (פרשת וירא, התשס"ט).

אכן, הרב דיכובסקי לא רק "נאה דרש" אלא גם "נאה קיים". פסקי דינו המנומקים פורטים כל סוגיה ליסודותיה, עובדתיים ומשפטיים-הלכתיים, ובנויים לתלפיות מבחינה לוגית וסגנונית כאחד. כל אלה העלו את קרנו של בית הדין הרבני הן בעיני ציבור מתדיינים הן בקרב חוקרי משפט והן בקרב בתי המשפט. זאת, לצד מילוי החובה לנמק את פסק הדין ובכך להגביר את אמון הציבור בשפיטה.

לצד סגנונו הייחודי של הרב דיכובסקי ראוי לציין גם את הרטוריקה שאותה הוא נוקט. כידוע, בשנים האחרונות נערכו לא מעט מחקרים על "ספרות ומשפט" שעסקו בין השאר בלשונם של פסקי הדין ובהשתקפות תפיסות העולם של השופט היושב בדיון בסגנונו.¹⁸⁹ דומה שטרם נערך מחקר מקיף דומה בכל הנוגע לפסיקת בתי הדין. היה וייערך מחקר כזה, אין ספק שפסיקתו של הרב דיכובסקי תתפוס בו מקום חשוב. טלו לדוגמה אותו פסק דין שנזכר לעיל בעניין סרבן הגט, הנפתח כך:

שבע שנים רעות יושב בעל סרבן-גט בכלא במאסר-כפיה. הבעל אוטם אוזניו משמוע בקול מורים שקבעו כי הוא חייב ליתן גט לאשתו, וכי יש לכפותו על כך. הבעל ישב בבידוד מספר רב של פעמים והוטלו עליו כל ההגבלות האפשריות המפורשות בחוק – הכל ללא הועיל. הבעל ממשיך לתת כתף סוררת, מאמץ את ליבו ואינו שועה לתחנוני האשה לשחררה בגט פיטורין כדמו"י.

שבע שנים מרות חלפו על האשה, בנוסף לשנות ההתדיינות שקדמו לפסק הדין, ועדיין אין רואים אור בקצה המנהרה.¹⁹⁰

דומה כי אין עוד דיין בבית הדין הרבני הנוקט סגנון מעין זה, המהדהד גם פסיקות של שופטים בבית המשפט האזרחי.

יט. תוכחה מלב אוהב

אומץ לבו של הרב דיכובסקי מתגלה גם בדברי התוכחה שהשמיע מעת לעת כלפי עמיתיו הדיינים. תוכחה זו – לא נועדה להיות ביקורת לשמה אלא מלב אוהב. כלפי חוץ הגן הרב

189 ראו לדוגמה: שולמית אלמוג משפט וספרות בעידן דיגיטלי (2007).
 190 השוו לפתיחת פסק דינה המפורסם של השופטת דורנר בעניין בוחבוט: "כרמלה בוחבוט הייתה אישה מוכה. עשרים וארבע שנים התעלל בה בעלה. ביישוב הקטן שבו היא מתגוררת היה זה סוד גלוי. הורי בעלה, אחיו, אחיותיו והסביבה, כולם ידעו על כך ושתקו"; ע"פ 6353/94 בוחבוט נ' מדינת ישראל, פ"ד מט(3) 647 (1995).

דיכובסקי בחירוף נפש על בתי הדין, על עצמאותם וחיבותם, אך כלפי פנים לא נמנע להשמיע דברי ביקורת, גם כשהדברים לא תמיד נעמו לאוזני שומעיו. כך, לדוגמה, יצא נגד מנהגם של בתי הדין האזוריים "להתעלם" מהוראות שהופנו כלפיהם מבית הדין הגדול.¹⁹¹ את סמכותו של בית הדין הגדול להורות הלכה לבתי דין אחרים, שאינה פשוטה כלל ועיקר מצד ההלכה,¹⁹² ביסס על כמה אדנים, ובין השאר על סמך עקרון היסוד של "קיבלו עליהו" – קבלת העם מרצון את סמכותו ועל היותו מעין "מרא דאתרא" – אדון המקום, שמבחינה הלכתית הכרעותיו מחייבות את הכול.¹⁹³ אגב כך הוכיח במלים חריפות למדי את אותם מדייני בית הדין האזורי שכופרים בסמכות בית הדין הגדול:

דייני בית הדין הרבני רואים את עצמם כפופים ישירות לבורא עולם, ואם לדעתם טעו דייני בית הדין הגדול, אזי הם מסתלקים מדיון בתיק, ואינם מוכנים לדון בו נגד מצפונם ההלכתי.¹⁹⁴ השקפה זו מולידה תקלות רבות בעבודתה של מערכת בתי הדין הרבניים...

191 ביטוי קצר לכך ניתן גם ב"איגרת הפרדה" שכתב בעת פרישתו מבית הדין. ראו דיכובסקי, לעיל ה"ש 51, בעמ' 22, סעיף 7. אכן, גם בעניין זה התמונה מורכבת. במקרה אחד שנזכר לעיל, תיק (גדול) נז/7787, לעיל ה"ש 59, הצטרף הרב דיכובסקי לעמדת שני עמיתיו, הדיינים צימבליסט ושרמן, הצדיק את סירובו של בית הדין האזורי ברחובות למלא אחר החלטת בית הדין הרבני הגדול שחייב את האישה בקבלת גט, אך הותיר את אכיפת פסק הדין לבית הדין האזורי. אמנם מדובר בנסיבות מיוחדות (ראו פסק הדין שם), ועדיין, גם לאורן, מהדהדים דברי הביקורת הנוקבים של הרב דיכובסקי באותו פסק דין נגד הרכב קודם של בית הדין הגדול והצדקתו את סירוב בית הדין האזורי לכפות על האישה לקבל את הגט: "לא מקובל בדין תורה, לאכוף על ביי"ד [=במקרה זה, בית הדין האזורי – א"ה] לפעול בניגוד לצו מצפוננו, ולהלכה הנראית לו. הנוהג המקובל הוא שאותו ביי"ד הקובע את החיוב בגט [=במקרה זה – ביה"ד הגדול], הוא עצמו אוכף את פסק דינו... בית דין – גם אם מדובר בהרכב של בית הדין הגדול – הנמנע מלעשות כן, ומטיל את המלאכה על בית דין אחר [=בית הדין האזורי – א"ה], פועל בניגוד להלכה. וגם בניגוד לחוק". דברים נוקבים אלה אינם עומדים תמיד במבחן המציאות, ואין כאן מקום להאריך בהם.

192 לעניין זה ראו עמיחי רדזינר "הרב עוזיאל, רבנות תל-אביב-יפו ובית-הדין הגדול לערעורים: מחזה בארבע מערכות" מחקרי משפט כא 129, 137 (2004).

193 ראו לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך ב, בעמ' מה-מז. מאמר זה הופיע בנוסחים שונים, והוא מן המאמרים הראשונים שפרסם הרב דיכובסקי. ראו מורשה ח 18 (התשל"ד); הרב שלמה דיכובסקי "דעת תורה מן התורה מניין?" מנחה למנחם 165 (חיים באר, אביעד הכהן, חנה עמית עורכים, התשס"ח).

194 יש כאן רמז למתח שבין "חופש הדת" המזכה אדם – לרבות דייני, ואולי דייני מקל וחומר (ראו ס' 12 לחוק הדיינים, התשט"ו-1955: "אין על דייני מרות בענייני שפיטה זולת מרותו של הדין לפיו הוא דין") – בהימנעות מעשיית מעשה שנראה בעיניו סותר את השקפת עולמו הדתית

אם נניח שבית הדין האזורי יכול להתעלם מהחלטת בית הדין הגדול משום שהוא כפוף רק לקב"ה, הרי באותה מידה נצטרך לאפשר גם לספרא דדיינא שהוא תלמיד חכם לפעול לפי מצפונו, ולהימנע משיתוף פעולה בפסק דין מוטעה לפי דעתו. כמו כן אם הוא תלמיד חכם גדול, נצטרך לאפשר לו להימנע מנקיטת צעדים נגד החייב אם הוא סבור שבית הדין טועה.

אם נעשה כך, הרי כל מערכת המשפט תהפוך ל"בוקה ומבולקה" ואיש הישר בעיניו יעשה. על כורחך שהדיין אינו יכול ללכת לפי מצפונו ודעתו כשהרוב נגדו, והוא הדין שאינו יכול ללכת נגד בית הדין הגדול.

בכל מקרה, יש לדיין אפשרות להתפטר מתפקידו אם מצפונו מציק לו, אבל אין אפשרות להמשיך ולהחזיק בתפקיד ומצד שני לחבל בדעת הרוב או להתעלם מפסק הדין של ביה"ד הגדול.¹⁹⁵

דברים אלה מצטרפים לדברים נוקבים שכתב הרב דיכובסקי ב"איגרת הפרדה" שלו,¹⁹⁶ שבה רמז לאלה מעמיתיו הנוהגים להיוועץ בסמכויות שמחוץ לבית הדין (ובמיוחד ב"גדולי הדור") קודם שהם פוסקים את פסקם,¹⁹⁷ וכך הוא כותב:

"לא תגורו מפני איש" – הדבר כולל גם מפי אנשים גדולים. האחריות היא שלכם [=הדיינים] וגם הסמכות היא שלכם... יש הבדל גדול בין מי שיושב בדין לבין מי שבאים אליו בשאלה ללא האנשים העומדים. בנוסף, בדרך כלל המשיב התיאורטי אינו יורד לפרטי פרטים, משום שהתיק אינו נמצא בפניו והשואל מסתפק בשאלה קצרה. שאלה על פרט אחד מתוך תיק מסועף ומסובך עלולה לגרום קבלת תשובה לא מתאימה.¹⁹⁸

לבין היותם של הדיינים בשר מבשרה של מערכת השיפוט הממלכתית המחייבת אותם, לכאורה, לציית לסמכותו של בית הדין הגדול.

195 לב שומע לשלמה, לעיל ה"ש 24, כרך ב, בעמ' מו-מו.

196 דיכובסקי, לעיל ה"ש 51, בעמ' 21, סעיף 3.

197 על האפשרות של שופט להיוועץ באחרים, והשלכותיה ראו דוד חשין "התייעצות שופטים" פרשת השבוע 350 (פרשת חוקת, התשס"ט).

198 גם בהמשך דבריו שם הוא רומז לעניין זה. בהביאו ראייה מדברי הרמב"ם במשנה תורה, סנהדרין (פרק יב, הלכה יג), שלפיה דייני הנפשות היו "מזדווגים זוגות זוגות לעיין בדין", והיו מקיימים "התייעצות פנימית בינם לבין עצמם, ולא עם אחרים". וד"ל.

למרות דברים נכוחים אלה, דומה שהתופעה של דיינים שנוקקים ל"עצה" – ולא אחת הרבה למעלה מזה – מפיהם של אנשים מחוץ לבתי הדין טרם פסה כליל מן העולם, והיא מעוררת שאלות קשות, הן במישור ההלכתי הן במישור החוקי והחוקתי.

כ. אחרית דבר

את התרומה שתרם הרב דיכובסקי למערכת בתי הדין ניתן למצות בארבעה מישורים שונים¹⁹⁹:

המישור הראשון, והחשוב שבכולם, הוא מישור פסיקת הדין. במהלך כהונתו כתב הרב דיכובסקי אלפי פסקי דין שיש בהם אוצר בלום של הלכות בכל תחומי סמכותו של בית הדין.

המישור השני, המישור הניהולי, תרם הרב דיכובסקי לייעול מערכת בתי הדין הן בשנים האחרונות שבהן כיהן כמנכ"ל בתי הדין הרבניים, הן בהכנת הבחינות לדיינים ובדיקתן והן בהכשרת דיינים צעירים ועידודם.

בשלישי, המישור ה"אקדמי", תרמו מאמריו הרבים של הרב דיכובסקי להעשרת השיח התורני, ההלכתי והמשפטי בנושאים העומדים על סדר יומה של מערכת השיפוט הרבני. במישור ה"ציבורי", שימש הרב דיכובסקי גם "דַבְרָה" ו"דוברה" – הלא רשמי – של מערכת בתי הדין בעשרות פורומים, מקצועיים וכלליים. הן בכתיבתו, הן בדברים שנשא על פה, נשא הרב דיכובסקי ברמה את דגלם של בתי הדין.

הניסיון להעריך את פועלו ורישומו בתולדות הדין הרבניים בארץ צריך פרספקטיבה היסטורית רחבה יותר. מוקדם מדי להעריך אם גם לאורך זמן יוכר רישומו על התנהלות בתי הדין ועל תוכן פסיקתם, או שמא מדובר במעין עוף שחלף-עבר לרגע בשמי בתי הדין וכיוון שנסתלק לא הותיר אחריו רושם ממש לבאים אחריו.

בחתימת פסק הדין האחרון שכתב בשבתו על מִדִּין¹⁹⁹ ולאחר שהודה לעמיתיו בבית הדין ולטוענים לפניו, כתב הרב דיכובסקי: "בסופו של דבר, לכולנו מטרה אחת: לעשות צדקה ומשפט". עשיתי הכל, בכדי למלא את תפקידי כהלכה, גם אם לא תמיד לשביעות רצון כולם".

לצד הרבצת תורה, הנהגת קהילה וניהול בתי הדין, בעשייתו הגדולה, בבית הדין וחוצה לו, עשה הרב דיכובסקי גם צדקה גם משפט. ימים יגידו אם ממשיכי דרכו ילכו בדרכו.

199 עניין הקדש מוסאיוף, לעיל ה"ש 104.